

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

Випуск 10

Ужгород-2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Палінчак М.М. – д.політ.н., професор

Заст. гол. редактора: Остапець Ю.О. – д.політ.н., професор

Відповідальний секретар:

Бокоч В.М. – к.політ.н., доцент

Члени редколегії: Асланов С.А. – д.політ.н., професор

Бєбик В.М. – д.політ.н., професор

Бєлов Д.М. – д.ю.н., професор

Вєгєш М.М. – д.іст.н., професор

Клїсончук В.Й. – д.політ.н., професор

Круглашов А.М. – д.політ.н., професор

Лємак В.В. – д.ю.н., професор

Лєндєл М.О. – д.політ.н., професор

Моноліт І.С. – д.політ.н., професор

Наумкіна С.М. – д.політ.н., професор

Устїч С.І. – д.соц.н., професор

Прїмуш М.В. – д.політ.н., професор

Романюк А.С. – д.політ.н., професор

Стряпко А.Д. – к.політ.н., професор

Черленяк І.І. – д.н. з держ. упр., професор

Шандор Ф.Ф. – д.філос.н., професор

Шуба О.В. – д.політ.н., професор

Владїслав Дудїнський – Doc. PhDr., CSc. (Словацька Рєспубліка)

Ірїна Дудїнська – Doc. PhDr., CSc. (Словацька Рєспубліка)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 10 від 29.08.2017 року.**

Свідєцтво про державну рєєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21016-10816P,

виданє Державною рєєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Бебик В.М. ПОЛІТИЧНА ПРАКСЕОЛОГІЯ І МЕТОДОЛОГІЧНА ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНИХ НАУК.....	5
Галас В.І., Попович Т.П. ЕЛЕМЕНТНИЙ СКЛАД ФОРМИ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	13
Трач А.С. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	18

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Ключкович А.Ю. РЕФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ.....	22
Лізанець М.В. УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКЕ ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО: НОВІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ У ХХІ СТОЛІТТІ.....	29
Манайло-Приходько Р.Ю. НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	34
Примуш М.В. ВПЛИВ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ НА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ.....	40

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Марадик Н.В. ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ.....	44
Мелеганич Г., Дорошевич Р. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ.....	49
Наумкіна С.М., Варинський В.О. МІСЦЕ ДОВІРИ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ.....	53
Новакова О.В. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ.....	58
Соснін О.В. ПРО ІННОВАЦІЙНІ ЧИННИКИ ОНОВЛЕННЯ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА.....	63

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Балян А.В. ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ.....	69
Кіш Є.Б. ЄВРОРЕГІОН: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	76
Русняк М.М. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	82

РОЗДІЛ 5

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Палінчак М.М. ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ТА МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ (ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ).....	90
---	----

CONTENTS

SECTION 1

THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Bebyk V.M. POLITICAL PRAXEOLOGY AND METHODOLOGICAL EVOLUTION OF POLITICAL SCIENCE.....	5
Halas V.I., Popovych T.P. THE ELEMENTAL COMPOSITION OF STATE FORMS: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS.....	13
Trach A.S. POST-SOVIET TRANSFORMATIONS THROUGH THE PRISM OF TRANZITOLOGY.....	18

SECTION 2

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Kliuchkovych A.Yu. REFORMATION OF THE PUBLIC AUTHORITIES TERRITORIAL ORGANIZATION IN CZECH REPUBLIC IN THE CONTEXT OF REALIZATION EUROPEAN INTEGRATION COURSE.....	22
Lizanets M.V. UKRAINIAN-SLOVAK TRANS-BORDER COOPERATION: NEW PRIORITIES OF DEVELOPMENT IN XXI CENTURY.....	29
Manailo-Prykhodko R.Yu. NATIONALIZATION OF THE PARTY SYSTEM OF UKRAINE: RESEARCH METHODOLOGY.....	34
Prymush M.V. THE IMPACT OF MILITARY-POLITICAL CRISES ON THE TRANSFORMATIONAL PROCESSES OF UKRAINIAN PARLIAMENTARISM.....	40

SECTION 3

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Maradyk N.V. INFLUENCE OF THE POLITICAL CULTURE ON THE FORMATION OF THE PUBLIC AUTHORITIES IN THE CZECH REPUBLIC.....	44
Melehanych H., Doroshevych R. FEATURES OF FORMATION OF POLITICAL CULTURE IN UKRAINE.....	49
Naumkina S.M., Varynskyi V.O. THE PLACE OF TRUST IN THE SOCIAL CAPITAL SYSTEM.....	53
Novakova O.V. SOCIO-POLITICAL FACTORS OF FORMING OF POLITICAL PARTICIPATION.....	58
Sosnin O.V. ON INNOVATIVE FACTORS OF THE RENEWAL OF SOCIETY'S LIFE.....	63

SECTION 4

POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Balian A.V. SPECIFIC OF THE SYSTEM OF TRADE-ECONOMIC COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND POLAND.....	69
Kish Ye.B. EUROREGION: TEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE RESEARCH.....	76
Rusniak M.M. CONCEPTUAL ISSUES POLAND-UKRAINIAN EUROREGIONAL COOPERATION.....	82

SECTION 5

ETHNOPOLITOLOGY AND ETHNOPOLITICAL SCIENCE

Palinchak M.M. STATE-CHURCH AND INTER-CONFESSIONAL RELATIONS IN UKRAINE (POLITICAL AND LEGAL ANALYSIS).....	90
--	----

РОЗДІЛ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321

ПОЛІТИЧНА ПРАКСЕОЛОГІЯ І МЕТОДОЛОГІЧНА ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

POLITICAL PRAXEOLGY AND METHODOLOGICAL EVOLUTION OF POLITICAL SCIENCE

Бибик В.М.,

доктор політичних наук, професор,

голова правління

Всеукраїнської асоціації політичних наук

Система політичних наук загалом поділяється на такі групи наук: теоретичні (теорія та історія політичної думки, теорія та історія держави і права, політична філософія, політична історія, політична ідеологія і т. ін.), праксеологічні (політичний менеджмент, політичний маркетинг, інформаційно-комунікаційний менеджмент) і теоретико-праксеологічні (політична психологія, політична соціологія, політичні комунікації, політична антропологія, політична культура, етно-державознавство і т. ін.). Політичний менеджмент і маркетинг розглядаються в цій статті як науки, що регулюють політичний ринок. Види політичного менеджменту: менеджмент виборчої кампанії, урядовий менеджмент, менеджмент політичної кампанії. Види політичного маркетингу: дослідження громадської думки, виборча інженерія, політичне рекламування та іміджологія. Особливе значення має система політичної комунікації. Види політичної комунікації: через мас-медіа, організації, неформальні контакти.

Ключові слова: влада, політичний ринок, політична праксеологія, політичний менеджмент, політичний маркетинг, політична комунікація, методологія, метод.

Система политических наук в целом делится на следующие группы наук: теоретические (теория и история политической мысли, теория и история государства и права, политическая философия, политическая история, политическая идеология и т. д.), праксеологические (политический менеджмент, политический маркетинг, информационно-коммуникационный менеджмент) и теоретико-праксеологические (политическая психология, политическая социология, политические коммуникации, политическая антропология, политическая культура, этногосударствование и т. д.). Политический менеджмент и маркетинг рассматриваются в этой статье как науки, регулирующие политический рынок. Виды политического менеджмента: менеджмент избирательной кампании, правительственный менеджмент, менеджмент политической кампании. Виды политического маркетинга: исследование общественного мнения, избирательная инженерия, политическое рекламирование и имиджология. Особое значение имеет система политической коммуникации. Виды политической коммуникации: через СМИ, организации, неформальные контакты.

Ключевые слова: власть, политический рынок, политическая праксеология, политический менеджмент, политический маркетинг, политическая коммуникация, методологія, метод.

System of Political Science is divided into three major groups sciences: theoretical (theory and history of political thought, theory and history of law, political philosophy, political history, political ideology, and so on.), Praxeological (political management, political marketing, information – communicative management) and theoretical prakselohichni (political psychology, political sociology, political communication, political anthropology, political culture, ethnic gosudarstvovedenie and so on. al.). Political management and marketing are considered as the sciences that governs the political market. Types of political marketing: public opinion research, electoral engineering, political advertising and image study. Types of political magement: campaign management, government management, management of political campaign of particular importance is the system of political communication. Types of political communication: through the media, organizations, informal contacts.

Key words: government, political market, political praxeology, political management, political marketing, political communication, methodology, method.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток системи політичних наук протягом свого формування як наукової галузі характеризувався тривалим періодом конвергенції теоретичних і практичних напрямів, які, зрештою, злилися в одну цілісну світоглядно-методологічну наукову систему [3].

Хоча в сучасних умовах це не абсолютно не завадило розвитку політичного менеджменту, політичного маркетингу та політичного інформаційно-комунікаційного менеджменту в рамках напряму політичної праксеології [1].

З точки зору методології і методики наукового дослідження **система політичних наук**, на нашу

думку, пройшла такі етапи, які умовно можна характеризувати як:

- 1) філософсько-інституціональний;
- 2) біхевіористично-поведінський;
- 3) ринково-комунікаційний.

Мета – розглянути політичну праксеологію і методологічну еволюцію системи політичних наук.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як розглянути сутність і типологію політичного маркетингу як такого, варто коротко проаналізувати ці етапи розвитку системи політичних наук, оскільки їх сутнісні характеристики дозволяють краще зрозуміти еволюцію кожної з теоретичних, теоретико-праксеологічних та праксеологічних політичних наук, які входять до загальної системи політичних наук.

Загальновідомо, перші кафедри політичних наук виникли на філософських та юридичних факультетах, що визначило відповідні методологічні і методичні підходи та інструментарії в дослідженні політичної сфери суспільства.

Як наслідок, перші спеціалізовані дослідники політичної сфери суспільства вивчали переважно феномен політичної влади (з філософської точки зору) та політичні структури (з юридичної точки зору).

Але цього було явно недостатньо для системного розуміння політичних процесів і явищ, оскільки виключало такі суб'єкти політичної діяльності, як «людина» і «соціальна група», з процесу наукового дослідження.

Відтак включення до методологічного та методичного інструментарію системи політичних наук відповідних методологій і методів біхевіористичного напрямку (психології і соціології), безумовно, збагатило дослідницький арсенал політичних наук.

Але й цього виявилось замало, позаяк ігнорування принципів і особливостей функціонування політичного ринку (як ринку влади) і методів управління групами людей (великими, середніми, малими) не давало повноти картини в системному дослідженні функціонування політичної сфери суспільства як такої.

Таким чином, запозичення на останньому етапі розвитку політичних наук – методологічного і методичного інструментарію ринкових (менеджменту і маркетингу) та інформаційних наук (соціальних комунікацій) – нарешті дозволило замкнути науково-дослідницьке коло в один системний ряд і вибудувати достатньо струнку методологічну і методичну матрицю системи політичних наук.

Відтепер можна було розпочати роботу з адаптації методології та методів філософських, юридичних, психологічних і соціологічних наук, менеджменту, маркетингу і соціальних комунікацій до специфіки дослідження політичної сфери суспільства.

Таким чином, було виокремлено **основні методологічні підходи в системі політичних наук** [3], такі як:

- 1) інституціональна методологія;
- 2) біхевіористична методологія;
- 3) системна методологія;
- 4) методологія раціонального вибору;
- 5) дискурсна методологія.

1. Інституціональна методологія – характеризується застосуванням формально-правового аналізу встановленої «системи координат» та протікання всередині неї політичних процесів. У рамках цього найстарішого методологічного підходу можна назвати такі напрямки:

- конституційні дослідження (на основі традиційного, правового аналізу політичних інститутів, останнім часом намагаються аналізувати ці інститути в динаміці);
- державне управління (здійснюється вивчення управлінських функцій державних структур);
- новий інституціоналізм (прагне доповнити компаративістське вивчення політики адміністративної поведінки дослідженнями структур).

2. Біхевіористична методологія – дає змогу здійснювати аналіз не стільки держави, скільки влади і політичних процесів шляхом спостереження за соціально-психологічною поведінкою та комунікацією індивідів у формальних та неформальних групах. У межах цього методологічного підходу сформувалися такі напрямки аналізу:

- статистичні дослідження;
- анкетні дослідження і опитування громадської думки;
- лабораторні експерименти;
- застосування теорії ігор у процедурах ухвалення політичних рішень.

Серед провідних методів біхевіористичного підходу використовують:

- контент-аналіз (дозволяє робити кількісний аналіз змісту оприлюднених текстів);
- фактор-аналіз (узагальнює, зводить безліч емпіричних даних до основних, які визначають базові характеристики суб'єктів політики);
- порівняльний аналіз (встановлює закономірності в різних типах політичних систем);
- когнітивний карт-матричний аналіз (дозволяє дослідити, проаналізувати і спрогнозувати типові реакції лідерів та інших суб'єктів політики на певні ситуації);
- психоісторичний метод (досліджується політико-психологічна поведінка суб'єктів політики протягом певного історичного періоду);
- психобіографічний метод (сприяє вивченню та аналізу психологічних характеристик суб'єкта політики на основі дослідження біографічних даних індивіда та його оточення на певних етапах його життя) та ін.

3. Системна методологія була запозичена із соціології і спрямована на комплексне, системне вивчення структури політичної сфери суспільства з подальшим аналізом функцій його складових елементів. У рамках системного аналізу виокремлюють: структурний, функціональний і структурно-функціональний види політичного аналізу.

Наприклад, прибічники структурно-функціонального підходу, окрім дослідження політичної системи з точки зору її цілісності, взаємопов'язаності (комунікаційних зв'язків) та функціональності (Д. Істон), вивчали і аналізували проблеми політичного рекрутування, політичної соціалізації, об'єднання за інтересами, ухвалення політичних рішень та їх виконання (Г. Алмонд та Дж. Б. Паул).

4. Методологія раціонального вибору має за предмет аналізу модель політичних комунікацій, у центрі якої знаходиться людина як незалежний актор. Прибічники цієї теорії намагаються аналізувати політичну поведінку суб'єктів політики на основі їхніх базових цінностей та настанов.

Методологічне коріння теорії раціонального вибору знаходиться на перетині економії і психології (себто, в царині економічної психології), а метою такого запозичення було намагання подолати недоліки інституціоналізму, біхевіоризму і структурно-функціонального аналізу.

У рамках теорії раціонального вибору виокремлюють концепції політичного аналізу на основі:

1) теорії суспільного вибору (виходить із того, що в групі індивід поводить себе егоїстично і не буде докладати особливих зусиль для досягнення загальних цілей);

2) теорії ігор (розглядає політичну боротьбу за виграв як гру з нульовою чи ненульовою сумою).

5. Дискурсна методологія (походить від латинського слова «discursus» – «міркування») полягає в аналізі соціально-комунікаційних явищ, з одного боку, через призму міжперсонального діалогу (як «мовної події»), а з іншого боку, – через соціальний діалог (що здійснюється через суспільні інститути між індивідами, групами, власне соціальними інститутами тощо).

Для того, щоб фрагмент дійсності став дискурсом, потрібно: щоб він складався з певних елементів-знаків, вони були пов'язані між собою і утворювали повідомлення від комунікатора – реципієнту.

Представники дискурсного підходу (П. Ласлет, Т. ван Дейк) наголошують на існуванні дискурса-рамки («мови», «ідеології») та дискурса-твору із своїм сюжетом (дискурс певних парламентських чи президентських виборів). У першому випадку використовуються методи семіотичного аналізу, а в другому – риторики, літературознавства і політичної герменевтики.

Одним із напрямів політичного дискурсу є постмодерністський підхід, який полягає, на

думку його представників, в необхідності пошуків змісту виключно в політичній мові, яка є механізмом віддзеркалення політики в політичній свідомості, ігноруючи політичну реальність.

Еволюція методології і методики наукових досліджень дала підстави для структурування **системи політичних наук**, включивши до неї такі групи наук:

1) *теоретичні* (теорія та історія політичної думки, теорія та історія держави і права, політична філософія, політична історія, політична ідеологія, політична культура і т. ін.);

2) *праксеологічні* (політичний менеджмент, політичний маркетинг, інформаційно-комунікаційний менеджмент);

3) *теоретико-праксеологічні* (політична психологія, політична соціологія, політичні комунікації, політична антропологія, політична культура, етно-державознавство і т. ін.), які поєднують у собі теоретичні і практичні засади дослідження, проектування і регулювання політичної сфери суспільства.

На основі згаданих вище підходів можна зробити висновки, що **політичний менеджмент** – система управління політичною сферою суспільства на основі використання форм, методів і технологій правового менеджменту, політичного маркетингу та політичної психології.

Відповідно, йдеться про адміністративно-правові, ринкові та соціально-психологічні підходи в управлінні політичною сферою.

Політичний менеджмент передбачає безпосередній розгляд, ухвалення та втілення в практичне життя політичних рішень. Цю функцію покладено на спеціалізовану групу людей (політична, правляча еліта), яка домагається необхідної поведінки інших членів суспільства за допомогою *соціотехніки управління* (правових норм, умовлянь і маніпулювання). Окрім санкцій за порушення суб'єктом або об'єктом політики правових норм (законів, указів, постанов, декретів), керівна група може використовувати також засоби заохочення.

До санкцій належать такі засоби переслідування, як звільнення з роботи, заборона на професії, обмеження певних прав (поїздки за кордон, публікування своїх праць тощо), обструкція в засобах масової інформації, судове та адміністративне переслідування. У тоталітарних суспільствах – аж до фізичної розправи і вбивства.

Серед засобів заохочення можна назвати доступ до матеріальних благ і послуг (квартир, прибуткових посад, спецмагазинів та інших пільг), популяризацію в засобах масової інформації і т. ін.

Такі види впливу на громадськість застосовуються насамперед для того, щоб роз'єднати суспільні групи, які не поділяють панівних у суспільстві норм поведінки, моральних цінностей, оцінок суспільно-політичної ситуації.

Вплив на суб'єкти та об'єкти політики **за допомогою умовлянь** здійснюють за необхідності переконати останніх у необхідності того чи іншого політичного вибору. Техніка умовлянь передбачає залучення раціональної та нераціональної аргументації (статистичні дані, факти, прагматичні аргументи, результати соціологічних і соціопсихологічних досліджень, логічно пов'язані між собою та з аргументами, якими оперують агітатори).

Під час використання техніки нераціональної аргументації зацікавлені особи покладаються не на істинність аргументів, а на особистісні якості людей (авторитетів, думки більшості громадян), котрі поділяють аналогічні думки.

Крім того, до цієї групи соціотехнічних прийомів належить і техніка формування емоційного компонента, коли звертаються до стереотипів, національних інтересів, таких засобів емоційної реакції, як висміювання, залякування і т. ін.

Маніпулювання суспільною свідомістю використовують тоді, коли є потреба вплинути на певні суб'єкти або об'єкти політики, які не повинні знати про наміри правлячих чи інших впливових кіл.

Засоби маніпулювання можна поділити на мовні та немовні. Перші передбачають використання певних штампів, термінів, ідеологічних і політичних кліше тощо. До других належать маніпулювання інформацією: блокування «невигідної» інформації, затримання її або викладення у сприятливому для себе контексті.

Маніпулювання може бути пасивним (використовують фрагментарність інформації, яка унеможливило об'єктивну оцінку подій в повному обсязі) та активним (насаджування стереотипів, «правильних» норм і цінностей).

Виокремлюють такі **види політичного менеджменту**:

- 1) менеджмент виборчої кампанії;
- 2) менеджмент правлячої (або урядової) команди;
- 3) менеджмент політичної кампанії (масової, групової чи індивідуальної).

Таким чином, політичний менеджмент розглядається: як *політологічне вчення*, що вивчає проблеми управління суспільством; як *галузь політичної прaxeології*, що розробляє і впроваджує в політичне життя конкретні політичні рішення.

Політичний менеджмент розглядається в контексті реалізації наступних управлінських функцій: *планування, організація, мотивація і контроль*.

Планування полягає у формулюванні необхідного та вірогідного розвитку об'єкта політичного управління, його цілей та шляхів їх досягнення.

Організація характеризує структуру та ієрархію об'єкта політичного управління, конкретні завдання, повноваження та відповідальність виконавців.

Мотивація забезпечує створення матеріальних і моральних стимулів для людей заради забезпечення виконання ними процесу політичного менеджменту.

Контроль полягає в перевірці виконання визначених планів, відповідності їх структурі організації, відповідності структури цілям організації і т. ін.

Ефективність політичного менеджменту залежить від якості отримуваної урядовими структурами інформації, адекватності моделі ухвалення рішень потребам суспільства, наявності відповідних ресурсів влади, рівня кваліфікації політичних кадрів та наявності зворотного зв'язку про виконання раніше прийнятих рішень.

Відповідно, **політичний маркетинг** розглядається з точки зору дослідження політичного ринку як ринку політичної влади, що тлумачиться як особливий вид суспільних відносин, котрий полягає в спроможності суб'єктів влади нав'язувати свою волю, спрямовувати, регулювати і контролювати поведінку та діяльність людей за допомогою адміністративно-правових, соціальних і психічних засобів впливу. При цьому виокремлюють владу економічну, політичну, державну, інформаційну, сімейну та ін.

Політична влада – спроможність певного стану, групи, індивіда реалізовувати свою волю в політиці й правових нормах. Основним видом політичної влади є державна влада, а безпосередніми *суб'єктами політичної влади* є політичні інститути та їх органи, які реалізують процес керування різними сферами суспільного життя, мають *засоби влади* (координація, примус, контроль, насильство, репресії), обирають цілі й способи їх використання.

Зокрема, **інформаційна влада** може розглядатися як здатність суб'єктів інформаційно-комунікаційної діяльності інтегрувати громадську думку, підкоряти волю і опосередковано спрямовувати суспільну діяльність людей за допомогою системи суспільних інститутів (державних і недержавних), суспільних технологій (влади та маніпуляції), мас-медіа і лідерів громадської думки.

Практично всі теорії та концепції політики побудовані на тезі, що саме відносини влади між великими суспільними групами, діяльність держави, боротьба за владу в державі, а також за спосіб її функціонування визначають характер політичної сфери суспільства.

Відповідно до поняття політичної влади, яка розподіляється між суб'єктами політики на політичному ринку, ми пропонуємо розглядати **політичний маркетинг** як сукупність форм, методів і технологій дослідження, проектування та впровадження в суспільно-політичну практику певних процедур регулювання політичного ринку, а також настанов суспільної свідомості з метою завоювання та утримання контролю за ринком влади.

Під регулюванням політичного ринку (політико-правовими методами) розуміють вибір норм представництва та процедур обрання законодавчих, виконавчих і судових органів влади.

А під регулюванням суспільної свідомості (соціально-психологічними методами) розуміють дослідження настанов суспільної свідомості з метою «упаковки» й «продажу» таких характеристик суб'єктів політики, які різні соціальні групи населення готові «купити» за певну соціальну ціну.

Ґрунтуючись на базових характеристиках ринку влади (демократичного чи тоталітарного) виокремлюють політичний маркетинг демократичного й тоталітарного суспільств.

Ураховавши ці специфічні особливості політичної діяльності в таких суспільствах, назвемо такі **функції політичного маркетингу**:

- формування інформаційного банку (даних статистики та звітності, результати досліджень у галузі економіки, політики, психології, демографії);

- розроблення методів аналізу та обробки даних інформаційного банку, виокремлення показників, що найповніше характеризують об'єкти та суб'єкти політики;

- оцінювання й аналізування умов політичного ринку, маркетингового мікросередовища (сукупність сил, які діють під контролем партії, соціальної групи, лідера) та макросередовища (економічні, соціальні, політичні, психологічні, демографічні чинники);

- аналізування ринкових можливостей тих чи інших партій, суспільних інституцій, ідей, особистостей;

- розроблення оцінних і прогнозних моделей політичного попиту, життєвого циклу об'єктів і суб'єктів політики (партій, програм, ідей, лідерів) і політичної поведінки останніх;

- аналізування ефективності політичного маркетингу, коригування обраних форм і методів політичної діяльності і т. ін.

Виходячи з типології політичних об'єктів і суб'єктів, вирізняють політичний маркетинг особистостей, суспільних організацій (державних і недержавних) та ідеологій (ідей, програм, концепцій, доктрин).

Виокремлюють **види політичного маркетингу**: *дослідження політичного ринку* (вивчення даних статистики та громадської думки), *виборчу інженерію* (розробка та впровадження процедур формування органів влади) і *політичне рекламування та іміджологію* (розробка та «просування» політичних іміджів).

Дослідження політичного ринку передбачає вивчення та аналізування політичної культури суспільства, рівня розвитку партійно-політичних структур, банку політичних лідерів (тобто полі-

тичної та правлячої еліти) і настанов суспільної свідомості.

Якщо перші три чинники досліджуються традиційними методами політичного аналізу, то стереотипи суспільної свідомості – через вивчення громадської думки.

Вивчати громадську думку можна через *канали надходження інформації*: опосередковані (документи та повідомлення мас-медіа), прямі (особисті контакти з громадянами) та спеціалізовані канали (соціологічні та соціопсихологічні дослідження).

Виборча інженерія – пристосування виборчих процедур (формування органів влади) до реалізації інтересів правлячої і політичної еліти щодо завоювання та збереження влади в державі (області, місті, селі) чи суб'єктів політичної діяльності (партії, суспільній організації, конфесії).

Виокремлюють *методи виборчої інженерії*:

- встановлення вигідних правлячим колам виборчих процедур;

- встановлення кваліфікаційного бар'єру для партій/блоків;

- встановлення майнового цензу для кандидатів або партій/блоків;

- стимулювання та переміщення виборців з одних виборчих округів до інших;

- маніпулювання кордонами виборчих округів;

- вибір відповідного часу для проведення виборів;

- добір лояльного до правлячої еліти складу виборчих комісій;

- відмова в реєстрації певним кандидатам і політичним партіям.

Політичне рекламування та іміджологія вивчають проблеми формування й створення в суспільній свідомості образів суспільних інститутів (держави, політичних партій, організацій, установ) та окремих політичних лідерів, розробляють сукупність прийомів, технологій і засобів формування в суспільній свідомості відповідних образів реальних суб'єктів політики.

Виокремлюють такі *етапи політичного рекламування та іміджології*:

- вивчення ідеологічних і соціопсихологічних настанов громадян щодо іміджу «ідеального» політичного діяча, організації, програми;

- дослідження характеристик іміджу реального суб'єкта політики;

- створення («упаковка») іміджу кандидата, який можуть «купити» виборці завдяки проведенню рекламної кампанії;

- розроблення форм, методів і засобів політичної реклами, базуючись на обраному іміджі;

- реалізація («продаж») створеного іміджу через засоби масової інформації.

Політичні консультанти, зокрема, у своїй роботі використовують методи «контрольної групи» та

«зосередження», які дозволяють отримати інформацію про основні проблеми виборців, їхню мотивацію та уявлення.

А психофізіологічні тести (аналіз висоти тону голосу, тест шкіри і т. ін.) дають можливість визначити емоційні відгуки на особистість кандидата та його погляди. Саме емоційні відгуки свідчать про те, чи має кандидат «ауру комунікації», яка не піддається визначенню, але є визначальною під час голосування.

Надзвичайно важливе значення для політичного маркетингу має **вивчення громадської думки**, яке розглядається як:

- один із найважливіших аспектів політичної комунікації, який створює умови для ефективного функціонування політичної системи суспільства (в частині здійснення зв'язків між державою і громадянським суспільством);
- вид політичного маркетингу (в частині вивчення політичного ринку);
- етап політичного менеджменту (в частині вивчення особливостей об'єкта та суб'єкта управління);
- елемент технології розробки і корегування політичного іміджу суб'єкта політики.

Вивчення громадської думки набуло широкої популярності (починаючи з ХХ ст.) завдяки *методології біхевіоризму* та значному розвитку (на основі останньої) таких видів/методів дослідницької техніки, як: *контент-аналіз, спостереження, статистичний метод, аналіз конкретних випадків, опитування*.

Контент-аналіз (походить від англ. *content* – зміст) полягає в аналізі змісту політичних та інших текстів (фрагментів таких текстів чи змістовних блоків) і переведенні їх у цифрові дані. За одиницю аналізу можуть брати один чи кілька параметрів, згідно з якими аналізуються оцінки певного явища, події, суб'єкта політики в розглянутих текстах.

Досліджувати можна як один політичний текст, так і кілька текстів – наприклад, кілька виступів одного й того самого політичного лідера протягом певного періоду часу. Аналогічно можна зробити певні висновки про еволюцію поглядів цього політика, якщо розглядати його висловлювання, датувати й зазначати місце їх проголошення.

Використовують контент-аналіз і під час вивчення повідомлень різних засобів масової інформації про одну й ту саму подію чи людину. Саме так, проаналізувавши численні повідомлення традиційної, радіо- та електронної преси, можна дістати досить об'єктивний зріз громадської думки із цього приводу.

Слід, проте, звернути увагу й на труднощі, пов'язані з використанням цього методу. Передусім потрібні підготовлені експерти для отримання первинних оцінок (які до того ж можуть

бути і є доволі суб'єктивними). А це ускладнює комп'ютеризацію зазначеного методу, оскільки комп'ютер часто не «вловлює» окремих нюансів політичної заяви чи дипломатичної ноти.

Спостереження полягає в безпосередньому вивченні специфіки об'єктів і суб'єктів політики, особливостей їхнього політичного життя, політичних структур, політичної діяльності, політичної культури і політичної свідомості. Виокремлюють зовнішнє і внутрішнє (включене) спостереження. У першому випадку експерти знаходяться поза межами об'єктів і суб'єктів політики, в останньому – всередині них, беручи участь у політичному житті досліджуваних об'єктів і суб'єктів політики.

Статистичний метод дослідження політичної активності має на меті вивчення та аналіз закономірностей у поведінці виборців залежно від специфіки виборчих округів, стану суспільної свідомості громадян і т. ін. Він базується на дослідженні результатів голосування виборців (під час виборів, референдумів, опитувань) і даних державних статистичних органів.

Аналіз конкретних випадків полягає в отриманні різними методами інформації про функціонування певних об'єктів і суб'єктів політики в конкретних випадках політичного життя індивіда, групи, суспільства та інтерпретації вказаної інформації з точки зору громадської думки.

Опитування громадської думки здійснюються шляхом безпосереднього (польового) або опосередкованого (через телефон, телебачення, пресу, пошту, інтернет) анкетування респондентів.

Техніка опитування полягає в тому, що респондентам пропонуються (письмово або усно) заздалегідь розроблені анкети, які складаються із закритих і відкритих запитань. Основну проблему, яку доводиться розв'язувати під час проведення опитувань громадської думки, становить правильна побудова респондентського масиву – вибірки.

Остання має бути репрезентативною, тобто відповідати структурі населення в цьому об'єкті дослідження (країні, області, місті, районі, селі). Як контрольні параметри вибірки беруть стать, вік, освіту, соціально-професійний статус опитаних, їхні політичні уподобання (у разі потреби).

Водночас практика функціонування авторитарних і тоталітарних режимів показала, що особливої ваги в умовах державного тиску на громадян набуває психологічний чинник, коли люди бояться бути відвертими або зовсім відмовляються від участі в опитуваннях громадської думки. У такому випадку дослідникам потрібно емпіричним шляхом вишикувати певні коефіцієнти поправки до формально репрезентативної вибірки респондентів.

Нерідко в політичній практиці використовують так звані *експертні опитування*, коли до групи

респондентів включається не широкий загал (від кількох сотень до кількох тисяч опитаних), а лише кілька десятків фахівців з проблем політики. За належного добору експертів і відповідного рівня їхньої кваліфікації результати таких опитувань можуть бути дуже корисні в політичній практиці.

Загалом вивчати громадську думку можна через опосередковані, прямі й спеціалізовані канали надходження інформації.

Опосередковані канали вивчення громадської думки – засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення, відео, мережі інтернету), документи засідань органів влади, суспільно-політичних організацій, матеріали державних органів управління статистики, спецслужб, органів внутрішніх справ, армії та ін.

Прямі канали вивчення громадської думки – особисті контакти працівників органів управління, політиків з населенням на зборах, мітингах, страйках, прийом громадян, через листування і т. ін.

Спеціалізовані канали вивчення громадської думки є найнадійнішими, оскільки дають змогу отримувати з допомогою соціологічних і соціопсихологічних методів надійну й репрезентативну (адекватну) інформацію з широкого кола питань.

На відміну від *опосередкованих каналів* (які дають змогу дослідити методом контент-аналізу лише основні тенденції громадської думки), *прямих каналів* (які надають інформацію про думки найактивнішої частини населення, яка пише листи, звернення, виступає на мітингах і т. ін.), саме *спеціалізовані канали* висловлювання громадської думки мають стати науковою базою для проведення політичного маркетингу та менеджменту.

Крім того, *опитування громадської думки можуть бути стратегічними й описовими (допоміжними).*

Стратегічні опитування, скажімо, під час проведення виборів, полягають в оцінюванні загальнополітичної ситуації, сильних і слабких сторін кандидатів, у визначенні на основі соціальних, демографічних, геополітичних чинників шансів кандидата в тих чи інших регіонах.

Описові (допоміжні) опитування дають змогу кандидатам та їхнім командам дізнаватися про те, хто лідирує на певному етапі політичних змагань, які проблеми виборці вважають для себе найважливішими і т. ін.

Отже, вивчення громадської думки є однією з найважливіших складових частин політичного маркетингу та менеджменту, оскільки без об'єктивної соціальної інформації про реальний стан справ у суспільстві, ставлення широкого загалу до ключових питань громадського життя, до окремих суспільних інститутів (держави взагалі, парламенту, уряду, політичних партій, окремих лідерів та ін.) неможливо приймати відпові-

дальні рішення. Маючи таку інформацію, центри влади можуть адекватніше впливати на стан справ у суспільстві, підвищувати ефективність управлінських рішень, мати зворотний зв'язок з громадськістю про рівень сприйняття нею певних законопроектів, постанов, загальнополітичних рішень.

Надзвичайно важливою категорією для політичного маркетингу є категорія **політичної комунікації**, яка розглядається як:

- процес передавання, переробки та прийняття політичної інформації суб'єктами та об'єктами політики, здійснюваний під час функціонування політичної сфери суспільства;
- окрема наука в групі наук політичної праксеології.

Процес політичної комунікації відбувається в контексті багатостороннього обміну політичною інформацією за такими рівнями політико-владної ієрархії:

- по вертикалі (*індивід-група-суспільство чи національна влада-регіональна влада-локальна влада*);
- по горизонталі (*президент-парламент-уряд чи обласна адміністрація – обласна рада*) тощо.

Кожна політична система розгортає власну мережу політичної комунікації відповідно до своїх можливостей. І ця мережа розвивається одночасно із становленням та розвитком політичних структур суспільства.

Політична комунікація є специфічним видом політичних відносин і розглядається як невід'ємний елемент політичної сфери суспільства, частина його політичної свідомості, яка здійснюється такими способами комунікації:

- *засобами масової комунікації*;
- *суспільними організаціями*;
- *неформальними контактами*.

У цьому контексті виокремлюють **констатуючу** (нейтральну) та **спонукальну** (яка закликає до певних дій) політичну інформацію. **Спонукальна інформація**, у свою чергу, може бути спрямована на *активізацію* («підштовхування» до дій у певному напрямі) і *дестабілізацію* (руйнування політичних структур, норм і форм поведінки або діяльності).

Якщо подивитися на політичну інформацію з погляду використовуваних при трансляції останньої *засобів аргументації*, то можна виокремити *логічне та емоційне переконання*.

Логічне переконання орієнтується на раціональну, доказову, наукову аргументацію (не всім, до речі, доступну в наслідок різного рівня свідомості, культури і т.ін.).

Емоційне переконання покликане впливати на емоційний елемент людської психіки (тут сфера формуючого впливу, безумовно, є значно ширшою в наслідок фрагментації і несистемності

отримуваної інформації та відповідного рівня суспільної свідомості). Мета – змінюючи систему ціннісних орієнтацій особистості, примусити її діяти в заданому пропагандистами напрямі.

Політична інформація, що надходить до її споживача, може сприйматися повністю, частково (після внутрішньої ідейно-політичної, релігійної, етнічної чи індивідуально-психологічної «цензури») або не сприйматися взагалі.

У цьому контексті велику роль відіграє соціокультурна (суспільно-політична, соціально-економічна, професійно-фахова чи етнічно-релігійна) група, до якої належить (якщо належить) споживач інформації.

У цьому зв'язку варто назвати **особливості впливу соціокультурної групи на сприйняття політичної інформації індивідом:**

– особистий погляд споживача інформації перебуває під сильним впливом групи, до якої він належить або прагне належати;

– людина заохочується (або карається) за дотримання (або невиконання) групових стандартів;

– якщо думка «озвучена» в аудиторії, її важче змінити, ніж особистий погляд;

– групові дискусії та рішення сприяють послабленню внутрішнього опору певній думці;

– підтримка навіть однієї людини ослаблює тиск «групового мислення»;

– найортодоксальніші прихильники групи найменш готові до сприйняття інформації, яка суперечить її нормам;

– велике значення для успішного засвоєння інформації

мають форма й особливості її подання (довіра до інформатора, враження від його об'єктивності та правдивості тощо).

Окрім того, варто звернути особливу увагу на адресність політичної інформації, її «упаковку» відповідно до споживацьких стандартів (ідеологічно-політичних, мовно-культурних, етно-релігійних) різних груп населення.

Висновки. Політична комунікація повинна бути засобом узгодження та координації суспільно-політичних інтересів на основі повного інформування громадян, поваги до прав і свобод особистості, демократичної політичної культури та свободи мас-медіа від владних та бізнесових структур (національних та зарубіжних). Це ідеал, якого треба прагнути шляхом постійної та копійної роботи усім суб'єктам суспільного життя.

Наостанку зауважимо, що політичний маркетинг може бути ефективним у процесі регулювання політичного ринку лише за умов одночасного використання методів політичного менеджменту та інформаційно-комунікаційного менеджменту, які всі разом і складають систему політичної прaxeології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bebyk W. Polityczna prakseologia: teoria, metodologia, praktyka // Panstwo i pravo wobec wspolczesnych wyzwan. Teoria i filozofia panstwa i prava oraz aksjologia demokracji i ochrony praw czlowieka. Ksiega jubileuszowa Profesora Jerzego Jaskierni. – Torun, 2012. – S. 139–147.
2. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
3. Бебик В. Політологія: наука і навчальна дисципліна / В. Бебик. – К. : Каравела, 2009. – 496 с.
4. Bebyk W. Jak sie wygrywa I przegrywa wybory. – Warszawa : WSSU, 2004. – 128 s.
5. Bebyk V. The Mass Media of Post-Communist Ukraine / V. Bebyk, O. Sydorenko. – K., 1997. – 128 s.

ЕЛЕМЕНТНИЙ СКЛАД ФОРМИ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

THE ELEMENTAL COMPOSITION OF STATE FORMS: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Галас В.І.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
Ужгородського національного університету*

Попович Т.П.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
Ужгородського національного університету*

Стаття присвячена розкриттю сутності форми держави у цілому, а також висвітленню відповідних аспектів співвідношення загального поняття «форма держави» та її структурних елементів у сучасній державно-правовій теорії. Значна зацікавленість до окресленої проблеми не вичерпується ні у науковому, ні у практичному сенсі, враховуючи потреби пошуку оптимальної моделі функціонування Української держави.

Ключові слова: форма держави, форма державного правління, форма державного устрою, політичний режим, державний режим.

Статья посвящена раскрытию сущности формы государства в целом, а также освещению соответствующих аспектов соотношения общего понятия «форма государства» и ее структурных элементов в современной государственно-правовой теории. Значительный интерес к обозначенной проблеме не исчерпывается ни в научном, ни в практическом смысле, учитывая потребности поиска оптимальной модели функционирования Украинского государства.

Ключевые слова: форма государства, форма правления, форма государственного устройства, политический режим, государственный режим.

The authors elucidate the essence of the form of the state as a whole, as well as coverage ratio of total relevant aspects of the concept of "form of government" and its structural elements in modern state-legal theory. Much interest in the outlined problems are not confined to a scientific and practical sense, given the need to find the optimal model of the Ukrainian state.

Key words: form of state, form of government, form of state system, political regime, state regime.

Постановка проблеми. Враховуючи потреби пошуку оптимальної моделі функціонування Української держави, теоретико-правові дослідження у сфері визначення та розкриття змісту форми держави та її елементів належать до одних з пріоритетних та актуальних, визначальною метою яких є формування методологічного базису для удосконалення процесів розвитку сучасної держави.

Стан опрацювання. Поняття форми держави, її елементний склад були предметом наукового аналізу широкого кола як зарубіжних, так і вітчизняних вчених (Й. Благож, С. Бостан, Х. Даалдер, М. Дюверже, І. Ільїн, С. Кірєєва, К. Левенштейн, С. Лінецький, В. Лемак, В. Петров, С. Серьогіна, В. Четвернін, В. Чіркін та інші), однак, повинні констатувати відсутність єдиного підходу у сучасній державно-правовій теорії як при висвітленні змісту форми держави у цілому, так і при розумінні відповідних аспектів співвідношення загаль-

ного поняття «форма держави» та її структурних елементів. Тому метою цієї статті є з'ясування сутності форми держави як теоретико-правової категорії та особливостей взаємодії її елементного складу.

Виклад основного матеріалу. Що стосується держави, то її форма, а точніше визначення поняття «форма держави», у сучасній науковій юридичній літературі розкривається по-різному. Одні вчені під формою держави розуміють виключно організацію державної влади. Так, В.М. Корельський визначає форму держави як організацію державної влади, виражену у формі правління, державного устрою та політичного (державного) режиму [1, с. 178]. Він наголошував, що з формою держави тісно пов'язаний політичний режим, значення якого у життєдіяльності тієї чи іншої країни виключно велике. Наприклад, зміна політичного режиму (навіть якщо форма правління і форма державного устрою залишаються колишніми)

завичай призводить до різкої зміни внутрішньої і зовнішньої політики держави. Викликано це тим, що політичний режим пов'язаний не тільки з формою організації влади, але і з її змістом.

Аналогічної точки зору дотримується Є.М. Темнов, який розуміє даний термін як організацію державної влади та її устрій [2, с. 353]. На думку І.А. Ільїна, будь-яка держава є єдністю його сутності, змісту і форми. Щоб вона активно функціонувала, щоб якісно і злагоджено діяли її механізми, потрібна чітко організована державна влада. Він вважав, що форма держави не є «абстрактним поняттям» і не «політичною схемою», якій байдуже життя народу, а стан життя, організація влади народу. «Необхідно, щоб народ розумів свій життєвий устрій, щоб він вмів саме так організуватися, щоб поважати закони цього ладу і вкладати свою волю у цю організацію» [3, с. 135].

Інші автори розглядають форму держави виключно як спосіб організації, здійснення та функціонування державної (політичної) влади. Так, В.К. Бабаєв визначив форму держави як сукупність способів організації, здійснення і функціонування державної влади. Вчений вважає, що форма держави є єдністю трьох її основних елементів: форми правління, форми державного устрою і політичного (державно-правового) режиму [4, с. 88]. Аналогічної точки зору дотримується і професор С.О. Комаров, який під формою держави розуміє спосіб організації політичної влади, що охоплює форму правління, форму державного устрою і політичного режиму. Він також вважає, що форма держави – це сукупність істотних способів організації, здійснення та реалізації державної влади, що виражають її сутність [5, с. 178].

На думку В.О. Четверніна, форма держави – це поняття, що визначає організацію державної влади та способи її здійснення, і містить у собі три складові елементи: форму правління, форму державного устрою і державний (політичний) режим [6, с. 595]. Форму держави як структуру, що включає не тільки організаційні елементи (органи держави), але і зв'язки між ними, а також елементи функціональні (методи діяльності), визначав професор А.Б. Венгеров [7, с. 53]. У свою чергу, М.В. Фурсова також акцентує увагу на тому, що форма держави – це як зовнішня форма сутності, змісту і явища держави. Під формою держави розуміється її організація в єдності форми правління, форми державного устрою і політичного режиму [8].

Ряд учених, вважаючи форму правління, форму державного устрою та державного (політичного) режиму органічною єдністю та трьома сторонами єдиної форми держави, при цьому провідну роль віддають державному (політичному) режиму. Оскільки саме він, на їх думку, має вирішальний

вплив на два інші структурні елементи форми держави і є для них найбільш узагальненою політико-правовою передумовою. Будь-які зміни у методах здійснення публічної влади – у сторону демократії або, навпаки, антидемократії – неминуче відбиваються на формі правління і меншою мірою – на формі державного устрою. Одночасно, попри істотну роль державного (політичного) режиму, не слід ототожнювати його з поняттям форми держави у цілому, а форму правління чи форму державного устрою розглядати як елементи або складові частини режиму [9, с. 69].

Згідно ж позиції В. Петрова, форма будь-якої держави виявляється насамперед в організації верховної влади у ній, тобто у формі правління, а організація інших органів державної влади охоплюється поняттям «форма правління» лише тією мірою, якою в їх устрої виражається непохідний, первинний характер їх права на здійснення влади [10, с. 87].

На наш погляд, вартою уваги є також думка, що до форми правління не слід включати весь обсяг організації органів влади й управління, як це іноді пропонується, бо таке розширене поняття форми правління може призвести до ототожнення його з поняттям «механізм держави». «Не може й не повинно викликати сумнівів, – продовжує В. Петров, – включення до загального поняття «форма держави» тієї сторони її організації, що характеризує її територіальну й національно-державну структуру, тобто те, що у спеціальній літературі йменується формою державного устрою» [10, с. 107]. Третьою стороною форми держави вчений називає політичний режим як сукупність методів, що характеризують систему зв'язку державної влади з населенням, зміст політичних прав і свобод останнього, конкретний спосіб вираження демократії. У такому змісті поняття режиму є більш вузьким, у порівнянні з формою держави, і входить до неї як частина цілого, хоча, на відмінну від двох елементів, має більшу автономію.

У зв'язку з цим у процесі дослідження питання про елементний склад форми держави, слід виходити з визначення місця та ролі кожного з елементів у загальному розумінні цього поняття. Поняття «форма держави» має загалом охоплювати організацію механізму держави та методів здійснення (реалізації) функцій держави. Організація механізму держави – це сукупність способів розподілення та співвідношення державно-владних повноважень між її ланками. Ця організація виявляється через сукупність двох елементів: форми державного правління та форми державного устрою. При цьому форма правління відображає співвідношення між органом одного рівня, тобто між главою держави, парламентом та урядом, порядок їх формування та підзвітності. Це так звана горизонтальна організація влади. У цьому

напрямку форма державного устрою відображає співвідношення державно-владних повноважень між органами різних рівнів, тобто між перерахованими вище та тими, що діють у регіонах: кількість автономних рівнів влади у державі, характер участі регіональної влади у здійсненні загальнодержавної політики та здійснення влади на всій території. Це так звана «вертикальна» організація державної влади. Що стосується державного режиму, то він характеризує метод прийняття рішень державою (з участю або без участі населення), наявність або відсутність реального народного представництва, способи взаємозв'язку з суспільством, у тому числі і з опозицією, та деякі інші аспекти.

У свою чергу, І.В. Процюк наголошує, що слід врахувати і позицію теоретика В. Протасова, який з урахуванням того, що за формою завжди стоїть будь-яке цілісне явище, стверджує, що форма держави такою не є, бо цілісного явища вона не становить: «...Безпідставно форму правління, форму державного устрою й політичний режим іменувати «елементами» форми держави, адже елемент – це завжди частина (функціональна одиниця) будь-якого цілого. Перелічені ж явища становлять хоча й основні, але дуже різноманітні характеристики такої складної системи, як держава. Не випадково у теорії держави існує позиція, за якою політичний режим виноситься за межі форми держави. І слід зазначити, що такий підхід до істини ближчий» [11, с. 11].

У контексті вищезазначеного, констатуємо, що і на сьогодні питання про те, чи є державний режим невіддільним елементом форми держави, залишається дискусійним. Переважна більшість авторів вирізняє три елементи форми держави: форму правління, форму державного устрою та форму державного (політичного) режиму. Деякі автори, наголошуючи на тому, що зміст політичного режиму істотно виходить за межі характеристики держави і стосується політичної системи у цілому, пропонують як елемент форми держави розглядати лише частину політичного режиму – державний або державно-правовий режим. Нарешті, остання, найменш чисельна група авторів заперечує проти включення державного (політичного) режиму до складу форми держави, аргументуючи свою позицію тим, що він дає не зовнішню (статичну), а внутрішню (змістовно-динамічну) характеристику держави [12, с. 5].

Спробуємо проаналізувати та узагальнити різноманітність думок науковців з цього приводу. Певна когорта вчених схиляється до ототожнення форми держави з іншим, зазвичай більш вузьким, а іноді і різноплановим явищем. Так, Г.Н. Манов висунув точку зору, згідно з якою політичний режим є тотожним поняттю форми держави у цілому. Форма правління і форма державного устрою виступають яко його елементи або скла-

дові частини [13, с. 7]. Подібну точку зору відстоював і Б.А. Стародубський, зазначаючи, що найчастіше політичний режим служить синонімом державного ладу [14, с. 480]. На наш погляд, не можна не погодитися з вищезазначеними авторами, коли вони говорять про вирішальне значення режиму для визначення у цілому характеру і сутності форми держави. Однак настільки широке трактування поняття режиму применшує, на наш погляд, самостійне значення форми правління і форми державного устрою в організації та здійсненні публічної влади.

Зарубіжні дослідники (М. Дюверже, К. Левенштейн, Х. Даалдер) ототожнювали політичний режим з формою правління. Відповідно до традиційної класифікації, М. Дюверже виділяє форми правління (політичні режими), засновані: 1) на єдності державної влади (як приклад він наводить абсолютну монархію і політичну диктатуру); 2) на поділі влади (президентська республіка у США); 3) на співпраці влади (конституційна монархія Великобританії та парламентські республіки континентальної Європи) [15, с. 22-23]. У розумінні К. Левенштейна, форма правління, по суті, збігається з політичним режимом, який він трактує як інституціоналізацію політичної системи.

Згідно з окремими науковими точками зору, необхідним є розмежування вузького і широкого підходів до розуміння «форми держави». У вузькому сенсі форма держави ототожнюється з формою правління, а у широкому – розглядається як сукупність форми правління і форми державного устрою. Такої концепції дотримується А.І. Денисов, який вважає, що кожна держава має форму правління і форму державного устрою. При цьому форма правління – це система вищих органів державної влади, спосіб їх утворення і взаємовідносини між собою, а також ступінь участі громадян в управлінні державними справами; форма державного устрою – це структура держави і взаємозв'язок його вищих та центральних органів з органами складових частин держави (наприклад, штатів, республік, адміністративних областей, департаментів, округів). Політичний же режим, на думку вченого, виявляє методи панування і не має відношення до форми держави [16, с. 17].

Деякі автори, наприклад Д.А. Керімов, висунувають точку зору, згідно з якою політичний режим являє собою внутрішню форму держави, а форма правління і форма державного устрою – його зовнішню форму [17, с. 133]. У свою чергу, А.Г. Лашин вважає, що політичний режим не є елементом форми держави, оскільки характеризує не форму, а сутність держави. З його точки зору, форма держави – це єдина система органів держави знизу доверху [18, с. 342]. Ще один дослідник – А.М. Вітченко – пов'язує форму держави з

формою влади: форма влади, так би мовити, відбивається, відтворюється у формі держави, причому форма влади є провідною, вирішальною стороною, а форма держави – підпорядкованою [19, с. 194].

З приводу співвідношення політичного режиму з формою держави свою позицію висунула С.А. Кіреєва, згідно з якою політичний режим потрібно розглядати у більш широкому контексті – не тільки як складову частину (елемент) форми держави, але і як самостійний феномен, що характеризує суспільство у цілому, пов'язаний з суміжними державно-правовими явищами (політичною владою, правовою культурою, формою правління і формою державного устрою, політичною динамікою, правовою системою суспільства і т. д.) [20, с. 18].

У цьому контексті варто зауважити, що за радянської доби домінуючою була думка про провідну роль політичного режиму стосовно форми правління й форми державного устрою: 1) його ототожнювали з поняттям «форма держави у цілому» (при цьому форму правління й форму державного устрою вважали елементами або складовими режиму); 2) розуміли як основний показник політичного устрою країни; 3) розглядали як синонім державного ладу.

Про визначальну роль політичного режиму щодо форми правління та форми державного устрою як елементів форми держави вказував і М.О. Кульков. На його думку, політичний режим є формою вираження динамічного або функціонального аспекту змісту держави [21, с. 11].

Політичний режим інколи розглядають як внутрішню форму держави. Інші елементи – форма правління та форма державного устрою є формою вираження статистичного та функціонального аспекту змісту держави. Тому розвиток політичного режиму визначає долю інших елементів, а істотні зміни у режимі часто тягнуть за собою трансформацію форми правління та форми державного устрою [22, с. 68].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що представники вищезазначених підходів займають нечіткі позиції у питанні про співвідношення політичного режиму і форми держави. Політичний режим виступає як функціональна сторона всієї політичної системи суспільства та дає характеристику політичних відносин у тій чи іншій країні. Для характеристики держави, її форми істотне значення має тільки певна частина політичного режиму – та його сфера, яка пов'язана з методами здійснення публічної влади. Дану сторону політичного режиму можна назвати державним чи державно-правовим режимом, який як теоретичне поняття торкається передовсім змісту держави, її внутрішніх аспектів, а також особливостей реалізації публічної влади у суспільстві. Разом з цим, категорія державного режиму, безумовно, повинна бути включена до складу форми держави поряд з формою правління і формою державного устрою, оскільки форму держави необхідно розглядати комплексно, у всій її складності та багатогранності, з урахуванням сукупності всіх факторів, що впливають на неї (у тому числі і характер владарювання, його способи і методи).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корельский В.М. Теория государства и права / В.М. Корельский, В.Д. Перевалов. – М., 1997. – 570 с.
2. Темнов Е.Н. Форма государства / Е.Н. Темнов // Общая теория права и государство / под ред. В.В. Лазарева. – М., 2003. – 845 с.
3. Ильин И.А. О государственной форме / И.А. Ильин // Советское государство и право. – 1991. – № 11. – С. 135.
4. Бабаев В.К. Теория государства и права / В.К. Бабаев. – М., 2003. – 592 с.
5. Комаров С.А. Общая теория государства и права / С.А. Комаров. – М. : Юрайт. – 1998. – 416 с.
6. Четвернин В.А. Форма государства / В.А. Четвернин // Проблемы общей теории права и государства / Под ред. В.С. Нерсесянца. – М., 1999. – 832 с.
7. Венгеров А.Б. Теория государства и права / А.Б. Венгеров. – М. : Юриспруденция, 2000. – 528 с.
8. Фурсова М.В. Форма государства: исторический опыт и современные проблемы / М.В. Фурсова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.edit.muh.ru/content/mag/trudy/09_2010/06.pdf
9. Лузин В.В. Формы правления современных государств / В.В. Лузин. – Новгород, 2006. – 221 с.
10. Петров В.С. Сущность содержания и форма государства / В.С. Петров. – Л. : Наука, 1971. – 163 с.
11. Процюк І.В. Форма державного правління: до питання співвідношення форми і змісту / І.В. Процюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2013. – № 25. – С. 3-16.
12. Сьєрогіна С.Г. Форма правління і політичний режим: взаємозв'язок і взаємодія / С.Г. Сьєрогіна // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2005. – № 9. – С. 3-13.
13. Манов Г.Н. О понятии формы государства / Г.Н. Манов // Ученые записки: труды юридического факультета. Ученые записки Таджикского университета. – 1956. – Т 9. – Выпуск 4. – С. 3-13.
14. Стародубский Б.А. О классификации форм буржуазных государств / Б.А. Стародубский // Сборник ученых трудов. – Свердловск, 1964. – Вып. 4. – С. 446-498.

15. Благож Йозеф. Формы правления и права человека в буржуазных государствах / Й. Благож. – М., 1985. – 219 с.
16. Денисов А.И. Сущность и формы государства / А.И. Денисов. – М., 1960. – 238 с.
17. Керимов Д.А. Сущность общенародного социалистического государства / Д.А. Керимов // Вестник Ленинградского университета. – 1961. – № 23. – С. 133.
18. Лашин А.Г. Возникновение и развитие форм социалистического государства / А.Г. Лашин. – М., 1974. – 417 с.
19. Витченко А.М. Теоретические проблемы исследования государственной власти / А.М. Витченко. – Саратов, 1982. – 194 с.
20. Киреева С.А. Политический режим как элемент формы государства (теоретико-правовое исследование) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / С.А. Киреева. – Саратов, 1997. – 29 с.
21. Кульков М.О. Теоретические проблемы типологии форм государства : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / М.О. Кульков. – Саратов, 2008. – 34 с.
22. Кульков М.О. Структура формы государства как основание ее типологии / М.О. Кульков // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 5. Юриспруденция. – Волгоград, 2006. – Вып. 8. – С. 67-74.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

POST-SOVIET TRANSFORMATIONS THROUGH THE PRISM OF TRANZITOLOGY

Трач А.С.,

кандидат політичних наук

У статті розглядаються проблеми, що постали перед транзитологією з огляду на суперечливий перебіг пострадянських політичних трансформацій. Подано огляд основних підходів, вносяться пропозиції щодо осучаснення транзитологічної парадигми та напрямів подальших досліджень. Безумовно, парадигма демократичного транзиту відіграла свою позитивну роль, проте очевидно, що реалії пострадянського простору не збігаються з положеннями цієї моделі. Абсолютна більшість пострадянських країн, що їх вважали транзитними в межах «третьої хвилі демократизації», не просунулися значним чином у побудові демократії. Частина з них реконсолідувала авторитарні режими на новій основі, а більшість нині перебуває в невизначеній зоні між авторитаризмом і демократією. Тому корисним для дослідження режимів пострадянського простору є концепт делегативної демократії, а також поглиблена увага до ефективності та стабільності держави в транзитних суспільствах.

Ключові слова: транзитологія, демократизація, демократичний транзит, політичний режим, трансформація, пострадянський простір.

В статье рассматриваются проблемы, возникшие перед транзитологией с учетом противоречивого хода постсоветских политических трансформаций. Подается обзор основных подходов, внесены предложения по осовремениванию транзитологической парадигмы и направлений дальнейших исследований. Безусловно, парадигма демократического транзита сыграла свою позитивную роль, однако очевидно, что реалии постсоветского пространства не совпадают с положениями этой модели. Абсолютное большинство постсоветских стран, которые считались транзитными в пределах «третьей волны демократизации», не продвинулись значительным образом в построении демократии. Часть из них реконсолидировала авторитарные режимы на новой основе, а большинство в настоящее время находится в неопределенной фазе между авторитаризмом и демократией. Соответственно, полезным для исследования режимов постсоветского пространства является концепт делегативной демократии, а также научное внимание к эффективности и стабильности государства в транзитных обществах.

Ключевые слова: транзитология, демократизация, демократический транзит, политический режим, трансформация, постсоветское пространство.

The problems which arose before transitology taking into account contradictory course of post-soviet political transformations are considered in the article. The overview of main approaches is given. Proposals on modernizing the transit paradigm and ways of future researches are given. Sure, the paradigm of democratic transit played the positive role, however obviously, that realities of postsoviet space do not coincide with positions of this model. Absolute majority of postsoviet countries which examined by transit within the limits of the “third waves of democratization”, did not move up considerable appearance in the construction of democracy. Part from their re-consolidated authoritarian modes on new basis, and majority presently is in an indefinite phase between authoritarianism and democracy. Accordingly, useful to research of the modes of postsoviet space is concept of delegate democracy, and also scientific attention to efficiency and stability of the state in transit societies.

Key words: transitology, democratization, democratic transit, political regime, transformation, post-soviet space.

Постановка проблеми. Динамічні соціально-політичні зміни, що відбулися в 1970-х рр. у низці країн Південної Європи та Латинської Америки, а наприкінці 1980-х – на посткомуністичному просторі, сприймалися як свідчення близької перемоги західної ліберальної демократії у світовому масштабі. Транзитологія як субдисципліна політичної науки (або одна з політичних наук) почала формуватися саме в цей період часу. Класична транзитологічна парадигма оперує єдиним можливим вектором – від «недемократії» до демократії. Проте суперечливі пострадянські трансформації поставили на порядок денний питання про достовірність цієї парадигми, звернули увагу науковців на нові, раніше невідомі типи недемо-

кратичних режимів, що часто є результатом транзиту. Осягнення цих суперечливих феноменів і відповідне оновлення наукового інструментарію транзитології, осучаснення її основних положень є важливим завданням для науковців пострадянських країн.

Стан опрацювання. Зі зрозумілих історичних причин класична транзитологія народилася в межах політичної науки провідних країн Заходу, насамперед США. Існує безліч монографій (зокрема колективних), збірників, статей із зазначеної проблематики. Найважче також низка спеціалізованих наукових видань, зокрема «Journal of Democracy», «Journal of Communist Studies and Transition Politics», «Communist and Post-

Communist Studies» і т. д. Класичними вважаються праці таких політологів, як Д. Растоу, Ф. Шміттер, Т. Карл, Г. О'Доннелл і А. Пшеворський.

Серед вітчизняних учених можна виділити праці О. Романюка, В. Горбатенка, А. Колодій, О. Дергачова, Ф. Рудича, О. Долженкова й інших, хоча помітно, що вітчизняна транзитологія робить лише перші кроки. Російські дослідники В. Гельман, А. Мельвіль також зробили свій внесок у дослідження пострадянських трансформацій. Але все ж помітно бракує робіт, в яких би робилися спроби осучаснити постулати транзитології з урахуванням теоретичного доробку згаданих учених, а також аналізу політичної практики країн пострадянського ареалу.

Мета статті – критично розглянути основні підходи, що склалися в межах транзитологічної парадигми, з погляду їх верифікації політичною практикою пострадянських країн, унести пропозиції щодо осучаснення постулатів транзитології та напрямів перспективних досліджень.

Виклад основного матеріалу. У центрі уваги класичної транзитології перебували два переходи («транзити»): політичний (від авторитаризму до демократії) і економічний (від адміністративної до ринкової економіки). Логіка трансформації, як її розуміли транзитологи аж до середини 1990-х рр., завжди була лінійною. Транзитологи вважали, що ринкові реформи й т. зв. «установчі вибори», що знаменують собою пакт еліт щодо припинення авторитарного правління, прирікають транзит на успіх попри будь-які другорядні (як тоді вважалося) обставини.

У той же час, великою мірою під впливом суперечливих пострадянських трансформацій, що стали частиною вже «четвертої хвилі демократизації» наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр., транзитологи почали приділяти увагу не лише інститутам, а й цінностям, себто таким факторам, як політична культура й суспільний менталітет. У цілому зрозуміло, що вони великою мірою зумовлюють одне й те ж, еволюціонують в одному векторі, хоча й не паралельно. Так, український політолог О. Долженков дійшов висновку, що суспільно-політичні інститути та цінності еволюціонують у напрямку демократизації різношвидкісно: найшвидше змінюється нормативна база, дещо відстає дизайн основних політичних інститутів, найбільший опір змінам демонструє політична культура та свідомість [1, с. 221]. Іншими словами, запровадити багатопартійність – справа кількох місяців (ідеться про розроблення та прийняття відповідного закону про політичні партії); перейти до багатопартійної системи – справа одного-двох виборчих циклів (а це щонайменше кілька років); нарешті, легітимізація ролі партій у суспільній свідомості – це питання вже кількох вибор-

чих циклів чи радше зміни покоління, тобто йтиметься про проміжок часу не менше ніж 15–20 років.

Відомий дослідник А. Пшеворський першим етапом транзиту вважає інституціоналізацію масового опозиційного руху, коли в процесі лібералізації до того безальтернативно авторитарного суспільства в ньому виникає певна кількість незалежних асоціацій і організацій, що мають свої інтереси та погляди, а інститути, які мали б ці погляди якимось чином агрегувати та відстоювати, ще відсутні. Подальша лібералізація, тобто стадія транзиту, що передуює власне демократизації, призводить до протиріччя, яке існувало в СРСР починаючи з 1985 р., коли інституції громадянського суспільства, що народжуються та досить бурхливо розвиваються, не мають змоги відстоювати свої інтереси за допомогою політичних інститутів, адже авторитарні політичні інститути для цього непридатні, а нові ще не створені [2, с. 180].

Альтернативного погляду на першочерговість трансформацій дотримуються Х. Лінц і А. Степан, наполягаючи на приматі реформування інститутів щодо цінностей і політичної поведінки. Для успішного переходу до ліберальної демократії необхідні певні кроки з інституціональної трансформації режиму.

Л. Вей і С. Левіцкі досліджують транзит під протилежним кутом зору, акцентуючи такі причини збереження авторитарних режимів: 1) сила зв'язків країни із Заходом – там, де цей зв'язок був міцним і стійким, жоден авторитарний режим не пережив реставрації, зокрема в Центрально-Східній Європі; але там, де цей зв'язок був незначним, як на пострадянському просторі, набагато більше значення мали внутрішні фактори, що часто суперечили глибокій демократизації; 2) сила єдиної партії; 3) сила військово-поліцейського апарату, його здатність придушити антивладні виступи; 4) державний контроль над економікою (особливо в країнах, багатих мінеральними ресурсами). Також згадані вчені наголошують, що характер падіння авторитарних режимів має значення для подальших траєкторій політичного розвитку. Консолідація демократії більш імовірна в разі жорсткого переходу («hard door transition»), коли опозиція отримує владу внаслідок жорсткої боротьби із сильним авторитарним режимом, аніж у разі м'якого переходу («rotten door transition»), коли опозиція отримує владу з рук слабкого авторитарного режиму [3].

На думку Ф. Шміттера, консолідацію демократії можна визначити як процес, коли епізодичні угоди, половинчасті норми та випадкові рішення періоду переходу від авторитаризму трансформуються у міцно засвоєні відносини співробітництва та конкуренції, що постійно діють і добровільно приймаються тими особами й колективами,

які беруть участь у демократичному врядуванні [4, с. 60]. За змістом консолідація демократії співпадає з виділеною Д. Растоу останньою з чотирьох стадій транзиту – стадією звикання.

Низка авторів наголошує на важливості такої передумови консолідації демократії, як наявність сформованої держави та нації. Так, у розумінні Д. Растоу нація – не етнічний, а політичний феномен, тому під національною єдністю він розуміє широку суспільну згоду серед громадян щодо їх дійсної стійкої приналежності саме до цієї політичної спільноти. На противагу цьому Х. Лінц і А. Степан замість передумови «немає нації – не буде демократії» висувають зворотну тезу: «немає демократії – не буде нації» [5].

Наявність нації згідно з теорією Д. Растоу сама по собі породжує політичну боротьбу за право визначати її майбутнє й «запускає» процес демократизації через довгу й безрезультатну політичну боротьбу. Підготовча фаза являє собою поляризацію (але аж ніяк не плюралізм) – наслідок довгого протистояння, у якому суперники займають протилежні позиції. Проте навіть у цьому разі Д. Растоу наполягає на наявності фактора національної єдності, який так само, як і острах перед громадянською війною, не дає розколотись поляризованому суспільству. Однак, як видно з подій 2014 р. в Україні, питання про політичну зрілість сил, що уособлюють протилежні полюси, в реальній політиці залишається відкритим. Відсутність згоди, що переходить у відкриті збройні зіткнення, підриває державну спроможність і стає неподоланою перешкодою для демократизації. Держава, яка неспроможна ефективно контролювати обіг зброї та допускає масові прояви нелегітимного насилля, характеризується слабкою державністю, тоді як саме сильна державність є передумовою успішного демократичного транзиту. Демократія можлива лише там, де є ефективна держава, і відносно цієї тези збіглися позиції Д. Растоу, Х. Лінца й А. Степана.

Досвід держав Центральної та Східної Європи показав, що часто-густо сам термін «держава» має негативні конотації, зокрема через ототожнення з владою комуністичної партії. Це мало наслідком, на противагу теоретичним побудовам Д. Растоу, відсутність автоматичної лояльності громадян державі, відсутність співробітництва з органами влади та відсутність глибокої поваги до адміністративних і політичних рішень, тобто низку складнощів, що утруднювали демократизацію й були непритаманні демократичним суспільствам. Особливо рельєфно це проявилось в країнах пострадянського простору. Звідси – економічна поляризація суспільства, фінансові кризи, сепаратизм, ксенофобія тощо. Політична фрагментація та деградація держави роблять неможливим здійснення ліберальних свобод, тобто неспро-

можна держава загрожує ліберальним цінностям настільки ж фундаментально, як і авторитарна влада.

Для характеристики політичних режимів, що сформувалися внаслідок неуспішних транзитів, насамперед тоді, коли не створена розгалужена інституціональна інфраструктура, Г. О'Доннелл запровадив термін «делегативна демократія», вважаючи, що перемога на президентських виборах дає переможцю право керувати країною на власний розсуд, при цьому він обмежений лише обставинами наявних владних відносин і визначеним Конституцією терміном перебування при владі, що явно спостерігається, наприклад, у Росії. Делегативна демократія не є за суттю представницькою демократією. Її риси зумовлені насамперед її слабко інституціоналізованою структурою – з одного боку, політичні рішення приймаються й реалізуються значно швидше; з іншого боку, подібні системи більш уразливі до згортання, навіть падіння демократії через інституціональну слабкість і хаотичну політику.

Тим не менше, для об'єктивного порівняння пострадянських політичних режимів, а також динаміки їх демократизації недостатньо використання згаданих вище концепцій «демократії з прикметниками», так само, як і класичних теорій транзитології. У процесі демократизації вагоме місце займає здатність держави до ефективного функціонування («державна спроможність»), що розуміється через класичні постулати «поліархії» Р. Даля, Ф. Шміттєра й Т. Карла: 1) контроль за рішеннями уряду конституція покладає на обраних офіційних осіб; 2) ці офіційні особи періодично обираються на чесних і вільних виборах; 3) практично все доросле населення має право обирати офіційних осіб; 4) практично все доросле населення має право претендувати на обрані посади; 5) громадяни мають право висловлювати свою думку, не побоюючись серйозного переслідування за політичними мотивами; 6) громадяни мають право отримувати інформацію з альтернативних джерел, які знаходяться під захистом закону; 7) громадяни мають право створювати відносно незалежні асоціації й організації, включаючи політичні партії й угруповання за інтересами; 8) обрані народом офіційні особи повинні мати можливість здійснення своїх конституційних повноважень без протидії (хоча б і неофіційної) з боку невиборних офіційних осіб; 9) держава повинна бути суверенною й діяти незалежно від політичних систем вищого рівня.

Висновки. Безумовно, парадигма демократичного транзиту відіграла свою позитивну роль, проте очевидно, що реалії пострадянського простору не збігаються з положеннями цієї моделі. Абсолютна більшість пострадянських країн, що їх вважали транзитними в межах «третьої хвилі

демократизації», не просунулася значним чином у побудові демократії. Частина з них реконсолідувала авторитарні режими на новій основі, а більшість нині перебуває в невизначеній зоні між авторитаризмом і демократією, протягом тривалого часу не демонструючи жодного просування до неї. У той час як концепції зміни політичних режимів у своїй переважній більшості є саме концепціями демократизації, дослідження переходів до недемократичних режимів перебуває на периферії інтересів політологів. Тому корисним для

дослідження режимів пострадянського простору є концепт делегативної демократії, а також поглиблена увага до ефективності та стабільності держави в транзитних суспільствах.

Перспективним напрямом наших подальших досліджень є аналіз ролі держави, її стабільності й ефективності в процесі демократизації, взаємозв'язку електоральної та ліберальної демократії, історичних і культурних передумов для формування ефективної демократичної державності в різних пострадянських країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Долженков О. Україна – Білорусь: досвід політичної трансформації / О. Долженков. – Одеса : Астропринт, 2003. – 264 с.
2. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский ; пер. с англ. – М. : РОССПЭН, 1999. – 320 с.
3. Way L. Why «Democratic Breakthroughs» often fail to create democracies: Modes of Transition / L. Way, S. Levitski [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sais-jhu.edu/academics/regional-studies/europe/conferences/countering-regression/pdf/lucan-way-background.pdf>.
4. O'Donnell G. Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. Schmitter. – Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 1986. – 81 p.
5. Linz J. Problems of Democratic Transition and Consolidation in Southern Europe, South America and Post-Communist Europe / J. Linz. – Baltimore-London. – Johns Hopkins University Press, 1996. – 480 p.

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 321

РЕФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ

REFORMATION OF THE PUBLIC AUTHORITIES TERRITORIAL ORGANIZATION IN CZECH REPUBLIC IN THE CONTEXT OF REALIZATION EUROPEAN INTEGRATION COURSE

Ключкович А.Ю.,
*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

У статті автор аналізує етапи реформування та тенденції розвитку територіального публічного управління у Чеській Республіці. Автор робить висновок про те, що реформа публічного управління у Чехії забезпечила формування багаторівневого територіального управління відповідно до вимог Європейського Союзу.

Ключові слова: публічне управління, реформування, Чеська Республіка.

В статье автор анализирует этапы реформирования и тенденции развития территориального публичного управления в Чешской Республике. Автор делает вывод о том, что реформа публичного управления в Чехии обеспечила формирование многоуровневого территориального управления в соответствии с требованиями Европейского Союза.

Ключевые слова: публичное управление, реформирование, Чешская Республика.

In the article the author analyses the stages of reforming and the tendencies of development of the territorial public administration in the Czech Republic. The author draws a conclusion that the reform of the public administration in the Czech Republic secured the formation of the multilevel territorial administration according to the demands of the European Union.

Key words: public administration, reforming, Czech Republic.

Постановка проблеми. У процесі демократизації та євроінтеграції Чеська Республіка пройшла доволі складним шляхом адміністративно-територіальних реформ та децентралізації влади, що дозволило витворити сучасну європейську систему ефективного публічного управління. Україна також чітко визначила свої євроінтеграційні орієнтири та здійснює у цьому контексті модернізацію територіальної організації влади, що актуалізує потребу вивчення досвіду реформ зарубіжних постсоціалістичних країн, які вже є членами ЄС.

Метою даної статті є аналіз досвіду Чеської Республіки у сфері децентралізації влади та адміністративно-територіальних реформ, а саме: з'ясування основних етапів та особливостей реформування територіальної організації публічної влади.

Узагальнюючи дослідницькі підходи щодо періодизації реформування публічного управління та децентралізації влади у ЧР, можна виокремити три основних етапи реформ.

Перший етап, т.зв. «федеральний» (1990–1992 рр.) – це відновлення демократичного державного управління і самоврядування у межах постсоціалістичної Чехословацької Федеративної Республіки.

Другий етап, т.зв. «проміжний» (1992–1997 рр.) – етап реформування у рамках самостійної ЧР, пов'язаний із прийняттям Конституції у 1992 р. і повільними змінами (чи навіть гальмуванням змін) у сфері реформування територіальної організації влади.

Третій етап, власне реформа системи публічного управління (кін.1997–2006 рр.) – період інтенсивних перетворень, пов'язаних, зокрема, зі вступом ЧР до Європейського Союзу [7; 11].

Протягом першого «федерального» етапу реформування (1990–1992 рр.) не було прийнято комплексної концепції докорінної перебудови державного управління ні на федеральному, ні на республіканському рівнях. Хоча окремі кроки у напрямку децентралізації влади та інституціоналі-

зації місцевого самоврядування все-таки були здійснені. Адже необхідно було створити базові передумови для подальшого демократичного розвитку, насамперед, проведення чесних виборів, залучення громадян до місцевого управління та подолання засилля старої партноменклатури на місцях.

Правові передумови для перетворень на даному етапі було створено шляхом ухвалення у 1990 р. ряду законів («Про населені пункти (муніципальний устрій)», «Про вибори до муніципальних представництв», «Про столицю Прагу», «Про районні адміністрації» та ін.). Відповідно до змісту вказаних законів у країні було скасовано трирівневу структуру регіонального устрою (край-район-муніципалітет) і відновлено дворівневу структуру (район-муніципалітет), яка збереглась у Чехії і після розпаду Чехословацької Федеративної Республіки у 1992 р.

Одночасно країна відмовилася і від багаторівневої системи державного управління, яку втілювали національні комітети: спочатку було повністю розпущено 7 крайових національних комітетів на території ЧР, а їх функції передано центральним органам державної влади (міністерствам) та частково районним комітетам (згодом районним адміністраціям); далі – 73 районні національні комітети були замінені на районні державні адміністрації, які виконували функції державного управління у районі; і, нарешті, ліквідовано місцеві національні комітети. Паралельним кроком у цьому процесі було створення муніципалітетів на місцевому рівні відповідно до Закону «Про населені пункти (муніципальний устрій)» [14]. Метою цих перетворень було, насамперед, повернення муніципалітетам їх визначальної ролі у самоуправлінні.

Поряд з муніципалітетами, що представляють місцеве самоврядування, і районними адміністраціями, що представляють державне управління, виникали також деконцентровані спеціалізовані органи міністерств та інших органів державного управління, що також діяли на території районів. Ці органи державного управління компенсували діяльність неіснуючих регіональних самоврядних органів, які забезпечували б управління справами регіонального характеру [7, с. 243]. Безумовно, ця ситуація впливала на необхідність створення вищих територіальних самоврядних одиниць, які б самостійно вирішували питання, що стосуються території, більшої, аніж територія окремого муніципалітету. Але, попри свою актуальність на початку 1990-х рр., вирішення даної проблеми відкладалося до створення цілісної концепції реформи публічного управління та децентралізації. Варто зазначити, що створена у 1990 р., як перехідна, система місцевого управління проіснувала майже десять років.

Перша стадія ознаменувала також впровадження виборної місцевої влади, що відповідає

за важливі послуги локального рівня і легітимізувала зміни. Так, 23-25 листопада 1990 р. було проведено демократичні вибори до муніципальних представництв, які, власне, й запустили механізм роботи нової муніципальної системи у ЧР.

З прийняттям Основного закону ЧР у 1992 р. відбулося також конституційне закріплення основ місцевого самоврядування у розділі 7 «Територіальне самоврядування» [9, с. 15]. У ст. 100-101 Конституції ЧР як базова одиниця місцевого самоврядування закріплений населений пункт (муніципалітет, громада), якому гарантується право власності, фінансова самостійність і незалежність від держави у внутрішніх справах. Також зафіксовано, що муніципалітет завжди є складовою частиною вищої територіальної самоврядної одиниці (ВТСО) [9, с. 15]. Таким чином Конституція формально вводила двокомпонентну систему самоврядування.

У питанні регіонального самоврядування творці Конституції не змогли дійти кінцевої згоди щодо таких важливих питань, як-от: структура, величина і кількість ВТСО; які територіальні одиниці повинні їх утворювати – землі чи краї (ст. 99 КЧР) [9, с. 15]. Вирішення цих питань було покладено на майбутніх конституційних упорядників. Правлячими колами було досягнуто згоди у тому, що вищі самоврядні одиниці, більші ніж населені пункти, повинні існувати, але їх створення або ліквідація повинна регулюватися відповідним конституційним законом (п. 3, ст. 100 Конституції ЧР) [13, с. 285].

Проголошені конституційні основи місцевого самоврядування та децентралізації були важливим кроком у напрямі реформ, водночас подальші реформаційні заходи потребували глибокого концептуального осмислення, нормативно-правового забезпечення та ресурсів для практичного втілення.

Розпад Чехословацької Федеративної Республіки і конституювання самостійної Чеської Республіки актуалізували питання реформи державного управління та місцевого самоврядування. Вже перший уряд незалежної ЧР (2.07.1992 – 4.07.1996 рр.) у своїй програмній заяві надавав реформі публічного управління і децентралізації важливого значення. Реформа державного управління була згідно з урядовою заявою першочерговою умовою для успішної економічної трансформації: «У наступному періоді головним завданням уряду у цій сфері буде реформа державного управління та його децентралізація. Обидві є необхідними умовами для успіху економічних перетворень і функціонування вільного громадянського суспільства» [11, с. 81]. Програмна заява уряду є важливою з огляду на те, що вже у 1992 р. було визначено основні проблеми у сфері управління, які вирішували, правда, інші уряди; було викладено логіку реформ, яка дійсно була реалізована,

але пізніше, й іншими політичними силами. На жаль, програмна заява уряду так і залишилася на папері, до 1997 р. уряд не тільки не приступив до здійснення окреслених завдань, а навпаки, владою гальмувалися будь-які ініціативи у цьому напрямку.

Зокрема, вже у червні 1993 р. Відділ законодавства та публічного управління запропонував проєкт реформування територіального управління у ЧР. Але розгляд матеріалів урядом неодноразово відкладався. Попри кількарічну діяльність комісій з підготовки проєктів реформ та цілий спектр пропозицій щодо реформування, вибір конкретної моделі адміністративно-територіального устрою держави та перехід до формування нормативно-правової бази реформ уповільнювався з причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Серед об'єктивних факторів зазначимо, що у середині 1990-х рр. ЧР перебувала на непростому етапі економічних перетворень, що ускладнювало виділення з бюджету значних коштів для реалізації реформ у територіально-адміністративній сфері.

На той час досить складною для розв'язання була дилема між необхідністю існування сильної центральної влади, яка здатна забезпечити ефективність системних реформ у перехідний період, та необхідністю розвитку демократичних інститутів, зокрема, розвитку місцевого самоврядування. Відмінності поглядів правлячих та опозиційних сил на роль місцевого самоврядування у розвитку демократії створювали перепопи ідеологічного характеру [1].

Домінуюча у правоцентристських урядових коаліціях у 1992–1996 рр. (ГДП-ХДП, ХДС-ЧНП, ГДА) та 1996–1998 рр. (ГДП, ХДС-ЧНП, ГДА) Громадянська демократична партія на чолі з прем'єр-міністром В. Клаусом виступала за унітарну та централізовану форму держави, що дозволяло б більш ефективне управління з центру¹.

Але у середині 1990-х рр. очевидними були серйозні проблеми у сфері взаємодії між владними рівнями. З розпуском крайових національних комітетів було ліквідовано не лише політичні організації, але й адміністративні одиниці, які зосереджували управління на рівні краю. Хоча частина повноважень перейшла на районні адміністрації, а частина – на центральні інституції, практика управління засвідчила, що крайовий рівень був необхідний. Уряд та окремі міністерства для виконання своїх функцій почали створювати спеціалізовані органи, що діяли у регіонах, та свої регіональні філії. Але разом з цим зростали й фінансові витрати державного управління – тобто у фінансовому аспекті з ліквідацією крайових

національних комітетів держава не заощадила, а навпаки. Загалом чеське державне управління цього періоду характеризується як заплутане, незгоджене та фрагментарне [11, с. 83].

На противагу позиції ГДП менші коаліційні партії (разом з опозиційними соціал-демократами) наполягали на існуванні у ЧР проблем з функціонуванням представницької демократії, оскільки громадяни через обраних представників могли брати участь в управлінні державними справами тільки на рівні сіл і міст, а потім – аж на загальнонаціональному рівні – через депутатів нижньої палати чеського парламенту (Палата депутатів). Тому на регіональному рівні істотно не вистачало демократичного контролю за державними виконавчими структурами.

Відповідно до своїх централістських пріоритетів ГДП досить довго перешкоджала розгляду питання про впровадження самоврядування на рівні краю. Спираючись на домінуючі позиції в урядовій коаліції, їй тривалий час це вдавалося. Але у 1996–1997 рр. владні позиції ГДП значно послабилися у силу цілої низки факторів: результатів парламентських виборів 1996 р., погіршення економічної ситуації навесні 1997 р. та скандалу навколо таємного фінансування ГДП восени 1997 р.

Зокрема, результати вибори 1996 р. не дозволили партіям попереднього коаліційного уряду відновити склад своєї т.зв. «мінімально виграної коаліції», оскільки вони разом здобули лише 99 місць з 200 (тобто для коаліційної більшості не вистачало двох мандатів). Тому другий коаліційний уряд В. Клауса був сформований у якості т.зв. «коаліції меншості», яка існувала відповідно до домовленостей про терпимість і толеранцію з боку соціал-демократів [3, с. 22]. Ця ситуація дозволила малим партіям відігравати вагомійшу роль у визначенні політики урядової коаліції, зокрема забезпечити (у взаємодії із соціал-демократами) прийняття Конституційного закону щодо створення регіонального самоврядування у грудні 1997 р. [10].

Однак однозначності у правлячих колах щодо розуміння змісту, інтенсивності, напрямів реформи публічного управління та регіональної політики у політичних колах не було. Зокрема й надалі дискусійними були питання щодо кількості ВТСО та співвідношення повноважень регіональних самоврядних структур і державних органів влади.

Детонатором, що зумовив процес реформування, було оприлюднення позиції Європейської комісії у липні 1997 р. щодо заявки Чеської Республіки на вступ до Європейського Союзу (поданої у січні 1996 р.) [8]. У цілому висновок Єврокомісії був позитивний, зокрема зазначалося, що Чеська Республіка має всі ознаки демократичної держави зі стабільними інституціями, які забезпечують дотримання закону, з функціону-

¹ Склад урядової коаліції 1992–1996 рр.: Громадянська демократична партія-Християнсько-демократична партія, Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія, Громадянський демократичний альянс.

чою ринковою економікою, цілком конкурентоздатною у межах ЄС та ін. [8, с. 122]. Водночас вказувалося на повільні темпи реформи публічного управління у ЧР та визначалися основні недоліки системи управління, які стосувалися, насамперед, відсутності де-факто регіональної політики, регіонального самоврядування, недостатньої функціональності державного управління і відсутності комплексної стратегії впровадження реформи публічного управління. Саме критична позиція ЄС стосовно системи публічного управління була тим зовнішнім фактором, що змусив чеський уряд вжити більш активних кроків у цьому процесі.

Важливим поступом після семи років дискусій і суперечок щодо територіальної організації держави було ухвалення у грудні 1997 р. Конституційного закону «Про утворення вищих територіальних самоврядних одиниць та про зміни і доповнення деяких інших законів», який набрав чинності лише з 1 січня 2000 р. [10]. Причина такого відтермінування полягає у необхідності вирішити широке коло конкретних питань, що стосуються роботи механізму регіонального самоврядування, насамперед, питання щодо компетенції і структури вищих територіальних самоврядних одиниць.

Зміна влади у 1998 р. позитивно позначилася на інтенсивності перетворень у сфері реформування самоврядування. Зокрема, тимчасовий уряд Й. Тошовського (2.01.1998 – 22.07.1998) розблокував процес адміністративно-територіальної реформи й активно зайнявся підготовкою концепції нового законодавства про муніципальний і регіональний устрій. У травні 1998 р. урядом було підписано Європейську Хартію місцевого самоврядування, яка з 1 вересня 1999 р. після відповідної ратифікації набрала чинності на території ЧР.

Цим кроком Чеська Республіка долучилася до сучасних демократичних держав, які у місцевому самоврядуванні бачать наріжний камінь політичної системи, а одним з головних демократичних принципів визнається право громадян брати участь в управлінні державними справами. Чехія зобов'язалася забезпечувати й захищати права місцевого самоврядування, його політичну, адміністративну та фінансову незалежність.

Заключна розробка та реалізація реформи публічного управління була пов'язана з приходом до влади у липні 1998 р. «уряду меншості» Чеської соціал-демократичної партії (22.07.1998 – 15.07.2002). У своїй програмній заяві уряд чеських соціал-демократів на чолі з М. Земаном проголосив реформу публічного управління своїм програмним пріоритетом.

Створення концепції реформи та її подальшу реалізацію було доручено Міністерству внутрішніх справ ЧР, ву рамках якого у 1998 р. для виконання цього завдання було створено Відділ

з реформи публічного управління на чолі з І. Стрецьковою. Для координації між міністерствами було створено міжвідомчі групи на рівні заступників міністрів.

Концепція реформи публічного управління (березень 1999 р.) виходила з розуміння необхідності комплексного підходу до реформування публічного управління, що поетапно буде здійснюватися впродовж тривалого періоду. Головним змістом реформи є застосування основних принципів сучасного демократичного управління, а саме: демократизації, децентралізації та субсидіарності [6]. Попри широке коло поставлених завдань, серед основних напрямків реформи публічного управління можна виокремити наступні: модернізація центрального державного управління, реформа регіонального публічного управління, підвищення ефективності функціонування державного управління загалом.

Важливим для розвитку як стратегії реформування управління, так і фінансування ініціатив і практичних кроків у сфері регіональної політики було започаткування співпраці між ЧР та Єврокомісією у рамках програми PHARE. Цей фінансовий механізм ЄС призначений для підтримки інституціональних перетворень, адміністративних і економічних реформ у постсоціалістичних країнах ЦСЄ. Наприклад, у 1994–2004 рр. у рамках програми PHARE CBC (підтримка розвитку транскордонного співробітництва) Чехії було виділено понад 220 мільйонів євро [2, с. 80].

Перед правлячими колами ЧР постала принципова дилема вибору моделі публічного управління між т.зв. «роздільною» та «змішаною» [11, с. 85]. У випадку «роздільної» моделі на рівні краю виникли б окремі державні та самоврядні органи влади, які мали б різні компетенції. У «змішаній моделі», яка вже частково функціонувала на муніципальному рівні, новостворені органи самоврядування здійснювали б самоврядні та делеговані повноваження державного управління, за винятком деяких спеціалізованих функцій.

Спочатку Міністерство внутрішніх справ схилялося до «роздільної» моделі розвитку публічного управління і запропонувало відповідний проект, але у травні 1999 р. Палата депутатів висловилося голосуванням за «змішану» модель (160 з 176 присутніх депутатів) [12, с. 9]. Саме «змішану» модель управління було взято за основу при підготовці проектів законів щодо реформи публічного управління.

На основі Концепції реформи системи публічного управління у 2000 р. почала реалізовуватися реформа територіальної організації влади, а саме – створення регіонального самоврядування – ВТСО. Нормативно-правові основи для реформування у 2000 р. заклали закони «Про краї (крайовий устрій)», «Про вибори до

представництв країв...», «Про районні адміністрації», «Про столицю Прагу», «Про бюджетні правила.» та ін., якими було визначено порядок утворення, статус, обсяг повноважень, фінансування органів регіонального самоврядування та їх відносини з місцевою і центральною владою.

Відповідно до ст. 1 Конституційного закону «Про створення вищих територіальних самоврядних одиниць», прийнятого ще у 1997 р., на території ЧР створювалися з 1 січня 2000 р. 14 вищих територіальних самоврядних одиниць – країв, включаючи столицю Прагу [10, с. 7018]. Згідно з даним законом положення ст. 99 Конституції ЧР були викладені у новій редакції і формулювались таким чином: «Чеська Республіка поділяється на населені пункти, що є основними територіальними самоврядними одиницями, та краї, що є територіальними самоврядними одиницями вищого рівня» [10, с. 7018].

Наступним кроком щодо вдосконалення регіонального публічного управління було ухвалення 12 квітня 2000 р. Закону «Про краї (крайовий устрій)» [15], де регламентувалися всі питання щодо організації та повноважень крайового самоврядування.

У контексті здійснення крайової реформи центральні органи державної влади змушені були поступитися частиною своїх повноважень. Зокрема, краї отримали ряд суттєвих повноважень у сфері бюджетної політики та територіального розвитку регіону, соціальної політики, у законодавчій сфері загальнонаціонального рівня (право законодавчої ініціативи) та ін. (§ 14-30 Закону «Про краї (крайовий устрій)») [15].

Витворення регіонального рівня функціонування самоврядування мало важливе значення, насамперед, для розвитку соціальної політики держави – краї як самоврядні одиниці взяли на себе більше відповідальності за розвиток освіти та охорони здоров'я, соціального забезпечення на відповідній території. Розширилися можливості для створення сприятливого бізнес-середовища. Таким чином було подолано своєрідну «чорну діру» між парламентом та муніципалітетом у контексті легітимізації представницьких рівнів влади у ЧР.

У зв'язку зі вступом Чеської Республіки до Європейського Союзу необхідно було вирішити іншу проблему, пов'язану з вищими територіальними одиницями та їх розміром. Адміністративно-територіальний устрій у країнах ЄС класифікується за системою NUTS, п'ятирівневою класифікацією, в якій виокремлюють три регіональних рівня NUTS (1-3) та два місцевих (NUTS 4-5). Система NUTS використовується для регіональної політики ЄС – статистичного моніторингу, ведення економічних розрахунків, отримання регіонами коштів, дотацій зі структурних фондів ЄС та ін.

Основна проблема полягала у тому, що згідно з метрикою класифікації NUTS, параметри краю у ЧР не відповідали рівню NUTS 2. Так, за чисельністю населення і за територією чеський край є відповідно у 2,5 рази та у 4 рази меншим аніж стандарти NUTS. Тому постала необхідність створити відповідно до системи ЄС комбіновані регіони, які відповідали б рівню NUTS 2. У рамках даного рівня було створено відповідних 8 територіальних одиниць.

У контексті реформування територіальної організації публічної влади продовжилося також вдосконалення муніципального устрою, зокрема у 2000 р. було схвалено новий Закон «Про населені пункти (муніципальний устрій)» [16]. Відповідно до §1 Закону «населений пункт є основною територіальною самоврядною спільнотою громадян; яка утворює територіальну одиницю, що є обмежена кордонами населеного пункту» [16, с. 1737]. У законі зазначається, що муніципалітети є публічно-правовими корпораціями, володіють власним майном та фінансами, ведуть самостійно свої внутрішні справи. Обсяг і характер повноважень залежить від здатності кожного окремого муніципалітету їх виконувати.

Саме тому важливим аспектом перетворень на муніципальному рівні було визначення оптимального розміру одиниць місцевого самоврядування – муніципалітетів. За часів побудови соціалізму на чеських землях проходив процес територіального укрупнення та консолідації, зумовлений як потребами планової економіки, так і ідеологічними мотивами соціалістичної централізації. Кількість муніципалітетів (управлялися національними комітетами) була зменшена з 11 459 у 1950 р. до 4104 у 1988 р. Демократичні трансформації зумовили зворотню тенденцію – територіальну фрагментацію як реакцію на вимушене об'єднання у минулі десятиліття та прагнення населення відновити місцеву ідентичність у нових умовах. У Чехії кількість муніципалітетів зросла більш ніж на п'ятдесят відсотків. Зокрема, станом на 20.10.2006 р. у Чехії нараховувалося 6249 муніципалітетів [4, с. 18], близько вісімдесят відсотків яких об'єднували населення до 1000 чол.

Велика кількість муніципальних утворень становить одну з найбільш серйозних проблем місцевого управління у ЧР. Свою економічну слабкість, обмеженість у повноцінному наданні послуг жителям муніципалітети невеликого розміру (до 3000 чол.) намагаються вирішити об'єднуючись з сусідніми адміністративними одиницями у добровільні асоціації муніципалітетів (мікрорегіони). Асоціації, вирішуючи загальні проблеми, створюють різноманітні спільні проекти (наприклад, будівництво каналізації, водопроводів і т.д.) і отримують фінансову підтримку зі структурних фондів ЄС.

Станом на 2005 р. у Чеській Республіці нараховувалося близько 425 асоціацій муніципалітетів, у рамках яких об'єднані 4680 населених пунктів (тобто близько 70% від загальної кількості муніципалітетів) та їх кількість зростає. Найменший мікрорегіон складається з двох сіл, а найбільший – охоплює 47. Середня кількість муніципалітетів у мікрорегіоні становить 11, а сукупне населення складає близько 13,3 тис. чоловік [5].

Основною метою другої фази реформи було подальше продовження децентралізаційних та деконцентраційних процесів. Відповідно до Закону «Про районні адміністрації» (§ 44) до 31 грудня 2002 р. припинили свою діяльність районні адміністрації – низові ланки державного управління [18, с. 2136], повноваження яких були передані самоврядним органам країв та т.зв. «муніципалітетам з розширеними повноваженнями».

У ході реформи територіальної організації влади у 2003 р. згідно з Законом «Про створення населених пунктів з уповноваженими муніципальними адміністраціями і населених пунктів з розширеними повноваженнями» [17], виник тріступеневий розподіл населених пунктів для здійснення місцевого самоврядування: перший тип населених пунктів – самоврядні одиниці нижчого місцевого рівня – власне муніципалітети; другий тип населених пунктів – муніципалітети з уповноваженими муніципальними адміністраціями, які здійснюють делеговані повноваження у відповідних адміністративних одиницях.

Диференційований підхід до формування і функціонування муніципальних утворень дозволив поєднувати виконання як самоврядних, так і делегованих державою функцій, реалізуючи тим самим «змішану» модель публічного управління.

Висновки. Таким чином, попри складну траєкторію та нерівномірний темп, реформування територіальної організації влади у Чеській Республіці забезпечило формування багаторівневого територіального публічного управління відповідно до вимог ЄС. Одним з критеріїв оцінки успішності цих перетворень є те, що з 1 травня 2004 р. ЧР стала повноправним членом ЄС.

Серед основних факторів, що стимулювали реформування територіального публічного управління у ЧР, слід назвати: зміну партійно-політичного складу уряду у другій пол. 1990-х рр. і досягнення політичного консенсусу між правлячими та опозиційними силами щодо розуміння змісту реформ та напрямів їх реалізації; зміну ідеології реформування і пріоритетів розвитку країни (курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію); політичну та фінансову підтримку реформ з боку ЄС; визначеність вектору перетворень у системі самоврядування відповідно до положень Конституції ЧР 1992 р.

Загалом досвід Чеської Республіки засвідчує, що процес реформування потребує комплексного концептуального, адміністративного, конституційно-правового забезпечення, міжнародної підтримки та внутрішньополітичного консенсусу щодо вектора реформ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сало І. Як «перекроювали» Польщу та Чехію / Ірина Сало // День. – 2005. – №128. – 20 липня. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/yak-perekroyovali-polshchu-ta-chehiyu>
2. Трансформація : Чешский опыт. Местное самоуправление. – Прага : Hugo printing company, 2007. – 127 с.
3. Cabada L. Koaliční vládnutí v České republice – teoretická východiska v porovnání s praktickým naplněním / Ladislav Cabada // Cabada L. Koalice a koaliční vztahy / Ladislav Cabada a kol. – Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. – S. 9-26.
4. Halasová H. Územní plánování v České republice 2007 / H. Halasová, V. Šilarová. – Brno : Ústav územního rozvoje Brno ; Grafex spol. s r.o., 2007. – 36 s.
5. Hlaváček P. Vývoj samosprávy v ČR po roce 1989 [Електронний ресурс] / Petr Hlaváček. – Режим доступу : http://www.slpb.de/dokumente/veranstaltung_materialien/1133254274/tschechischeverwaltung.ppt
6. Návrh koncepce reformy veřejné správy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/reforma/koncepce1/obsah.htm>
7. Pomahač R. Veřejná správa / Richard Pomahač, Olga Vidláková. – Praha: C. H. Beck, 2002. – 292 s.
8. Posudek Komise k žádosti České republiky o přijetí do Evropské unie [Електронний ресурс]. – 122 s. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/ceskarepublika/pdf/posudek97.pdf>
9. Ústavní zákon České národní rady ze dne 16. prosince 1992. Ústava České republiky ze dne 16. prosince 1992 // Sběrka zákonů České republiky. – Částka 1/1993 Sb. – Č. 1.
10. Ústavní zákon ze dne 3. prosince 1997 o vytvoření vyšších územních samosprávních celků a o změně ústavního zákona České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky // Sběrka zákonů České republiky. – Částka 114/1997. – Č. 347.
11. Valeš L. Politologické aspekty veřejné správy / Lukáš Valeš a kolektiv. – Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. – 246 s.

12. Veřejná správa v České republice / Kolektiv autorů : M.Brůna, P.Bureš, P.Fejtek, T. Holenda. – Praha : Ministerstvo vnitra ČR, úsek veřejné správy ; Tiskárna Ministerstva vnitra ČR, 2005. – 125 s.

13. Vodička K. Politický systém České republiky : historie a současnost / Karel Vodička, Ladislav Cabada. Vyd. 1. – Praha : Portál, 2003. – 352 s.

14. Zákon České národní rady ze dne 4. září 1990 o obcích (obecní zřízení) // Sbírka zákonů. České a Slovenské Federativní Republiky. – Částka 59/1990. – Č. 367.

15. Zákon ze dne 12. dubna 2000 o krajích (krajské zřízení) // Sbírka zákonů. Česká republika. – Částka 38/2000 Sb. – Č. 129.

16. Zákon ze dne 12. dubna 2000 o obcích (obecní zřízení) // Sbírka zákonů. Česká republika. – Částka 38/2000 Sb. – Č. 128.

17. Zákon ze dne 13. června 2002 o stanovení obcí s pověřeným obecním úřadem a stanovení obcí s rozšířenou působností // Sbírka zákonů. Česká republika. – Částka 114/2002 Sb. – Č. 314.

18. Zákon ze dne 16. května 2000 o okresních úřadech // Sbírka zákonů. Česká republika. – Částka 46/2000 Sb. – Č. 147.

УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКЕ ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО: НОВІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ У XXI СТОЛІТТІ

UKRAINIAN-SLOVAK TRANS-BORDER COOPERATION: NEW PRIORITIES OF DEVELOPMENT IN XXI CENTURY

Лізанець М.В.,

кандидат економічних наук, викладач
Свалявського технічного коледжу

Автор дослідив базові принципи імплементації українсько-словацького транскордонного співробітництва у цілому і здійснила аналіз особливостей сучасного розвитку. Стаття містить теоретичні та юридичні європейські аспекти транскордонного співробітництва України та Словаччини. Досліджено роль і місце стратегічного підходу у формуванні нової системи транскордонного співробітництва.

Ключові слова: Україна, Словаччина, Європейський Союз, інтеграція, регіон, стратегія, транскордонне співробітництво.

Автор исследовал базовые принципы имплементации украинско-словацкого трансграничного сотрудничества в целом и совершила анализ особенностей современного развития. Статья содержит теоретические и правовые европейские аспекты трансграничного сотрудничества Украины и Словакии. Исследованы роль и место стратегического подхода в формировании новой системы трансграничного сотрудничества.

Ключевые слова: Украина, Словакия, Европейский Союз, интеграция, регион, стратегия, трансграничное сотрудничество.

The author researched the basic principles of the implementation of the Ukrainian-Slovak trans-border cooperation in whole and analysis of the specifics of the modern development. The article considers theoretical and juridical European aspects of the trans-border cooperation of Ukraine and Slovakia. The role and place of strategic principles in formation new system of the trans-border cooperation are defined.

Key words: Ukraine, Slovakia, European Union, integration, region, strategy, trans-border cooperation.

Постановка проблеми. Українсько-словацьке транскордонне співробітництво має історичні традиції, як підкреслює доктор економічних наук В. Приходько: «Україна та Словаччина володіють достатнім потенціалом для нарощування співпраці як на міждержавному, так і на міжрегіональному рівні, обміну практичним досвідом і технологіями реформування багатьох галузей економічного і суспільного життя. Зокрема, у докризову добу рушійними факторами високих темпів зростання словацького ВВП та експорту виступали значні внутрішній та зовнішній попит, попит на інвестиції, позитивна динаміка зайнятості та заробітної плати. Збільшенню експорту і зараз сприяє запуск нових експортних виробництв, автомобільних підприємств т.зв. Центрально-Європейського Детройту» [1, с. 212].

Актуальність і новизна дослідження набувають особливої ваги після 2004 року, адже Словаччина стала повноправним членом Європейського Союзу. Таким чином, словацькі прикордонні регіони і західні прикордонні регіони України розпочали співпрацю виключно за європейськими стандартами. «Суть адаптації Європейської регіональної політики для України визначається у чіткому застосуванні головних принципів регіональної політики Євросоюзу та формуванні інституційної інфраструктури регіонального розвитку

згідно з європейськими принципами максимально адаптованої до реалій України. Зрозуміло, мова йде про творче, ефективне використання досвіду, а не про копіювання його, адже існують суттєві просторові, економічні та інші відмінності. Створення відповідної інфраструктури – як системи інституцій та структур для регулювання єврорегіональної політики в Україні (зокрема і формування мережі Агентств регіонального розвитку України), як і більшість *acquis communautaire* – є обов'язковою для виконання умовою для вступу будь-якої держави в Європейський Союз, отже і для України», – як принципово визначає доктор економічних наук Балян А.В. [2, с. 124-125].

На нашу думку, саме застосування стратегічного підходу у плануванні транскордонного співробітництва між Україною та Словаччиною є справжнім викликом часу і методологічно дозволяє формулювати нові пріоритети розвитку.

Стан опрацювання проблеми. З-поміж багатьох досліджень з транскордонного співробітництва України з країнами Центральної Європи, українсько-словацький вимір є найменш дослідженим. Саме після 2004 року з'являються дослідження так сказати європейсько-орієнтовані із конкретним визначенням інноваційних пріоритетів. Доктор економічних наук Володимир Приходько у своїх публікаціях досліджує саме

інноваційний потенціал українсько-словацького економічного транскордонного співробітництва у сфері автомобілебудування, створення кластерів тощо [3], територій високої інвестиційної активності – логістичного комплексу, індустріального парку [4]. Уваги заслуговують наукові розвідки економіста В.І. Ковач, присвячені деяким аспектам українсько-словацький транскордонного співробітництва: теоретико-методологічним засадам, дослідженню словацьких євро-регіонів [5; 6; 7]. Важливими і актуальними є розвідки – як конкретні пропозиції двосторонньої співпраці президента Закарпатської Торгово-промислової палати Отто Ковчара [8]. Безперечно, українсько-словацька транскордонна складова містить низку публікацій з питань безпеки на українсько-словацькому прикордонні співробітників Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Ужгороді [9; 10; 11; 12].

Метою наукового дослідження є аналіз транскордонного співробітництва між Україною та Словаччиною в умовах поширення європейської інтеграції і адаптації прикордонних регіонів двох сусідніх країн до європейських стандартів – як визначення нових напрямів співпраці.

Виклад основного матеріалу. У даному дослідженні суб'єктами транскордонного співробітництва виступають прикордонні регіони: Закарпатська область – Україна та регіони Прешов і Кошице – Словацька Республіка. Політико-правовою основою транскордонного співробітництва між Україною та Словаччиною слугують документи Ради Європи та Верховної Ради України. Насамперед, це Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владою (Мадрид, 1980) та додаткових протоколів до Конвенції [13]. Визначення транскордонного співробітництва містить ст. 2, згідно з якою, це «будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або владою, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей» [14].

У законі України про транскордонне співробітництво визначено, що транскордонне співробітництво (стаття 1) – це спільні дії, спрямовані на поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами та місцевими органами виконавчої влади України і територіальними громадами та відповідними органами влади сусідніх держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством [15]. Метою транскордонного співробітництва (ст. 2) є розвиток соціально-економічних, науково-технічних, культурних та інших зв'язків і добросу-

сідських стосунків між суб'єктами та учасниками транскордонного співробітництва на принципах визнання суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів держав; урахування під час укладення угод про транскордонне співробітництво повноважень суб'єктів та прав учасників транскордонного співробітництва; узгоджене усунення політичних, економічних, адміністративних та інших перешкод для взаємної співпраці [16].

Доктор наук Єва Кіш принципово стверджує, що Рамкова Конвенція разом із двома додатковими протоколами [17; 18] становлять загальні правові засади транскордонного співробітництва регіонів і держав Європи: «Внаслідок ратифікації Мадридській Конвенції (21 травня 1980 р.) Верховною Радою України у 1993 році, його положення (міжнародно-правові норми стосовно транскордонного співробітництва, закріплені у Конвенції) стали частиною національного законодавства України і мають пріоритет над внутрішнім правом, згідно зі ст. 27 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року» [19, с. 314].

Українсько-словацька договірно-правова база двостороннього співробітництва містить і розвиток транскордонної співпраці, зокрема, це українсько-словацька міждержавна угода про транскордонне співробітництво, підписана у Братиславі у 2000 році. Особливе значення мають двосторонні угоди між прикордонними регіонами двох сусідніх країн: Угода про міжрегіональне співробітництво між Закарпатською областю України і Кошицьким краєм СР (17 грудня 1999 р.); угода про міжрегіональне співробітництво між Закарпатською областю України та Пряшівським краєм Словацької Республіки (19 листопада 2000 р.); угода про співробітництво між Закарпатською областю, Україна та Пряшівським самоврядним краєм (15 березня 2005 р.); меморандум про співпрацю між Закарпатською областю України та Кошицьким самоврядним краєм Словацької Республіки (13 травня 2006 р.); угода про торговельно-економічне, наукове-технічне та культурне співробітництво між Закарпатською областю України і Кошицьким самоврядним краєм Словацької Республіки (24 листопада 2006 р.); угода про транскордонне співробітництво між Великоберезнянським районом Закарпатської області та Снинським округом Пряшівського краю, Ужгородським районом Закарпатської області та Михайлівським округом Кошицького краю, Ужгородським районом Закарпатської області та Пряшівським округом Пряшівського краю, Виноградівським районом Закарпатської області та округом Вранов-над-Топольов Пряшівського краю [20].

Міжнародно-правова система транскордонної та міжрегіональної співпраці України та

Словаччини є достатньою і має комплексний характер. Важливими є і рішення міжурядових змішаних комісій з питань українсько-словацького транскордонного співробітництва. Стан і перспективи подальшого розвитку двосторонніх зв'язків, наявні проблеми у здійсненні торговельно-економічних операцій та пропозиції щодо їх вирішення, пошук нових форм співробітництва між українськими і словацькими підприємствами – такий, далеко неповний перелік тем, які розглядаються на засіданнях Українсько-словацької Ділової ради [21].

З теоретико-методологічного погляду при визначенні мети та завдань українського словацького транскордонного співробітництва, вкрай важливим було використання стратегічного підходу. Внаслідок його використання були сформульовані стратегічна мета, середньо-термінові цілі та пріоритетні сектори українського словацького транскордонного співробітництва. «Стратегічна мета розвитку словацько-українського транскордонного співробітництва у середньо-терміновій перспективі до 2020 р. – сприяти досягненню сталого розвитку і підвищенню якості життя населення прикордонних регіонів по обидва боки кордону», – як зазначається у документі [22]. З-поміж особливих середньо-термінових цілей словацько-українського транскордонного співробітництва до 2020 року можна відзначити наступні шість:

- підвищення інтенсивності соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів;
- покращення менеджменту кордону на словацькій і українській стороні – спільна процедура і передача передового досвіду;
- модернізація прикордонної інфраструктури;
- багатосекторний розвиток транскордонного співробітництва з метою сталого зростання прикордонних регіонів;
- підтримка Угоди про асоціацію України з ЄС;
- посилення транскордонного управління словацько-українським співробітництвом [23].

Структурно, кожна мета містить низку заходів. Зокрема, перша мета: підвищення інтенсивності соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів досягається лише за умов підтримки вибраних дій, направлених на соціально-економічне зростання й розвиток у прикордонній зоні. Для досягнення цієї мети необхідно, на наш погляд, розглянути наступні пріоритетні заходи, що у цьому напрямку відіграють ключову роль: створення кращих умов для спільного розвитку малого і середнього бізнесу на прикордонних територіях; створення нових умов для нових інвестицій у прикордонній зоні; покращення співпраці підприємств, виробників ноу-хау, посередників і користувачів, а також створення транскордонних кластерів. Як виважено підкреслив президент Закарпатської ТПП Отто Ковчар: «Інвестиції тор-

каються найглибших основ господарської діяльності, визначають процес економічного зростання в цілому. У сучасних умовах вони виступають найважливішим засобом забезпечення умов виходу з економічної кризи, структурних зрушень у промисловості, зростання технічного прогресу, підвищення якісних показників господарської діяльності на мікро- й макрорівнях. Активізація інвестиційного процесу є одним із надійних механізмів соціально-економічних перетворень» [24].

Для реалізації другої мети – покращення менеджменту кордону, необхідними є виконання наступних завдань: освітня і соціалізаційна діяльність митників, прикордонників і зацікавлених представників громадського і приватного сектору по обох сторонах кордону; регулярний моніторинг управління кордоном та видачі віз; інформаційні заходи для пасажирів, мігрантів, заявників на отримання віз і дозволів на малий прикордонний рух (МПР), Поліпшення транскордонного співробітництва структур цивільної оборони та надзвичайних ситуацій. Третя мета – модернізація прикордонної інфраструктури, визначає реалізацію заходів: поліпшення інфраструктури шляхом підвищення функціональності та потужності пунктів пропуску, збільшення кількості прикордонних пунктів пропуску на спільному кордоні, модернізацію транспортних коридорів (автомобільного, залізничного), які ведуть до спільного кордону [25].

Багатосекторний розвиток транскордонного співробітництва (четверта мета) включає насамперед приклади транскордонного співробітництва – малі проекти і заходи, ініційовані конкретними людьми і організаціями, які реагують на актуальні проблеми чи потреби: підвищення інтенсивності науково-дослідної та освітньої співпраці, покращення співпраці у галузі туризму, покращення співробітництва у культурній сфері, посилення співробітництва у питаннях розвитку і захисту природної спадщини, включаючи ліквідацію негативних наслідків діяльності людини і запобігання повеней, підвищення якості і інтенсивності контактів між людьми.

Реалізація п'ятої мети – підтримка європейської інтеграції України включає наступні дії: розвиток стратегічних рамок Східного партнерства; допомога у розвитку та технічна допомога; співпраця, орієнтована на флагманів інтеграційного процесу України: візовий діалог та співробітництво в енергетиці.

Посилення транскордонного управління словацько-українським співробітництвом (шоста мета) сфокусована на посилення транскордонного управління словацько-українським кордоном є ключовим для успішного досягнення попередніх п'яти цілей. Його мета – створення механізмів підтримки транскордонного співробітництва,

підняття якості та ефективності менеджменту регіонального розвитку у прикордонній зоні, створення привабливості прикордонного регіону і підвищення взаємообміну інформацією та інформування громадськості про транскордонне співробітництво. Пропоновані заходи: створення механізмів підтримки транскордонного співробітництва, передусім відкриттям Фонду розвитку транскордонного співробітництва та веденням регулярного діалогу; поліпшення спільного управління регіональним розвитком на прикордонних територіях; підвищення інтенсивності та якості обміну інформацією між транскордонними партнерами [26].

Висновки. Українсько-словацьке транскордонне співробітництво після 2004 року вступило в якісно нову фазу свого розвитку. Вкрай актуальним питанням є використання стратегічного підходу для реального аналізу на прикордонні. Українсько-словацький кордон не має бути перешкодою щоденного співробітництва. Зміна геополітичної ситуації на континенті змі-

нює і формат відносин на регіональному рівні, якісні зміни відбуваються і у системі транскордонного співробітництва Європейського Союзу. Отже, перспективою для регіонів України та Словаччини є зміна формату співпраці згідно з принципами децентралізації та субсидіарності. Основними напрямками транскордонного співробітництва є інноваційні, рекреаційні форми співпраці, а також взаємодія у сфері міжнародної логістики.

Дії органів самоврядування сусідніх України та Словаччини мають бути спрямовані на реалізацію базових принципів так званої Мадридської конвенції та реалізацію Стратегічного документа щодо розвитку словацько-українського транскордонного співробітництва до 2020 року зі спрямуванням на розвиток співробітництва між Пряшівським і Кошицьким самоврядними краями СР та Закарпатською областю України. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаємо в аналізі фінансових програм Європейської комісії та Ради Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Приходько В.О. Українсько-словацьке прикордоння: інвестиційно-інноваційна складова регіонального розвитку / В.О. Приходько // Регіональні студії Куди прямуєш, Центральна Європо? – 2013. – №7. – С. 212.
2. Баян А.В. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу / А.В. Баян – Ужгород : Ліра, 2006. – 325 с.
3. Приходько В. Україна як ключовий східний партнер Словаччини та Євросоюзу: пошук нових пріоритетів міждержавного та транскордонного співробітництва – імператив часу / В.О. Приходько // Визначення пріоритетів для Східного партнерства: можливості для словацько-українського співробітництва та відносини ЄС – Україна. – Пряшів, 2011. – С. 90-106.
4. Приходько В.О. Українсько-словацьке прикордоння: інвестиційно-інноваційна складова регіонального розвитку / В.О. Приходько // Регіональні студії Куди прямуєш, Центральна Європо? – 2013. – №7. – С. 211-216.
5. Ковач В.І. Особливості українсько-словацького єврорегіонального транскордонного співробітництва / В.І. Ковач // Науковий вісник УжНУ. Серія Економіка. – Ужгород : Говерла, 2014. – Вип. 1(42). – С. 248-251.
6. Ковач В.І. Теоретичні основи євро-регіонального транскордонного співробітництва України та Словаччини / В.І. Ковач // Науковий вісник УжНУ. Серія Економіка. – Ужгород : Говерла, 2014. – Вип. 2 (43) – С. 239-242.
7. Ковач В.І. Словацькі єврорегіони: зарубіжний досвід транскордонного співробітництва / В.І. Ковач // Економіка. Управління. Інновації. Електронне наукове фахове видання. Житомирський Державний Університет імені Івана Франка. 2014. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2014_1_51.pdf
8. Закарпатська торгово-промислова палата. Діловий вісник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tpp.uzhgorod.ua
9. Мітряєва С. Стратегія українсько-словацького прикордонного співробітництва в умовах входження Словаччини до Шенгенського простору / С. Мітряєва // Регіональна політика і транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України (м. Ужгород, 24–25 травня 2007 р.). – Ужгород : Ліра, 2007.
10. Мітряєва С.І. Візовий режим і його вплив на становище національних меншин в Україні та Словаччини / С.І. Мітряєва, В.О. Приходько // Стратегічна панорама 2000. №3-4. – С. 179-182.
11. Мітряєва С.І. Україна-Словаччина: порядок денний взаємовідносин / С.І. Мітряєва // Україна: безпековий вимір східного сусідства Словаччини. – Братислава, 2011.
12. Мітряєва С.І. Українсько-словацький кордон у контексті розширення ЄС / С.І. Мітряєва // Стратегічна панорама. – 2002. – № 4. – С. 99-103.
13. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 21.05.1980 // Офіц. вісн. України 2006. – 15.03.2006. – Ст. 585. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakonl.rada.gov.ua>

14. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 21.05.1980 // Офіц. вісн. України 2006. – 15.03.2006. – Ст. 585. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
15. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24.06.2004 № 1861-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>
16. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24.06.2004 № 1861-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>
17. Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (ETS No106) – Мадрид, 21 травня 1980 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
18. Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>; Протокол №2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
19. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 314. – 440 с.
20. Перелік чинних угод Закарпатської області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.carpathia.gov.ua
21. Засідання Українсько-словацької Ділової ради // Діловий вісник. – № 5-8. (181-184) – Ужгород, 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tpp.uzhgorod.ua
22. Стратегія розвитку словацько-українського транскордонного співробітництва до 2020 року (зі спрямуванням на розвиток співробітництва між Пряшівським і Кошицьким самоврядними краями СР та Закарпатською областю України). Пряшів – Ужгород, 2014. – 50 с.
23. Стратегія розвитку словацько-українського транскордонного співробітництва до 2020 року (зі спрямуванням на розвиток співробітництва між Пряшівським і Кошицьким самоврядними краями СР та Закарпатською областю України). Пряшів – Ужгород, 2014. – 50 с.
24. Словацький досвід інноваційно-інвестиційного розвитку економіки // Діловий вісник. – № 1-6 (189-194) – 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tpp.uzhgorod.ua
25. Стратегія розвитку словацько-українського транскордонного співробітництва до 2020 року (зі спрямуванням на розвиток співробітництва між Пряшівським і Кошицьким самоврядними краями СР та Закарпатською областю України). Пряшів – Ужгород, 2014. – 50 с.
26. Стратегія розвитку словацько-українського транскордонного співробітництва до 2020 року (зі спрямуванням на розвиток співробітництва між Пряшівським і Кошицьким самоврядними краями СР та Закарпатською областю України). Пряшів – Ужгород, 2014. – 50 с.

НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

NATIONALIZATION OF THE PARTY SYSTEM OF UKRAINE: RESEARCH METHODOLOGY

Манайло-Приходько Р.Ю.,

*аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

У статті досліджується рівень націоналізації партійної системи України за результатами парламентських виборів 2014 року. Охарактеризовані фактори, які сприяють/заважають націоналізації партійних систем. Виокремлені критерії регіональних партій. Аналіз рівня націоналізації партійної системи України зроблено на основі емпіричних показників: індексу націоналізації Джонса – Майнварінга, індексу фрагментації, індексів ефективної кількості партій, індексу волатильності Педерсена. Охарактеризовано регіональні особливості парламентських виборів 2014 року, результати голосування за основні суб'єкти виборчого процесу у загальнодержавному виборчому окрузі. Розрахований індекс націоналізації за результатами виборів 2014 року становить 0,76. Зроблено відповідні висновки щодо особливостей націоналізації партійної системи України.

Ключові слова: партійна система України, індекс націоналізації партійної системи, індекс волатильності Педерсена, парламентські вибори 2014 р., політичні партії, регіональні партії.

В статье исследуется уровень национализации партийной системы Украины по результатам парламентских выборов 2014 года. Охарактеризованы факторы, способствующие/мешающие национализации партийных систем. Выделены критерии региональных партий. Анализ уровня национализации партийной системы Украины сделан на основании эмпирических показателей: индекса национализации Джонса – Майнваринга, индекса фрагментации, индексов эффективного количества партий, индекса волатильности Педерсена. Охарактеризованы региональные особенности парламентских выборов 2014 года, результаты голосования по основным субъектам избирательного процесса в общегосударственном избирательном округе. Рассчитан индекс национализации по результатам выборов 2014 года, который равняется 0,76. Сделаны соответствующие выводы относительно особенностей национализации партийной системы Украины.

Ключевые слова: партийная система Украины, индекс национализации партийной системы, индекс волатильности Педерсена, парламентские выборы 2014 года, политические партии, региональные партии.

In the article is being researched the rate of nationalization of the party system of Ukraine according to the results of parliament elections of year 2014. There were characterized factors, which promote/impede nationalization of party systems. The traits of regional parties were emphasized. The analysis of the nationalization rate of Ukraine was made based on the empirical parameters: index of nationalization of Jones-Mainwaring, index of fragmentation, indexes of effective number of parties, index of volatility of Pedersen. There were characterized local special aspects of parliament elections of year 2014, results of voting for the main subjects of elective process in general state electoral district. The calculated index of nationalization according to the results of elections of year 2014 is 0,76. There were made corresponding conclusions about specification of nationalization of Ukraine's party system.

Key words: party system of Ukraine, index of party system nationalization, index of volatility of Pedersen, parliament elections of year 2014, political parties, regional parties.

Постановка проблеми. Одна з важливих функцій партій і партійних систем – інтеграція суспільства не тільки у політичному, а й у територіальному значенні цього слова. З цієї точки зору особливий інтерес у політологів викликає процес націоналізації партійних систем, під яким розуміють уніфікацію електоральної підтримки політичних партій у різних адміністративно-територіальних частинах держави.

Сутність процесу націоналізації полягає у територіальній гомогенізації електоральної поведінки з точки зору як електоральної участі, так і підтримки партій і партійних кластерів.

Партійну систему можна вважати націоналізованою, коли частина голосів, отриманих кожною окремою партією у різних адміністративно-тери-

торіальних частинах держави приблизно однакова. І навпаки, якщо електоральна підтримка партій є неоднорідною, то йдеться про ненаціоналізовану партійну систему.

Мета статті – охарактеризувати рівень націоналізації партійної системи України за результатами парламентських виборів 2014 р.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі дослідницькі завдання:

– дослідити сутність процесу націоналізації та описати емпіричні методи дослідження даного явища;

– охарактеризувати регіональний вимір парламентських виборів 2014 р. в Україні;

– визначити рівень націоналізації партійної системи України за результатами виборів 2014 р.

У закордонній політичній науці високий рівень націоналізації партійної системи трактується як ознака її зрілості та консолідованості. При досягненні певного рівня націоналізації електоральний простір стає гомогенним, що свідчить про формування загальнонаціональної партійної системи, яка здатна інтегрувати у свій склад периферію. Тобто партії не тільки розмежовують суспільство, а й інтегрують його, оскільки вони зацікавлені в отриманні загальнонаціонального статусу і повсюдної підтримки. Вони таким чином стають інструментами територіальної інтеграції.

У закордонній літературі націоналізація розглядається як результат історичного процесу, пов'язаний з націєтворенням, стадіальним формуванням державності. Заведено вважати, що на першому етапі, який пов'язують з ХІХ ст., партійна підтримка мала локальний, фрагментарний характер і різнилася від регіону до регіону. Надалі процесі формування національних держав такий хаос змінювався більш-менш рівномірним розподілом. Іншими словами, націоналізація як процес являє собою тривалу історичну еволюцію у напрямку утворення національних електоратів і партійних систем. У результаті партії стають більш централізованими структурами, їх діяльність починає охоплювати всю країну, а регіональна специфіка голосування стає не такою помітною [10, с. 162].

У дослідженні націоналізації можна виокремити американський і європейський напрями. Американський напрям пов'язаний з вивченням особливостей становлення американської державності. Утворення загальнонаціональних партій у США відбувалося в кінці ХІХ ст., особливо у 1880–1896 рр. Ця тенденція була викликана укріпленням інституту президентства і підвищенням ролі партій у висуненні і підтримці кандидатів на цей пост, що у свою чергу потребувало зміцнення партійних комітетів, і, відповідно, подолання попередньої фрагментації, коли партійні структури захищали локальні і регіональні інтереси. Кінцевий результат націоналізації – утворення стійкої двопартійної системи конкурентних партій: Демократичної і Республіканської.

Активно у політичних дослідженнях використовується досвід націоналізації партійних систем і країн Європейського Союзу. У даному випадку дослідники апелюють до праць С. Роккана і його колег, які вивчали вплив соціально-політичних розмежувань на еволюцію партійних систем.

Дослідників у галузі націоналізації партійних систем насамперед цікавлять фактори, які сприяють/заважають націоналізації партійних систем. На думку російського дослідника Г. Голосова, до факторів, які мають суттєвий вплив на рівень націоналізації партійної системи, слід віднести [2, с. 131–135]:

1. Особливості пострадянського транзиту. Комуністичний режим не сприяв становленню структур громадянського суспільства, що сприяло високому рівню електоральної волатильності. Відсутність партійної ідентифікації змушувала виборців звертатися до інших чинників електорального вибору, насамперед, особистісних та загальнонаціонального масштабу. До особистісних чинників відносять: патронажні зв'язки, матеріальні ресурси, харизму тощо. До загальнонаціональних – проблеми, обговорюючи які, політичні партії мобілізують електорат (економічні питання, зовнішня політика тощо). Головним механізмом мобілізації стають ЗМК (насамперед, телебачення).

Особливість переходу до демократії на пострадянському просторі характеризується непартійним характером установчих виборів, які у свою чергу обумовили організаційну нерозвинутість партій і домінування особистісного компонента у політиці.

2. Федералізм. Децентралізація. Регіоналізм. Досить часто у політологічному дискурсі антитезою націоналізації виступає регіоналізація. Аналіз регіоналізації партійних систем включає: феномен регіональних партій, їх стратегії, участь у регіональних виборах, участь у загальнонаціональних виборах (самостійно чи у коаліціях з загальнонаціональними партіями).

У даному контексті інтерес викликають дослідження субнаціональних партійних систем, які формуються, насамперед, у децентралізованих державах, де регіональні вибори мають велике значення і відбуваються в умовах конкурентної боротьби зі специфічною акторською констеляцією (взаємне розташування політичних партій у певний проміжок часу).

У дослідженні націоналізації регіональними вважаються партії, які беруть участь у виборах лише на окремих територіях, і, відповідно, мають порівняно невелике територіальне покриття.

Другим важливим критерієм належності партій до категорії регіональних – наявність партикуляристської ідеології. У широкому значенні партикуляризм являє собою відстоювання окремими соціальними, етнічними, релігійними групами у державі своїх особистих інтересів, на протигагу інтересам всього співтовариства або держави у цілому. У більш вузькому значенні цей термін використовується для позначення політичної тенденції окремих регіонів держави до самостійного політичного життя. Партії з такою ідеологією є суто регіональними.

Партії, які просто базуються у тих чи інших регіонах внаслідок свого походження (не маючи при цьому партикуляристської ідеології), або з огляду на їхню недостатню і фрагментовану підтримку, називають регіоналізованими [10, с. 175].

Дослідження націоналізації/регіоналізації партійної системи обов'язково повинно включати виокремлення найбільш типових і девіантних регіонів. Типові регіони голосують як країна у цілому, являючи собою її зменшену копію, і, скоріш за все, дають точну копію характерних для країни розмежувань.

Виокремлення девіантних регіонів дозволяє виявити території, які демонструють найбільші відхилення. Деякі з таких територій можуть бути слабоінтегрованими у політичний простір країни і бути джерелом сепаратистських настроїв. Крім того, при авторитарних режимах девіантність може бути результатом некоректного підрахунку результатів волевиявлення [9, с. 110–111].

3. Президентіалізм. Президентські вибори мають суттєвий вплив на електорат, оскільки завжди апелюють до загальнонаціональних проблем. Відтак він позитивно впливає на націоналізацію партійної системи, особливо коли президентські і парламентські вибори проводяться на протязі нетривалого терміну.

4. Електоральні правила та нормативно-правова основа функціонування політичних партій. Йдеться про одну із догм електоральної компаративістики, яка перевірена на масиві емпіричних даних, і сутність якої у тому, що місцева політична активність більш розвинута у виборчих системах з округами малої величини, тобто у плюральних виборчих системах [2, с. 135].

Що ж стосується нормативно-правової основи функціонування партійних систем, то слід зазначити, що жорстка централізація політичних партій завжди приводить до утворення/посилення регіональних політичних партій.

5. Етнічна фрагментація. Суттєвий вплив на фрагментацію партійних систем має етнічна гетерогенність суспільств, оскільки етнічність відносять до тих характеристик індивіда і групи, які найлегше піддаються політизації.

6. Особливості політичного режиму. Слід зазначити, що в умовах електорального авторитаризму з обмеженою конкуренцією політичних партій націоналізація партійної системи має нав'язаний характер. Вона є наслідком відсутності реального вибору, і, як правило, є поверхневою. Відтак вона може перестати бути такою внаслідок перегляду правлячою елітою партійної стратегії, або наростанням у суспільстві протестних настроїв [9, с. 103]. Дещо схожі процеси відбуваються і в умовах режиму електоральної демократії.

Якщо застосувати поняття «націоналізація» для української політичної практики, то воно буде означати формування загальнонаціональних характеристик партійної системи, які повторюються від регіону до регіону. Разом з тим, націоналізацію не слід ототожнювати з абсолютною однорідністю електоральної поведінки, яка

характеризується підтримкою якоїсь однієї політичної сили.

Для аналізу націоналізації партійної системи України використаємо такі емпіричні показники: індекс націоналізації Джонса – Майнварінга (PSNS), індекс фрагментації (F), індекси ефективної кількості партій (ENPV, ENPS), індекс Педерсена (Ip) [2; 5; 9; 10].

Дострокові парламентські вибори в Україні було призначено на 26 жовтня 2014 р. Вибори відбулися за змішаною виборчою системою. 21 листопада 2013 р. ВР України більшістю у 365 голосів проголосувала за необхідний для асоціації з Європейським Союзом законопроект «Про вибори народних депутатів України», внесений Партією регіонів. Але цей закон суттєвих змін до виборчої системи не вніс, оскільки він не змінив виборчу формулу, встановлену попереднім законом. Відтак усі основні його положення залишилися практично без змін. Закон передбачав створення закордонного виборчого округу, зміну процедури формування окружних виборчих комісій, зменшення розміру грошової застави при реєстрації, введення обмеження на розмір виборчого фонду, врахування при створенні виборчих округів компактного проживання національних меншин, а також посилення вимог до інформаційних агентств щодо висвітлення виборчого процесу [3].

У зв'язку з тимчасовою окупацією АР Крим та військовими діями на Сході України вибори не відбулися у 27 мажоритарних округах: АРК (10 округів), Донецька область (9), Луганська область (6), м. Севастополь (2).

ЦВК зареєструвала 52 партії – суб'єкти виборчого процесу. Йдеться про партії, які висунули кандидатів у мажоритарних округах і у загальнонаціональному виборчому окрузі. До виборчого бюлетеня для голосування за партійні списки було внесено 29 політичних партій [8].

Революційні події у Києві змінили позиціонування партійно-політичних сил напередодні виборів. По-перше, Партія регіонів скомпрометувала себе відмовою від європейської інтеграції і участі у виборах не приймала. Рейтинг її найближчого сателіта КПУ також суттєво понизився. Ті сили, які колись представляли Партію регіонів переформатувались у ПП «Опозиційний блок». Її утворили шість політичних партій: Партія розвитку України, ПП «Центр», Партії «Україна – Вперед!», ПП «Трудова Україна», Партія державного нейтралітету України, ПП «Нова політика». Окремо вирішив брати участь у виборах зі своєю партійною структурою ПП «Сильна Україна», С. Тігіпко.

По-друге, одним із наслідків Революції Гідності було утворення нових партійних структур: ПП «Блок Петра Порошенка» (з нею підписав угоду про спільну участь у виборах лідер ПП «УДАР»

В. Кличко), ПП «Народний фронт» (А. Яценюк), ПП «Правий сектор» (Д. Ярош), ПП «Об'єднання «Самопоміч» (А. Садовий).

По-третє, у виборах брали участь відомі виборцю партійні бренди ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Партія зелених України, ПП «Громадянська позиція» та інші [7, с. 160–161].

По-четверте, як завжди, у виборах брали участь маловідомі партійні структури, завдання яких були різні, але насамперед вони мали набрати хоч якусь кількість голосів, щоб стати відомими для виборців [фейк].

Результати голосування за політичні партії, які пройшли до ВР України, та за ті, які набрали не менше 1% голосів виборців, представлені у таблиці 1 [8].

У мажоритарних округах одержали депутатські мандати наступні партії, які не подолали виборчий бар'єр: ВО «Свобода» – 6 мандатів, Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна» (далі ПП «Сильна Україна») – 1, ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ» – 1, ПП «Правий сектор» – 1, ПП «Воля» – 1, а 96 депутатів позиціювали себе як самовисуванці [8].

Таким чином, найбільшу підтримку під час виборчої кампанії 2014 р. у всіх регіонах України мала ПП «Народний фронт», яка одержала 22,14% голосів і перемогла на виборах. Максимальний рівень підтримки був в Івано-Франківській (37,48%), Тернопільській (36,5%), Волинській (33,22%), Львівській (33,03%), Чернівецькій областях (32,39%). Рейтинги партій за результатами голосування у регіональному розрізі подано у таблиці 2.

Партія «Блок Петра Порошенка» посіла друге місце за результатами виборів, набравши 21,81% голосів. Хоча у цілому за кількістю мандатів партія зайняла перше місце у парламенті. Найбільшу підтримку вона отримала у Вінницькій області (37,45%).

Політична партія «Об'єднання «Самопоміч» виборола третє місце в українському парламенті (10,97%). Найбільшу кількість голосів партія отримала у м. Києві (21,39%), Львівській (18,78%), Київській (13,09%), Івано-Франківській (14,69%), Рівненській (11,08%) областях.

Політична партія «Опозиційний блок» посіла четверте місце з результатом 9,43%. Максимальну

Таблиця 1

Результати виборів до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 року (за партійними списками)

№	Політична партія	%	К-ть місць за пропорційною системою	К-ть місць у мажорит. округах
1	Політична партія «Народний фронт»	22,14	64	18
2	Партія «Блок Петра Порошенка»	21,81	63	69
3	Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	10,97	32	1
4	Політична партія «Опозиційний блок»	9,43	27	2
5	Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22	0
6	ВО «Батьківщина»	5,68	17	2
7	ВО «Свобода»	4,71 %	–	6
8	КПУ	3,88 %	–	0
9	Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	3,11 %	–	1
10	ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	2,65 %	–	1
11	ПП «Правий сектор»	1,8 %	–	1

Таблиця 2

Рейтинги політичних партій, які пройшли до Верховної Ради у 2014 році у макрорегіонах України

Політична сила	Захід України (%)	Центр України (%)	Південь України (%)	Схід України (%)	Донбас (%)
Політична партія «Народний фронт»	22,4	27,1	24,5	17,8	13,8
Партія «Блок Петра Порошенка»	31,7	22,4	12,5	12,5	8,7
Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	16,3	14,1	9,9	12,2	6,5
Політична партія «Опозиційний блок»	0,7	2,4	11,6	21,3	27,2
Радикальна партія Олега Ляшка	5,7	7,7	4,8	5,6	6,4
Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	4,5	6,1	5,1	6,2	2,3

підтримку партії надано у Донецькій (38,69%), Луганській (36,59%), Харківській областях (32,16%).

Радикальна партія Олега Ляшка зайняла п'яте місце (7,44%). Найбільшу кількість голосів виборців одержала у Центральній Україні: Полтавській (10,85%), Сумській (10,61%), Черкаській (10,06%), Кіровоградській (11,67%) областях.

ВО «Батьківщина», у порівнянні з 2012 р., суттєво втратило свої позиції в українському суспільстві і посіло шосте місце (5,68%). Цьому є ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних причин (ув'язнення Ю. Тимошенко, вихід з партії відомих лідерів тощо) [7, с. 162–163].

Лідерство політичних партій у регіональному вимірі подано у таблиці 3 [8].

Таблиця 3
**Лідерство політичних партій
на парламентських виборах 26 жовтня
2014 року за результатами голосування
у регіонах України**

Назва партії	Лідерство за результатами голосування у загальнодержавному виборчому окрузі
Партія «Блок Петра Порошенка»	Вінницька, Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Чернігівська, м. Київ (7 областей)
Політична партія «Народний фронт»	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька (12 областей).
Політична партія «Опозиційний блок»	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська (5 областей)

Не одержали місць у парламенті дві ідеологічні партії (ліворадикальна КПУ та праворадикальна ВО «Свобода»), які на попередніх виборах у 2012 р. набрали більше ніж 10% голосів виборців. Такий результат є природним для КПУ, яка останнім часом скомпрометувала себе в українському суспільстві.

ВО «Свобода» втратила підтримку виборців, оскільки з нею на електоральному полі боролись за голоси виборців декілька партій народно-демократичного спрямування: Партія «Блок Петра Порошенка», ПП «Народний фронт», але у більшості своїй голоси партії відійшли до нового потужного проекту ПП «Об'єднання «Самопоміч».

Таким чином, за підсумками парламентських виборів України 26 жовтня 2014 р. 77,66% виборців проголосували за «проукраїнські» партії, а 16,42% – за «проросійські партії». Лише у

Донецькій та Луганській областях (на територіях, які перебувають під контролем України) більшість виборців проголосували за «проросійські» партії, у Харківській області – відносна більшість виборців підтримала «проукраїнські» партії, а у решті областей України абсолютна більшість виборців підтримала «проукраїнські» партії [7, с. 165].

Отже, до парламенту за результатами виборів потрапили чотири нові політичні партії. Таким чином, формат партійної системи за результатами знову кардинально змінився, що було наслідком революційних подій в українському суспільстві.

Для визначення рівня націоналізації партійної системи України та політичних партій, які отримали депутатські мандати, використаємо індекс націоналізації Джонса – Майнварінга. В основу розрахунку індексу покладений коефіцієнт Джинні (G). Індекс націоналізації (PNS) для окремої партії розраховується за формулою: $1 - G$. Кумулятивний індекс націоналізації партійної системи (PSNS) є сумою добутків індексів націоналізації партій і часткою голосів, отриманих цими партіями [5].

У нашому випадку кумулятивний індекс націоналізації ми розрахуємо по спрощеній формулі, оскільки ми не розраховували індекс націоналізації для всіх партій, які брали участь у виборчому процесі, а тільки для тих, хто подолав виборчий поріг (за виключенням ВО «Свобода»). Це можливо зробити наступним чином: $PSNS = \frac{PNS_1 + PNS_2 + \dots + PNS_n}{n}$ (де n – кількість партій, які подолали виборчий бар'єр).

Індекси PSNS і PNS варіюються від 0 до 1: чим вони ближчі до 1, тим рівніше розподіляються голоси виборців, тобто це свідчить про вищий рівень націоналізації партійної системи (партії). І, навпаки, чим показник ближче до 0, тим менш націоналізованою є партійна система (партія).

Розрахунки індексу націоналізації партій, які отримали депутатські мандати (за виключенням ВО «Свобода») є такими: ПП «Народний фронт» – 0,77, ПП «Блок Петра Порошенка» – 0,9, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 0,8, ПП «Опозиційний блок» – 0,42, Радикальна партія Олега Ляшка – 0,81, ВО «Батьківщина» – 0,92, ВО «Свобода» – 0,75. Кумулятивний індекс PSNS дорівнює 0,76.

Наші розрахунки індексу націоналізації партійної системи за результатами парламентських виборів 2012 р. дають наступний результат: індекс націоналізації Партії регіонів – 0,71, ВО «Батьківщина» – 0,76, ПП «Удар» – 0,84, КПУ – 0,67, ВО «Свобода» – 0,54, ПП «Україна – Вперед!» – 0,77, ПП «Наша Україна» – 0,58, Радикальна партія Олега Ляшка – 0,6. Кумулятивний індекс PSNS дорівнює 0,68.

Вітчизняним дослідником Ю. Морозюком індекс націоналізації партійної системи був роз-

рахований за результатами виборів до ВР України 1998–2007 рр. і його величина була такою: 1998 р. – 0,72, 2002 р. – 0,68, 2006 р. – 0,7, 2007 р. – 0,73 [5]. Якщо взяти до уваги розрахунки Ю. Морозюка і наші розрахунки за результатами парламентських виборів 2012 та 2014 рр., то можна зробити висновки про середній рівень націоналізації партійної системи України, який коливається у межах 0,68–0,73.

Для більш глибокого розуміння процесів, які відбуваються у партійному середовищі, слід розрахувати індекси ефективної кількості політичних партій (ENPV, ENPS), індекс фрагментації (F) та індекс волатильності Педерсена (Ip), які зможуть дати відповідь про рівень консолідованості партійної системи та її конфігурацію. Розрахунок індексів подано у таблиці 4.

Таблиця 4

Індекси, які характеризують розвиток партійної системи України за результатами парламентських виборів 2014 року

	PSNS	F	ENPV	ENPS	Ip
2014	0,755	0,87	7,9	5	44

Висновки. Аналіз результатів виборів та розрахунки індексів дають змогу зробити наступні висновки.

Рівень націоналізації партійної системи залежить від таких чинників: особливостей демократичного транзиту, рівня децентралізації, елек-

торальної формули, форми правління, етнічної фрагментації, актуальних соціально-політичних поділів тощо.

Особливості переходу до демократії, які характеризувалися непартійним характером установчих виборів, обумовили організаційну нерозвинутість політичних партій та домінування особистісного компонента під час голосування у ході всієї посткомуністичної електоральної практики в Україні.

За результатами виборів регіональний вимір партійної підтримки виглядав наступним чином: ПП «Блок Петра Порошенка» отримала перемогу у 7 областях і м. Києві, ПП «Народний фронт» у 12 областях України. Причому їх перемога була регіонально розрізною, тобто вони перемагали і у Центрі, і на Заході, і на Півдні України. На Сході України перемогу отримала ПП «Опозиційний блок» (перезформована Партія регіонів).

Індекс націоналізації партійної системи України за результатами парламентських виборів 2012 і 2014 рр. був достатньо високим 0,68 і 0,76 відповідно. Високий індекс націоналізації разом з відповідними значеннями індексів волатильності і ефективної кількості партій може свідчити про консолідацію партійної системи. У нашому випадку висновок буде іншим: попри високий показник індексу націоналізації, ми не можемо говорити про консолідацію партійної системи у зв'язку з дуже високим рівнем індексу Педерсена, який констатує неусталеність партійних уподобань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гайворонский Ю. Консолидация партийных систем в контексте трансформации электорального пространства и политических режимов / Ю. Гайворонский // *Полития*. – 2014. – №2. – С. 141–154.
2. Голосов Г. Национализация партийной системы: российская специфика / Г. Голосов, В. Григорьев // *Политическая наука*. – 2015. – №1. – С. 128–156.
3. Динаміка партійного представництва в Україні після революції Гідності / С. Коннончук (ред), С. Горобчишина. – Київ : Агентство Україна, 2016. – 44 с.
4. Малко Р. Фейкові, брате, часи настали. Як розуміти величезне розмаїття партій на місцевих виборах / Р. Малко // *Український тиждень*. – 2015. – № 42. – С. 18–20.
5. Морозюк Ю. Партійна система України: визначення рівня націоналізації / Ю. Морозюк [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2012/partijna-systema-ukrajiny-vyznachennya-rivnya-natsionalizatsiji/>
6. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зігзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014) / Ю. Мацієвський. – Чернівці : Книга – XXI, 2016. – 277 с.
7. Остапець Ю. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур / Ю. Остапець, Н. Шестак, І. Дудінська // Серія «*Studia Regionalistica*». № 9; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». – Ужгород : ЗІППО, 2016. – 252 с.
8. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>
9. Туровский Р. Электоральное пространство России: от навязанной национализации к новой регионализации? / Р. Туровский // *Полития*. – 2012. – № 3. – С. 100–119.
10. Туровский Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию / Р. Туровский // *Полития*. – 2016. – №1. – С. 162–180.

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ НА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

THE IMPACT OF MILITARY-POLITICAL CRISES ON THE TRANSFORMATIONAL PROCESSES OF UKRAINIAN PARLIAMENTARISM

Примуш М.В.,

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Донецького національного університету*

У статті досліджується сучасний український парламентаризм як предмет і політична практика функціонування вищого представницького і законодавчого органу державної влади. Автором здійснено огляд вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень специфіки впливу законодавчої влади на військово-політичну кризу. Окремий акцент зроблено на необхідності теоретичного переосмислення поняття «парламентаризм» з урахуванням його антикризової функції та досвіду України. Через дослідження теоретико-методологічних основ та практичного досвіду функціонування інституту парламентаризму у сталих демократіях запропоновано перспективні напрямки вдосконалення української версії парламентаризму.

Ключові слова: парламент, політична партія, народний депутат, законодавча влада, прийняття політичних рішень.

В статье исследуется современный украинский парламентаризм как предмет и политическая практика функционирования высшего представительского и законодательного органа государственной власти. Автором осуществлен анализ отечественных и зарубежных научных разработок в сфере изучения влияния законодательной власти на военно-политический кризис. Отдельный акцент делается на необходимости теоретического переосмысления понятия «парламентаризм» с учётом его антикризисной функции и опыта Украины. Через исследование теоретико-методологических основ и практического опыта функционирования института парламентаризма в стабильных демократиях предлагаются перспективные направления усовершенствования украинской версии парламентаризма.

Ключевые слова: парламент, политическая партия, народный депутат, законодательная власть, принятие политических решений.

The article explores modern Ukrainian parliamentarism as an object and political practice of the functioning of the highest representative and legislative body of state power. The author analyzes the domestic and foreign scientific developments in the sphere of studying the influence of the legislative power on the military-political crisis. A separate emphasis is placed on the need for a theoretical rethinking of the concept of "parliamentarism", taking into account its anti-crisis function and Ukraine's experience. Through the study of the theoretical and methodological foundations and practical experience of the functioning of the institution of parliamentarism in stable democracies, perspective directions for improving the Ukrainian version of parliamentarism are proposed.

Key words: parliament, political party, folk deputy, legislature, acceptance of political decisions.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями виступає у тому, що інститут парламентаризму є ключовим механізмом розвитку сучасних політичних систем та демократичного суспільства з метою репрезентації народних інтересів у законодавчій владі. Також функціонування інституту парламентаризму є показником сталості демократичності політичного розвитку та слугує індикатором наявності дієвого інституту народного представництва. Разом з тим, український інститут парламентаризму знаходиться у системній кризі й не виконує покладених суспільством функцій. Наочно про це свідчить високий рівень недовіри до Верховної Ради і взагалі громадська думка вважає, що парламент не є тим інститутом, який здатний вирішувати суспільні проблеми [1, с. 54]. Тим часом політична криза й військова інтервенція іншої держави вимагає від Верховної

Ради швидких та рішучих дій, а замість цього вона все більше поглиблює існуючу політичну кризу, й замість розробки стратегічних рішень фокусує свою увагу на вирішенні бізнесових питань зацікавлених груп [2]. Водночас у стінах парламенту формується група реформаторів, які пропонують стратегічні рішення не тільки для вирішення кризи, але й зміненню ролі Верховної Ради у політичній системі України. Саме комплексному аналізу можливих тенденцій розвитку й характеру змін в Українському парламенті і присвячено наше дослідження.

Актуальність теми наукової статті полягає у тому, що в основі конституцій, регламентів та правил діяльності парламенту лежить практична реалізація таких принципів політики, як ідея народного суверенітету, розподілу влади на три незалежних гілки, ідея прав та свобод людини, принцип громадянського представництва у зако-

нодавчій владі, які в українському досвіді парламентаризму характеризуються як недостатні для вирішення системних проблем [3]. У теоретичному вимірі ідеї та теорії теорія парламентаризму являє собою складний історичний шлях розвитку й поглиблення класичної ідеї розподілу влади на три гілки, де роль локомотиву, джерела політичного процесу відводилася народу, що формував через обраних представників законодавчу гілку влади на противагу владі монарху. Судова ж влада мала виступати показником стриманості у вирішенні складних суперечностей [1, с. 28]. Але прогресивний розвиток держави та демократії багато у чому переосмислив вказаний принцип, звернувши його у сторону партнерських стосунків між гілками влади. У США це призвело до появи інституту лобізму, а в Україні – кулуарним домовленостям зацікавлених груп. Небезпека такого стану криється у тому, що Україні поки що не вдалося побудувати ефективні інститути захисту фундаментальних доктрин представницької демократії, до яких відносять права та свободи людини, громадянське суспільство, правову й соціальну державу тощо [4]. У політичній теорії таким інститутом мав стати парламентаризм, як система традицій узгодження політичних рішень, а не як елемент політичних торгів з метою покращити життя суспільства. Явище парламентаризму у своєму значенні має значні соціокультурні корені, які здебільшого й призвели до нормативно-правового закріплення ідеалів демократії. Іншими словами, парламентаризм генерує соціальну енергію у виробленні однакових для всіх процедур (законів) й одночасно з цим він виступає своєрідною ареною з перерозподілу цінностей у будь-якому суспільстві [5]. І тому для України сенс зазначеної тези полягає у тому, яким саме чином законодавча гілка влади здатна вирішити системну політичну кризу в умовах актуального питання сьогодення – військової загрози.

Виходячи з наведеного, **мета** представленого дослідження полягає у вивченні місця та ролі інституту українського парламентаризму в умовах військово-політичної кризи.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння фундаментальної ролі інституту парламентаризму у суспільстві варто визначити ті його механізми політико-правового оформлення, які відносять його до важливого соціального інституту. При цьому варто розуміти, що по своїй природі цей інститут не обмежується лише сферою громадянського представництва. Парламентаризм як категорія політичної науки виступає здебільшого не як інститут, а як складне, багатомірне явище, що відображає характер соціально-політичних процесів. Іншими словами, він є віддзеркаленням тих настроїв, проблем, характеру зв'язків, які панують у суспільстві на певний момент часу. Тому при

визначенні парламентаризму, як предмету дослідження, виникає комплекс проблем методологічного характеру. Корінь проблеми полягає у тому, що поняття «парламентаризм» виступає змістовною характеристикою законодавчої гілки влади [1, с. 97]. Але у зв'язку з ускладненням політичної ситуації у державі та у суспільстві парламентаризм стає також своєрідною енергією реформування всієї політичної системи, що інколи може йти всупереч з позицією очільника держави. На відміну від інституту парламентаризму, очільник держави як вища постать вертикальної ієрархії на акумуляцію змін отримує на це прямий народний мандат, статус гаранта Конституції й широкий список повноважень, в який включено збереження територіальної цілісності, командування збройними силами тощо. Але Президент, на відміну від парламенту, не втілює у своїй діяльності той спектр громадської думки, який веде до прийняття консенсусного рішення, що влаштовує всі сторони політичного процесу. Завдяки названому представницькому характеру ідея парламентаризму у будь-які часи за будь-яких умов виступає системою прийняття стратегічних рішень, які обумовлюють вирішення гострих соціальних і політичних проблем. Однак, як показує досвід розвитку парламентаризму в Україні та на думку експертів й представників громадянського суспільства, він після свого оформлення у демократичну інституцію представницької влади з моменту проголошення незалежності нашої держави так і не перетворився на дієздатний, незалежний представницький орган влади з ефективним інструментарієм державного будівництва. Навпаки, його роль у суспільстві характеризується як деструктивний елемент на шляху демократичного політико-правового розвитку. Що в умовах системної кризи та де-факто військового стану, ставить значні виклики щодо здатності політичної системи реагувати на актуальні виклики, а парламент приймати ефективні політичні рішення.

Об'єктом дослідження є зовнішні фактори впливу на функціонування інституту парламентаризму в умовах військово-політичної кризи.

Предметом дослідження є специфіка процесів формування й діяльності інституту парламентаризму в Україні.

Як ми вже зазначали, дослідження інституту парламентаризму в Україні має значні методологічні труднощі. Тому методологія нашого дослідження складається із сукупності загальнонаукових методів та підходів і спеціальних методів наукового дослідження. Так, широко використовується системний підхід, який дозволяє дослідити інститут парламентаризму як систему реалізації соціально-політичних інтересів, що структурно належать до органів державної влади. Структурно-функціональний підхід дозволив виділити інститут

парламентаризму як особливий рівень системи більш високого порядку – державних інституцій. Синергетичний підхід дав можливість дослідити інститут парламентаризму як специфічну систему представництва громадянських інтересів, яка діє за власними законами розвитку й виступає складовою системи більш високого порядку – самоврядних процесів організації державної влади.

На представленій методології будують свої дослідження такі вчені: Є.Р. Борінштейн, О.О. Долженков, В.П. Заблоцький, А.І. Кіссе, А.І. Кавалеров, М.І. Милова, Г. Руджеро, О.С. Токовенко, Г.П. Щабельний та ін., які розробили не тільки категоріальний чи методичний інструментарій дослідження парламентаризму, але і включили його у систему загальної теорії парламентаризму як системи узгодження інтересів державної влади та народу в умовах перехідного стану політичної системи [5]. Втім, на думку І. Аліпудатова, Д. Єжова, А. Керімова, М. Хайбуліна та інших, які досліджували різні аспекти даного представницького інституту, політичній науці поки що не вдалося розмежувати функції законодавчих та виконавчих влад при привілейованому становищі інституту глави держави, що актуально саме для України [6, с. 27]. З наведеного виходить, що у нашій державі після розпаду Радянського Союзу у 1991 випав історичний шанс розвинути і затвердити власні демократичні інституції. Проте, як показала практика, будівництво державних інституцій без чітких орієнтирів їх мети й ресурсів для власної діяльності може стати джерелом політичної корупції й бездіяльності у контексті реагування на зовнішні загрози. Тобто, в Україні на наш погляд, ще не створено елементів політико-правової відповідальності парламентаріїв перед виборцями, і тому перед викликами сьогодення вітчизняний інститут парламентаризму зазнає значної кризи власного розвитку саме у неможливості реагувати й втілювати у життя рішення, що відповідають реальним потребам суспільства на теперішній момент часу. Але окреслена проблематика не нова у політичній науці. На думку В. Гурієвської, ця проблема скоріше виступає однією з тенденцією розвитку парламентаризму в Україні. Мова йде про те, що трансформаційний стан політичної системи призвів до того, що інститут парламентаризму в Україні поки що не визначив роль та місце Верховної Ради у політичній системі нашої держави як центру розробки політичних рішень з метою утворення політичного консенсусу між групами тиску й інтересів [3]. Навпаки, формування фракції у Верховній Раді, її кількісний склад хоча й визначається Конституцією, але сам механізм жодним чином не вводить критеріїв відповідальності цієї фракції за прийняті рішення. І тому вона (Рада) аналізується як аспект законодавчого процесу, ніж виступає стратегічним

центром. З іншої сторони, дослідники наводять тезу, що за таких умов парламент має стати двопалатним – де верхню палату будуть займати не стільки адміністративні й посадові особи з регіонів, скільки представники чи групи представників громадянського суспільства.

На наш погляд, шлях до двопалатного парламенту зміг би дещо зламати наявну систему прийняття політичних рішень шляхом залучення громадян до системи розробки, прийняття й реалізації політичних рішень. Втім, як наочно демонструє практика функціонування двопалатного парламенту в унітарних державах, реального досягнення консенсусу щодо регіональних, місцевих або соціальних проблем не відбувається. Рішенням могло б стати застосування імперативного мандату і виробленні імперативних форм зв'язку депутатів з виборцями, що означає вироблення процедури відклику народного обранця у випадку невиконання ним доручень електорату [6, с. 20]. Але за таких умов, Народний депутат стає заручником політичної ситуації: оскільки він виступає представником офіційної влади, то у своїх діях має враховувати більше державний інтерес, ніж емоційні погляди виборців. Тому вбачається актуальним вироблення національної моделі парламентаризму, де джерелом організаційної діяльності має виступати партійна фракція. Можна зробити принципове упущення з приводу того, що вона може формуватися не тільки з представників однієї партії. Проте, з урахуванням корупційних схем при прийнятті політичних рішень, вказана теза не має сенсу. А отже, пошук оптимальної моделі партійної фракції не завжди відповідає реаліям політичного та суспільного життя.

Тому рішення, яке ми пропонуємо, має рекомендаційний характер й дедалі буде більш глибоко вивчено на науковому рівні у наступних наших дослідженнях.

Отже, по-перше, головним факторами, що перешкоджає ефективній роботі депутатських (партійних) фракцій України, є низький рівень професійної підготовки депутату як фахівця у галузях розвитку держави. Результатом такої ситуації є утворення фракцій популістами, що жодним чином не зможе налагоджувати рівновагу між політичними силами та інтересами держави. По-друге, в Україні вкрай назріла проблема представництва регіонів у вищому законодавчому органі влади, і будь-яка реформа місцевого самоврядування жодним чином не вирішить проблеми участі регіонів у розробці державної політики ефективніше безпосередньої участі. Разом з тим, це не означає, що Україні негайно потрібно вводити другу палату парламенту, як й розробляти окремий інститут регіонального представництва. Навпаки, необхідно утворити реальний механізм

фахово-професійної підготовки депутатів і представників регіонів. Утворити це можна вже після парламентських виборів 2014 року шляхом консультативного включення громадських представників у діяльність певної фракції. Аналізу процедури, механізму оформлення такої діяльності будуть присвячені наші наступні дослідження. Але варто розуміти, що вказана логіка вже знайшла своє практичне застосування у діяльності партійних фракцій парламентів Грузії, Молдови, Польщі та інших країн. Результатом такого механізму може стати значний рівень деескалації політичного конфлікту, який зараз відбувається у Донецькій та Луганській областях.

Висновки. Отже, підсумуємо результати дослідження. По-перше, інститут парламентаризму являє собою відображення існуючих соціально-політичних процесів, які відбуваються у суспільстві. Таке віддзеркалення наносить свій

відбиток на весь спектр системи розробки й прийняття політичних рішень. По-друге, залежність між соціально-політичною ситуацією й характером політичних рішень парламенту знаходить своє відображення у системі формування депутатських фракцій, яка здебільшого формується з метою нормативного оформлення законодавчого процесу. Але, як показує практика, депутатські фракції створюються також з метою захисту певного інтересу. По-третє, український парламентаризм через власний кризовий розвиток так й не оформився в ефективну систему ні з прийняття політичних рішень, ні з громадського представництва. Виходом з кризової ситуації могло б стати включення у законодавчий процес представників регіонів України, громадянського суспільства. Проте, низький фаховий рівень загальної системи законотворчості поки що немає ефективних відповідей на виклики сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпахрт. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 402 с.
2. Касьян В. Суверенітет: від бажаного до дійсного / В. Касьян // Віче. – 1994. – № 2 (23).
3. Гурієвська В.М. Міфи і тиранії української політики та суспільства / В.М. Гурієвська // Дзеркало тижня. – 2009. – №37 (765). – 3-9 жовт.
4. Рівень довіри громадян до соціальних та державних інститутів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/charts/riven-doviri-gromadyan-do-socialnih-ta-derzhavnih-institutiv>
5. Рада продолжает маневры на пороховой бочке [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bagnet.org/news/politics/238601>
6. Гурієвська В. Системні фактори впливу у системі парламентаризму / В. Гурієвська // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. Серія: філософія, методологія, теорія та історія державного управління. – 2011. – № 3. – С. 24–32.
7. Медведчук В. Двопалатний парламент: правова ретроспекція формування класичної доктрини і моделі / В. Медведчук // Вісник Національної академії правових наук. – 2013. – № 1. – С. 14–23.

РОЗДІЛ 3 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 323.22:321.7

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

INFLUENCE OF THE POLITICAL CULTURE ON THE FORMATION OF THE PUBLIC AUTHORITIES IN THE CZECH REPUBLIC

Марадик Н.В.,*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології й державного управління
Ужгородського національного університету*

Стаття присвячена вивченню впливу чинників політико-культурного характеру на формування органів публічної влади в Чеській Республіці. З'ясовано, що рівень політичної культури чеського суспільства є високим. Упродовж постсоціалістичного періоду в Чехії усталалося ставлення до демократії як до оптимального політичного режиму. Активістське забарвлення політичної культури підтверджується високими показниками участі на національному та місцевому рівні, а загальний рівень задоволення системою публічного управління можна підтвердити зростанням довіри до відповідних органів влади та структур. Установлено, що процес формування громадянського суспільства в Чеській Республіці не є завершеним, однак потенційні можливості для його консолідації є значними.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократія, політична культура, публічна влада, Чеська Республіка.

Стаття посвячена изучению влияния факторов политико-культурного характера на формирование органов публичной власти в Чешской Республике. Определено, что уровень политической культуры чешского общества является высоким. В постсоциалистический период в Чехии установилось отношение к демократии как к оптимальному политическому режиму. Активистский тип политической культуры подтверждается высокими показателями участия на национальном и местном уровне, а общий уровень удовлетворения системой публичного управления можно подтвердить ростом доверия к соответствующим органам власти и структурам. Доказано, что процесс формирования гражданского общества в Чешской Республике не является завершённым, однако потенциальные возможности для его консолидации значительны.

Ключевые слова: гражданское общество, демократия, политическая культура, публичная власть, Чешская Республика.

This article is devoted to studying the impact factors of political and cultural nature of the formation of public authorities in the Czech Republic. It is shown that the political culture of the Czech society is high. During the post-socialist period in the Czech Republic confirmed attitude to democracy as the best political regime. The activist political culture evidenced by high participation to the national and local level, and the overall level of satisfaction with the system of public administration can be confirmed by increasing confidence to the relevant authorities and agencies. The author makes the conclusion that the process of the civil society formation in Czech Republic is not finished but the potential opportunities for the civil society consolidation in this country is rather high.

Key words: civil society, democracy, political culture, public authority, Czech Republic.

Постановка проблеми. Після перемоги «оксамитової революції» й персонального оновлення вищих владних інституцій у Чехословаччині склалися сприятливі умови для початку широко-масштабних демократичних реформ. Політичний процес у Чеській Республіці (далі – ЧР) вступив у нову фазу – демократизацію, основним завданням якої стало формування демократичного конституційного ладу. Слід зауважити, що вибір конституційних норм є критичним для держав, які здійснюють перехід до демократії, оскільки вони визначають змістове наповнення основних політико-публічних інститутів суспільства. Процес інституціоналізації демократії в Чеській

Республіці відрізнявся швидкими темпами й значною ефективністю.

Стрімке падіння соціалістичного ладу призвело до того, що в Чехословаччині після «оксамитової революції» практично не було періоду так званого владного вакууму, який супроводжується тривалою боротьбою за повноваження між новоствореними структурами влади й призводить до появи організованої злочинності, корупції та клієнтелізму. Це сприяло приходу до влади нової демократичної політичної еліти й оформленню типових для демократії політичних інститутів.

Можна стверджувати, що у 80-х рр. ХХ ст. відбулося своєрідне «пробудження» чехословацького

суспільства, яке мало прояв у його активному включенні в соціально-політичні процеси, тому відбулося поступове розширення форм політичної та громадської участі. Успішність цього процесу була пов'язана насамперед із політико-культурними чинниками. Адже для чехів лібералізм, плюралізм і демократія були звичними явищами, починаючи з Австро-Угорської імперії й до початку Другої світової війни, і залишили відповідний відбиток на традиціях громадянської взаємодії. Саме тому в 1990-х рр. у цій країні не виникало питання щодо заснування громадянської культури, потрібно було лише реставрувати її.

Метою статті є з'ясування впливу політичної культури на формування органів публічної влади в Чеській Республіці.

Виклад основного матеріалу. За результатами соціологічних досліджень, проведених чеськими суспільствознавцями на початку 2010-х рр., можемо констатувати, що в чеському соціумі домінував змішаний тип політичної культури, однак у його складі переважали активістські настрої; водночас поширеним був парохіяльний тип мислення, причому відсутніми були суттєві регіональні відмінності в політичних орієнтаціях. Отримані результати (про переважання активістського типу політичних орієнтацій) пояснювалися соціологами не лише поширенням демократичних взірців поведінки, але й традиціями формалізованої участі в період соціалізму [10].

Можна з упевненістю стверджувати, що чехи, незважаючи на всі недоліки демократії, прихильно ставляться до цього суспільно-політичного ладу. Підтвердженням цьому є дані соціологічних опитувань. Так, у 2001 р. 70,1% респондентів вважали демократію найкращою формою політичного устрою з-поміж наявних, водночас частка осіб, які вважали, що країна розвивається після соціалізму краще, аніж вони очікували, зменшилася порівняно з 1990 р. з 11,1% до 5,5%. Навпаки, частка тих, очікування яких після падіння соціалізму не справдилися, зросла з 32,8% до 51,3%. У 2006 р. відсоток громадян, які вважали демократію оптимальною системою для ЧР, складав 62%, що означає зменшення прихильників цього режиму на 9%. Пояснення цього явища можна знайти, аналізуючи інші дані; якщо в 1990 р. 53,2% громадян вважали, що при демократії управління здійснюється в інтересах усіх, то через одинадцять років їхня частка зменшилася до 24,3%. Зріс відсоток скептиків, які вважали, що нова система задовольняє насамперед групи інтересів (з 46,8% до 75,7%) [8].

Водночас частка громадян, які вважали, що демократія в країні функціонує дуже добре або в цілому непогано, зросла з 1996 р. до 2006 р. із 45,8% до 64,4%. Навпаки, відсоток критиків зменшився із 49% до 35,8%. У 2006 р. 62% респондентів (дві третини населення) цілком або швидше

погоджувалися, що демократія є найкращим політичним режимом для ЧР [8]. Тобто ми можемо цілковито погодитися із М. Лендєл, котра стверджує, що «незважаючи на певну ностальгію за соціалістичним минулим, розчарування в можливостях демократичного врядування представляти та репрезентувати запити всіх громадян, чехи вважали останнє оптимальним устроєм, який досить добре функціонує в їхній країні» [1, с. 450].

У Чеській Республіці, як і в країнах центральноєвропейського регіону, політична та громадська участь реалізується шляхом участі громадян у виборах, місцевих і загальнонаціональних референдумах, членства в політичних і громадських об'єднаннях, поданні петицій, скарг до органів влади всіх рівнів. Найпоширенішими формами політичної участі є електоральна участь, членство в неурядових організаціях, профспілках і політичних партіях.

Варто відзначити, що для чеського суспільства основною формою громадянської участі є саме участь у виборах. Це засвідчують дані дослідження, проведеного в 1995 р., згідно з яким 92,8% чехів вважали пріоритетним політичним завданням саме участь у виборах, а не підписання різних петицій і участь в акціях протесту. На користь дискурсивної моделі політичної участі вказує й позитивна оцінка громадянами ролі консультацій із владою (84,6%) [3].

Проаналізувавши електоральну участь громадян ЧР, можемо стверджувати, що найбільшу активність чеське суспільство демонструє під час парламентських виборів до Палати депутатів. Для ілюстрації цього факту наведемо відомості про участь у виборах до цієї інституції: 1996 р. – 76,41%, 1998 р. – 74,03%, 2002 р. – 58%, 2006 р. – 64,47%, 2010 р. – 62,6%. Таку політичну зацікавленість чехів, зокрема на фоні апатії північних сусідів, М. Лендєл пов'язує з низкою факторів [1]. Головним поясненням цього явища є нестача досвіду участі чехів у виборах упродовж 1970–1980-х рр., на відміну від поляків, що призвело до ефекту акумуляції соціальної та політичної енергії, яка й була використана восени 1989 р. і впродовж наступного періоду. Окрім того, громадяни ЧР перебували в більшій ейфорії від перспектив демократизації, що знову ж таки можна пояснити їхньою політичною «невинністю» після падіння тоталітарно-авторитарного режиму, що склався в країні після придушення «Празької весни» 1968 р. Також чинником впливу на рівень активності громадян можна вважати формування власного «нечехословацького» парламенту – Чеської Народної Ради (1990, 1992 рр.), що стимулювало чехів прийти на виборчі дільниці, а також дискусійне поле, що склалося з приводу майбутнього Чехословаччини [6, с. 1].

Можемо констатувати й високий рівень довіри

чехів до органів публічної влади. Але якщо до президента й уряду рівень довіри впродовж 1990-х рр. зменшувався, а щодо парламенту залишався стабільним, то органи місцевого самоврядування в 1999 р. користувалися більшою підтримкою, аніж у 1995 р. (65,2% проти 57,4%). Зауважимо, що вищим показник довіри був лише до президента В. Гавела в першій половині 1990-х рр. (у межах 73–75%) [5, с. 56]. Це пояснюється насамперед трансформацією в орієнтаціях громадян, які почали усвідомлювати, що щоденні проблеми належать до сфери компетенції саме локальних властей, і більшість проблем життєдіяльності має вирішуватися саме на муніципальному, а не на національному рівнях.

Довірі чеських громадян до інституту самоврядування сприяв насамперед високий рівень підтримки місцевих представників, що сформувався вже на початковому етапі постсоціалістичних перетворень. У 1993 р. їм довіряли (усім, більшості, деяким) 64,2% опитаних, не довіряли 9,6%, а 26% не могли відповісти на це запитання, оскільки не спілкувалися з депутатами [3].

Наступною за ознакою функціональності формою безпосередньої демократії є місцеві референдуми. Починаючи з 1992 р. і включно до 2000 р. усі місцеві референдуми стосувалися питання розподілу громад, таких референдумів нараховувалося близько 490, однак уже впродовж наступного десятиліття такі опитування були поодинокими. У 2000 р. було проведено 13 референдумів, із них 12 стосувалися поділу громад, 1 – на екологічну тему. У 2001 р. серед 10 проведених референдумів уже 6 стосувалися екологічних проблем, у 2002 р. з 2 – 1, у 2003 р. із 7 – 6, у 2004 р. із 32 – 25, а в 2005 р. з 18 – 11 [1, с. 419]. Тобто якщо узагальнити ці дані, з 82 проведених опитувань 49 були ініційовані з проблематики довкілля, а якщо аналізувати проблематику успішних референдумів, то за 2000–2005 рр. таким був 41 екологічний референдум, 11 – щодо поділу громад, 4 – з інших питань [9, с. 417–419].

Для всіх без винятку постсоціалістичних країн величезне значення з погляду розбудови демократії має формування та забезпечення сталості громадянського суспільства. При цьому слід пам'ятати специфіку становлення громадянського суспільства в постсоціалістичних країнах – тут воно «виростає з демократії», тобто механізми демократії водночас є інструментами становлення громадянського суспільства. І від того, які саме конфігурації державної влади, форми політичної та громадської участі будуть інституціоналізовані державою, великою мірою залежать процеси становлення повноцінного громадянського суспільства.

На сучасному етапі в Чехії зареєстровано близько 100 політичних партій. Проте, незважа-

ючи на велику кількість політичних партій, впливовими є 4–8 (зазвичай це парламентські партії), причому для Чеської Республіки, як і для інших країн окресленого регіону, характерне завищення реальної кількості членів партії. Довіра до політичних партій у Чехії значно менша, ніж до інших публічних інститутів (лише 1 громадянин із 8 довіряє партіям).

Недержавні, неприбуткові об'єднання громадян і організації є не менш важливою, ніж політичні партії, структурною частиною громадянського суспільства. У постсоціалістичних країнах насамперед неурядові організації формують основи громадянського суспільства.

Важливу роль у зародженні громадських організацій у країнах Вишеградської групи відіграли західні фонди та міжнародні громадські організації, які на початку 1990-х рр. сконцентрували свою увагу в основному на неурядових організаціях. Підтримувалися насамперед правозахисні, екологічні організації, групи, які займалися моніторингом виборів, об'єднання, які займалися правовою освітою громадян, ЗМІ. Поступово неурядові організації були витіснені з політичної сфери у сферу соціальних послуг, що є цілком логічним, оскільки так вони стали виконувати органічні функції, звільнивши від їх виконання державу.

На сучасному етапі в Чеській Республіці розвинулася широка мережа неурядових організацій, які діють у різних суспільних сферах. Однак суттєвим є те, що наявна різниця між офіційно зареєстрованими неурядовими організаціями та реально діючими. На практиці число реально діючих громадських організацій у декілька разів менше від офіційно зареєстрованих. Нерівномірним є й покриття громадськими організаціями, які зареєстровані насамперед у столиці та великих містах і майже відсутні на периферії [2, с. 127].

Варто відзначити й те, що чеські законодавці поки що не створили ефективної моделі правового регулювання діяльності неурядових організацій. Насамперед це стосується непрозорого механізму фінансування та недосконалої податкової політики щодо неурядових організацій.

27 березня 1990 р. Федеральними зборами був прийнятий Закон «Про об'єднання громадян», який із низкою змін і доповнень діє до цього часу. Він юридично закріпив законне місце добровільних співтовариств мешканців країни, що отримали назву «громадські організації». Закон декларував, що «громадяни мають право на вільне об'єднання», причому «для здійснення цього права не потрібен дозвіл державного органу» (ст. 1). У цьому ж Законі зауважено, що його норми не діють щодо політичних партій, прибуткових і релігійних організацій. Відповідно до ст. 2 цього Закону «громадяни можуть засновувати

спілки, товариства, союзи, клуби й інші громадські організації, а також професійні асоціації й об'єднуватися в них» [13].

Можна з упевненістю стверджувати, що чеський неурядовий сектор пройшов шлях від одиначних ініціатив до масового громадського руху. У 1993 р. у ЧР було зареєстровано 22 765 неурядових організацій (у 1938 р. їх було 9 115), у 1998 р. – 39 408, а в 2003 р. – 47 874. Станом на 2008 р. їх 52 687. Із них 32 665 – це громадські об'єднання (60% усіх неурядових організацій), 12 118 – професійні асоціації, профспілки, 5 654 – релігійні об'єднання, 1 001 – суспільно важливі організації, 889 – фонди фондів і 360 – фонди [12].

Що ж стосується професійних асоціацій, то спостерігається тенденція до зменшення кількості членів профспілок. Так, якщо в 1990 р. до них належало 62% громадян старше 15 років, то в 1994 р. – уже 38%, а в 2008 р. – лише 14%. Профспілки збереглися насамперед на великих (державних і приватних) підприємствах і в бюджетній сфері. У приватному секторі вони фактично не представлені [11].

У Чеській Республіці законодавство виокремлює спеціальну категорію неурядових організацій, які «реалізують суспільний інтерес». Їхнє завдання – надавати допомогу різним прошаркам населення в розв'язанні соціальних проблем, а державі – у виконанні соціальних функцій. Наразі чисельність цих організацій є надзвичайно низькою. Те ж саме стосується фондів фондів та звичайних фондів.

Оцінюючи кількісні параметри чеського «третього сектора», треба мати на увазі поширеність псевдоорганізацій, або тінювих неурядових організацій. Значна їх частина діє досить короткий строк – до трьох років, є чимало «сплячих» організацій, які мають нульову активність. У той же час є багато незареєстрованих організацій, які ведуть активну діяльність. Тому статистичні дані виявляються вельми недосконалими, і значної уваги заслуговує якісна оцінка «третього сектора», заснована на аналізі діяльності активних неурядових організацій.

Основу сектора становлять організації, що існують уже досить довгий час (56% активно працюючих організацій – більше 10 років, 77% – більше 5 років). Це говорить про організаційну усталеність чеського громадського сектора й дає право на більш категоричну оцінку його активності та ролі в суспільних процесах [11].

Слід відзначити, що чеські неурядові організації досить нерівномірно розподілені по території республіки як кількісно, так і якісно. Переважна більшість неурядових організацій зосереджена в Празі, Центральнечеському краї та краї Височіна. Вірогідно, що територіальний аспект розвитку

«третього сектора» багато в чому пов'язаний з інвестиційною політикою іноземних інституцій у цій сфері. Крім того, громадські організації тяжіють до великих населених пунктів, де сконцентрована більшість населення, ближче влада, більш освічене й активне суспільство, свідоме в плані самоорганізації й засвоєння демократичних ідей. Що ж стосується провінції, то вони представлені, як правило, невеликим набором регіональних відділень товариств за спільними інтересами. Найменша кількість неурядових організацій зареєстрована в Моравосілезькому та Злінському краях.

Необхідно відзначити й низку факторів, які перешкоджають ефективній діяльності чеських неурядових організацій. Тут і недостатня відкритість самих владних структур, бюрократична тяганина, і традиційна недовіра до діяльності цих організацій, і низька оцінка професійності робітників «третього сектора». При цьому представники неурядових організацій також достатньо самокритичні – 42–45% самих активістів відзначають низьку професійність і активність неурядових організацій в якості однієї з головних перепон для нормальної роботи з владою [11, с. 65], адже інколи неурядові організації не в змозі представити конструктивні й обмірковані пропозиції з вирішення тієї чи іншої проблеми.

Громадяни Чеської Республіки з прихильністю ставляться до процесу розвитку громадянського суспільства. Цей факт підтверджують такі статистичні відомості: у 1993 р. 18% населення задекларувало позитивне ставлення до філософії й інститутів громадянського суспільства, у 1998 р. – 29%, а у 2003 р. – уже 56%. У 2008 р. ця цифра майже не змінилася – 59% [12].

У цілому в Чеській Республіці прослідковуються позитивні тенденції в розвитку «третього сектора», високими є й потенційні можливості для консолідації громадянського суспільства. Однак наскільки цей потенціал буде затребуваний, залежить від варіантів розвитку держави й соціально-політичної системи Чеської Республіки, включаючи як державну політику стосовно структур громадянського суспільства, так і позиції основних гравців серед самих цих структур. Варто пам'ятати й те, що становлення зрілого громадянського суспільства є справою не одного року й потребує перевірки часом.

Висновки. Узагальнюючи, можемо констатувати, що впродовж постсоціалістичного періоду в ЧР утвердилося ставлення до демократії як до оптимального політичного режиму. Активістське забарвлення політичної культури підтверджується високими показниками участі на національному та місцевому рівні, а загальний рівень задоволення системою публічного управління можна підтвердити зростанням довіри до відповідних органів влади та структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лендъел М. Місцева демократія в країнах Центральної і Східної Європи : [монографія] / М. Лендъел. – Ужгород : Мистецька лінія, 2011. – 688 с.
2. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці / Н. Марадик. – Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗІППО. – 174 с.
3. Attitudes towards Environment and Local Politics (ISSP 1993) – Czech Republic, Institute of sociology, Czech Academy of Sciences [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archiv.soc.cas.cz/data/0010/0010.htm>.
4. Blafková M. Občanská společnost: Spory mezi generalisty, maximalisty a minimalisty / M. Blafková // E-Polis. – 2008. – 25. únor. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.e-polis.cz/politicketeorie/233-občanská-společnost-spory-mez-generalisty-maximalisty-a-minimalisty.html.
5. Borecký J. Public Perception of Local Government in the Czech Republic / J. Borecký, L. Prydký // Public Perception of Local Governments ; ed. P. Swianiewicz. – Budapest : OSI/LGI, 2001. – P. 41–114.
6. Local Communities and Post-Communist Transformation : Czechoslovakia, the Czech Republic and Slovakia ; ed. S. Smith. – London : RoutledgeCurzon, 2003. – 223 p.
7. Mansfeldová Z. Democracy in the Czech Republic An Assessment of Attitudes towards Democratic Values of the Czech population 1990-2001 / Z. Mansfeldová / Working Papers of the Research Centre for East European Studies. – 2003. – № 44. – 30 p.
8. Role of the Government (ISSP 2006) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gesis.org/en/services/data/survey-data/issp/modules-study-overview/role-of-government/2006>.
9. Smith M. Cesty k efektivní přímé demokracii: česká místní referenda v regionálním srovnání / M. Smith // Politologický Casopis. – 2006. – № 4. – S. 399–422.
10. Stachová J. Politická kultura české populace v regionálním rozměru / J. Stachová, Z. Vaidová // Sociologický časopis / Czech Sociological Review. – 2005. – V. 41. – №. 5. – S. 881–901.
11. Vajdová T. Česká občanská společnost 2004: Po patnácti letech rozvoje. Zpráva z projektu CIVICUS Civil Society Index pro Českou republiku / T. Vajdová. – Praha : Panoráma dějin, 2005. – 120 s.
12. Wagnerová G. Spor o participační demokracie na české politické scéně po roce 1989 / G. Wagnerová // E-Polis. – 2008. – 25. únor. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.e-polis.cz/politicketeorie/234-spor-o-participační-demokracie-na-české-politické-scéně-po-roce-1989.html.
13. Zákon o združování občanů // Sb. zak. č. 83/1990. – S. 365–378.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

FEATURES OF FORMATION OF POLITICAL CULTURE IN UKRAINE

Мелеганіч Г.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Дорошевич Р.,

*аспірант кафедри політології та державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті здійснюється аналіз формування політичної культури в Україні. Розглядаються основні риси та особливості політичної культури країни. Робиться висновок, що розвиток політичної культури в Україні буде можливим лише за умов консолідації громадян, формування активістської політичної культури та подолання страху йти вперед, попри минулі помилки та поразки.

Ключові слова: політична культура, громадянське суспільство, демократія, політична участь.

В статье проводится анализ формирования политической культуры в Украине. Рассматриваются основные черты и особенности политической культуры страны. Делается вывод, что развитие политической культуры в Украине будет возможным лишь при условии консолидации граждан, формирование активистской политической культуры и преодоления страха идти вперед, несмотря на прошлые ошибки и поражения.

Ключевые слова: политическая культура, гражданское общество, демократия, политическое участие.

The features of forming of political culture in Ukraine. The features of forming of political culture in Ukraine was analyzed in this article. The main features and peculiarities are considered here. It is concluded, that the development of political culture in Ukraine will be possible only under conditions of consolidation of citizens, creating of the activity political culture and overcoming the fear to go forward, despite the past mistakes and failures.

Key words: political culture, civil society, democracy and political participation.

Постановка проблеми. Поняття політичної культури є базовим у вивченні та аналізі процесів політичного розвитку. Політична культура – це складний суспільний феномен, що визначає характер і темпи розвитку суспільства. Що ж таке політична культура? У сучасній Україні, зокрема з огляду на радянське тоталітарне минуле, дві революції, прагнення вступити до ЄС, це поняття потребує детального вивчення як теоретиками, так і практиками.

Стан опрацювання проблеми. На цю проблематику науковці звернули увагу ще з початку незалежності України, оскільки саме тоді почалися системні зміни у країні. Але оскільки актуальність теми залишається і сьогодні, то доробок праць поповнюється щороку. Серед останніх досліджень, які зосередили увагу автора під час з'ясування особливостей формування політичної культури в Україні це стаття А.М. Солов'я та В.Ю. Штерна «Політична культура сучасного українського суспільства (теоретико-методологічні виміри та суспільна практика)» [8]; стаття В. Нагорного «Сутнісні проблеми політичної культури України» [4], в якій досліджується характер і стан політичної культури України та їхній вплив на формування політичної системи країни; стаття О. Волянської «Компоненти національної мен-

тальності в контексті базових соціально-політичних цінностей української політичної культури» [2], де робиться акцент на вивченні ментальності українців, а саме на таких її основних рисах як: волелюбність, демократизм, миролюбність, толерантність, політичний конформізм і схильність до анархізму.

Мета статті. До цього часу більшість науковців, досліджуючи політичну культуру України та її особливості, зосереджували свою увагу на її негативних явищах. Дана стаття покликана не тільки висвітлити позитивні та негативні риси політичної культури в Україні, вона спрямована й на пошук причин і шляхів щодо вирішення проблем, які мають місце у політичній культурі країни.

Виклад основного матеріалу. Політична культура є невіддільною частиною загальнонаціональної культури людства. Політична культура – це складний суспільний феномен, що визначає характер і темпи розвитку суспільства; це сукупність різноманітних форм політичної свідомості та поведінки, характеру та способів функціонування політичних інститутів у рамках певної політичної системи, які проявляються у діяльності суб'єктів політичного життя суспільства. Це такий спосіб діяльності соціальної спільноти, який відображає певний досягнутий рівень політичної активності

та політичної зрілості суб'єктів. Він включає такі компоненти й рівні: культура ставлення суб'єктів до здійснення політичної влади; культура формування політичних і громадсько-політичних інституцій; культура електорального процесу; культура політичної поведінки; культура політичної свідомості і т.д. Поряд із цим, політична культура не включає всю політичну свідомість і політичну поведінку, а лише те, що характерне для політичного життя суспільства, для політичної свідомості і поведінки населення, те, що стало звичкою для соціальної спільноти.

За словами О. Рудакевича, основними чинниками, що сприяють формуванню власної політичної культури, є:

- лібералізація і демократизація суспільних відносин;
- пропаганда знань про історичний досвід українського народу;
- підтримка різноманітних вітчизняних ініціатив, новацій;
- широке залучення наукової еліти до розробки політичних технологій і програм;
- законодавче закріплення та врегулювання продуктивних політичних ідей, норм, інституцій, тощо [3, с. 209].

У сучасній українській суспільно-політичній думці можна виділити три основні напрямки у вивченні феномену політичної культури. Перший – це соціологічний аналіз сучасного стану політичної культури, де основну увагу звертають на пізнавальні та практичні компоненти формування суспільної свідомості, їх засвоєння на рівні групи, особи. Другий напрямок базується на дослідженні взаємодії ментальності та самої політичної культури. Третій напрямок виходить із того, що політична культура – це сфера взаємодії політики, культури і моралі [8].

Для політичної культури України характерний плюралізм, однак українському народу треба сформувати свої відчуття культурно-історичної єдності. За 24 роки незалежності Україна значно оновила власні структурні елементи політичної культури, свої політичні цінності, орієнтації, методи і прийоми політичної діяльності. Українське суспільство й надалі продовжує звикати до багатоманітності підходів до розв'язання нагальних політичних проблем, відкритого висловлення свого ставлення до політичних інститутів і процесів. Загальноприйнятою нормою стає позитивне ставлення до засвоєння світового досвіду, зростає почуття включеності України у світовий політичний процес.

Попри це, існують певні складності для толерантного розв'язання суспільних проблем в Україні. Насамперед це спричинено консервативністю політичної культури (її тоталітарним минулим). Не менш важливими є такі чинники, як

вплив територіальної розчленованості на формування ментальності українців, різнополюсні ціннісні орієнтації, поглиблення процесів політичного розмежування.

Політичній культурі України притаманні такі явища: політична індиферентність громадян, соціальна апатія, рецидиви конфронтаційного мислення, ерозія моральних цінностей та ідеалів, дискредитація принципів демократії, деструктивна діяльність радикальних сил [4, с. 92]. Все більше і більше політична культура українського суспільства набуває демагогічного забарвлення, політичного критиканства, а також популізму. Демагогія у політичній культурі України проявляє себе: у популістських гаслах; у продукуванні обіцянок, які неможливо реалізувати; у відході від конструктивної співпраці між політичними силами; у появі політиків-демагогів, які особливо акцентують увагу на національні почуття громадян, які ідейно й іміджево протистоять політикам-прагматикам; у поширенні неконструктивного способу мислення серед населення країни.

Вищеперераховані проблеми української політичної культури обумовлені нерозвиненістю демократичних політичних інститутів, низькими темпами реформ та нестачею часу, який суспільство прожило в умовах демократичних цінностей.

Для того, щоб сформувати політичну культуру на зразок Заходу потрібно декілька десятиліть або навіть століть. Її неможливо створити за декілька років. Саме на це звертав увагу Б. Цимбалістий, який підкреслював, що: «політична культура – це продукт історичного розвитку та досвіду народу. У випадку України цей досвід був гірким <...> Для того, щоб зрозуміти політичну культуру українців, треба звернути увагу на джерела впливу, які протягом історичного шляху стимулювали чи спиняли розвиток української політичної культури» [6]. Дослідник виокремлював три особливості історії України, які суттєво впливають на розвиток української політичної культури. Перша особливість – багатоманітна бездержавність, а саме відсутність нагоди здобувати досвід влади, бути рівноправними у стосунках з іншими народами й почуватися вільним господарем на своїй землі. Друга особливість – розчленування української території, входження її частин у різні держави з різними культурами, що у результаті призвело до психологічного, побутового і політичного відчуження між різними частинами українського народу. І третя особливість історії України у даному контексті – це багатократна денационалізація провідних верств населення України. Так, у XVI – XVII ст. бояри і шляхетська верства спольщилася. Наприклад, у XVIII – XIX ст. нащадки козацьких старшин перейшли на бік Росії. У XX ст. пролетаріат як провідна верства населення служив для інтересів російської імперії.

Становлення суверенної Української держави було б неможливим без врахування історичного досвіду державотворення, без врахування національних традицій національної культурної спадщини минулого. Процес формування демократичної політичної свідомості громадян і набуття ними навичок активної політичної поведінки, процес подолання фрагментарності історичної пам'яті і становлення громадянської політичної культури має першочергове значення на шляху політичного розвитку для України. Ці перераховані завдання мають вирішуватись чітко визначеними шляхами загальної політичної соціалізації та політичного виховання громадян. Будь-яка політична чи економічна реформа приречена на провал, якщо вона не буде спиратися на реформу політичної культури громадян. Проте, на жаль, політична культура України початку ХХІ століття продовжує зберігати риси пострадянської епохи. Даній культурі притаманний розвиток за інерцією. На сьогодні політична культура українського народу є постколоніальною, свідченням чого є її русифікований стан, нездатність до адекватної оцінки власних національних інтересів, комплекси національної меншовартості, орієнтація на зовнішню допомогу, а не на власні сили та можливості. Поряд із цим, політична культура України стає національною та незалежною.

В Україні на протязі останніх років спостерігаються процеси відродження принципів народоправства, толерантності, ліберального ставлення до держави. Все це без сумніву позитивно впливає на розвиток політичної культури.

Спробуємо виділити особливості політичної культури сучасної України.

По-перше, це заідеологізованість мислення, непримиренність будь-яких нетрадиційних поглядів. Мислення громадян, попри усі здійснені кроки на шляху до подолання комунізму, все ще заповнене старою комуністичною ідеологією, у той час як нові ідеології досить активно пропагандуються народу, що спричиняє своєрідну заангажованість політичної свідомості громадян. За словами О. Волянської: «у той час як старі цінності та установки зберігаються, влада намагається сформулювати нові ідеали та цінності, які у більшості випадків абсолютно протилежні своїм попередникам» [2, с. 231].

По-друге, це низька компетентність в управлінні справами держави. Більшість чиновників не зацікавлені у підвищенні свого рівня професіоналізму, їх більше турбує їхній матеріальний стан, процвітання бізнесу, власне приватне життя.

По-третє, це правовий нігілізм. По всій Україні спостерігається нехтування нормами права та закону з боку вищих органів державної влади. Тобто, самі органи влади створюють та здійснюють норми, і у той же час самі їх порушують.

Нівелюючи правові норми, державна влада провокує населення на ті ж самі поступки, за які вона вже починає вимагати від громадян несення відповідальності.

По-четверте, це нерозвиненість громадянської позиції. Громадяни України мають власні ідеї, думки та відповіді щодо подій у державі, однак втілити та донести ці позиції до влади як правило не вдається. Здавалося, що після помаранчевої революції 2004 року відбудуться зміни, народ отримає реальні важелі впливу на владу, розпочнеться довгоочікуваний процес формування реального громадянського суспільства. Однак цього не сталося. Революція гідності кінця 2013 – початку 2014 років здавалося назавжди покінчить з диктатурою влади, авторитаризмом та корупцією у країні. За демократію, євроінтеграцію та права людини і громадянина на майдані полягла «Небесна Сотня». Український народ повірив у себе, у те, що разом вони здатні стати на шлях демократичного розвитку, шлях становлення нової європейської політичної культури. Усі повірили, що віднині ефективно функціонуватиме громадянське суспільство, пануватиме закон і справедливість, але реальних змін у зростанні впливу громадськості на процес управління державою так і не сталося.

По-п'яте, це недостатньо розвинутий індивідуалізм. Індивідуальні пріоритети громадян втрачають свою роль та актуальність на фоні колективних пріоритетів бізнесу, структури та влади.

І, нарешті, остання особливість української політичної культури полягає у підданських відносинах до будь-якого центру реальної влади. Дану проблему можливо вирішити шляхом децентралізації влади, яку наша нинішня влада так активно намагається втілити. Існує думка, що децентралізація країни сприятиме поглибленню географічного розколу та розвитку сепаратизму, який дасть можливість незаконним терористичним угрупованням остаточно відділити від України Донбас. Насправді, така думка має право на існування, однак проведення децентралізації за європейськими зразками допоможе Україні уникнути загострення ситуації, яка склалася у державі.

Важливими рисами політичної культури України також є: орієнтація на харизматичних лідерів, етатизм, патерналізм, підпорядкованість церкви державі. Політична культура народу не є цілісною і продовжує свій процес формування. Політико-культурні елементи не відповідають традиціям української нації, що говорить про те, що політичній культурі властива неорганічність. Політична культура має елемент невідповідності між очікуваннями громадян і реальністю, вона є своєрідним розщепленням дійсності. Цей високий рівень очікувань зумовлений ейфорією після проголошення незалежності України та

революційних подій 2004 року та 2013–2014 років. Населення висловлює невдоволення діяльністю більшості політичних партій, громадських рухів та владних структур. Зворотна реакція на це – постійні пошуки внутрішніх та зовнішніх ворогів і поляризація населення країни. Такий стан речей суттєво впливає на політичну культуру України, де поєднуються тоталітарні та демократичні компоненти. Українській політичній культурі властиві маргінальність (вона складається з культур різних соціальних груп, які ще не інтегрувалися в єдину політичну спільноту) та регіональність (орієнтація насамперед на вирішення регіональних інтересів і питань) [4, с. 91]. Регіональні відмінності політичної культури зумовлені об'єктивними чинниками: історичними, соціально-економічними, психологічними, мовними, духовними і т.д.

Досвід незалежної України сприяє усвідомленню необхідності формування базових елементів політичної культури на основі спільного життя, мови, традицій. Ці компоненти політичної культури сприятимуть об'єднанню певних регіонів України, етнічних груп на основі консолідувальної політичної ідеї у модерну єдину політичну націю.

Важливим інтегрованим показником структурних змін у базових елементах політичної культури є зміна статусу особи. Посилюється активність усього населення, що у свою чергу дає змогу обирати народу України із запропонованих орієнтирів ті, що відповідають його внутрішнім переконанням.

Політичне життя України вимагає культивування таких найважливіших елементів політичної культури у свідомості її населення, як:

- національно-класова толерантність як гарантія стабільності та недопущення збройного протистояння;

- примат прав та свобод громадянина над державними та груповими інтересами;

- руйнування стереотипів неповноцінності, хуторянства;

- віра у незалежний розвиток як основа для рівноправних стосунків з іншими державами [8].

Висновки. Отже, ситуація, що склалася в Україні потребує формування активістської політичної культури. Дана культура дозволяє уникати маніпулювання електоратом, який керується стереотипами та політичними міфами. Для досягнення цього необхідна політична воля, яка здатна внести певні доповнення в освітню політику, розвинути активну громадянську позицію. Крім цього, варто проводити широку інформаційну кампанію, яка має бути спрямована на розвиток конструктивної зацікавленості населення в активній його участі у політичному житті держави. В Україні слід підвищувати рівень засвоєння громадянами і суспільством політичних ідей, поглядів, концепцій, програм, розвивати політичну етику. Прогрес українського суспільства та розвиток політичної культури залежить і від рівня патріотичності та громадянськості, від спільної відповідальності за долю країни кожного. А це залежить від консолідації українців з точки зору використання багатоманітності заради усвідомлення спільної мети. Об'єднати східних і західних українців за умов війни на Сході України сьогодні досить складно. Проте це можливо, у випадку, якщо реалізувати ідею існування соборної України та українців як єдиного цілісного організму – загальнонаціональної української спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Береза С. Особливості політичної культури як частина загальної культури суспільства: сучасні виміри / Світлана Береза // Часопис Київського університету права. – № 4. – 2009. – С. 15-19.
2. Волянська О. Компоненти національної ментальності в контексті базових соціально-політичних цінностей української політичної культури / О. Волянська // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – № 8. – 2011. – С. 230-232.
3. Кіндратець О.М. Політична культура як чинник демократичних перетворень / О.М. Кіндратець // Гуманітарний вісник ЗДІА. – Випуск №39. – 2009. – С. 204-211.
4. Нагорний В. Сутнісні проблеми політичної культури України / Віктор Нагорний // Політичний менеджмент. – № 5. – 2006. – С. 83-94.
5. Войтович Н. Розвиток політичної культури в Україні та політична реклама у ЗМІ / Наталія Войтович. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journ.lnu.edu.ua/publications/visnyk34/visnyk%2034_P6_02_Voytovych.pdf
6. Політична культура громадян України: вектори змін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/Zdioruk2/02.pdf>
7. Поліщук І.О. Політична культура: дефініція, структура та функції / І.О. Поліщук // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 3. – С. 194–196. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2013_3_29
8. Соловей А.М. Політична культура сучасного українського суспільства (теоретико-методологічні виміри та суспільна практика) / А.М. Соловей, В.Ю. Штерн // Панорама політологічних студій. – 2012. – Вип. 9. – С. 26-32. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2012_9_6

МІСЦЕ ДОВІРИ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

THE PLACE OF TRUST IN THE SOCIAL CAPITAL SYSTEM

Наумкіна С.М.,

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук**ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»*

Варинський В.О.,

*аспірант кафедри політичних наук**ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»*

Аналізується поняття «соціальний капітал», його формування та накопичення через наявність загальних норм і цінностей, взаємної довіри та соціальних мереж. Обґрунтовується, що соціальний капітал, втілений у вигляді норм і традицій соціальної солідарності та розгалуженої мережі громадянської співучасті, є важливою передумовою успішного суспільного розвитку. Наведено, що в умовах нестабільності роль довіри як ресурсу, який спрямований на забезпечення порядку і стабільності суспільної системи у цілому і окремих її сфер вагома і значуща, тому необхідно розвивати культуру довіри на принципах взаємовигідного співробітництва, соціальної відповідальності.

Ключові слова: соціальний капітал, довіра, стабільність, порядок, громадське суспільство, відповідальність, співробітництво.

Анализируется понятие «социальный капитал», его формирование и накопление через наличие общих норм и ценностей, взаимного доверия и социальных сетей. Обосновывается, что социальный капитал, воплощенный в виде норм и традиций социальной солидарности и разветвленной сети гражданского соучастия, является важной предпосылкой успешного общественного развития. Показано, что в условиях нестабильности роль доверия как ресурса, который направлен на обеспечение порядка и стабильности общественной системы в целом и отдельных ее сфер – весомая и значимая, потому необходимо развивать культуру доверия на принципах взаимовыгодного сотрудничества, социальной ответственности.

Ключевые слова: социальный капитал, доверие, стабильность, порядок, гражданское общество, ответственность, сотрудничество.

A concept «Social capital», his forming and accumulation through the presence of general norms and values, mutual trust and social networks is analyzed. Grounded, that a social capital, incarnate as norms and traditions of social solidarity and ramified network of civil participation, is important pre-condition of successful community development. It is rotined that in the conditions of instability role of trust as a resource which is directed on providing of order and stability of the public system on the whole and its separate spheres – ponderable and meaningful, that is why it is necessary to develop the culture of trust on principles of mutually beneficial collaboration, social responsibility.

Key words: social capital, trust, stability, order, civil society, responsibility, collaboration.

Постановка проблеми. Попри певні відмінності у трактуванні дослідниками сутності соціального капіталу, більшість із них визнають, що соціальний капітал формується через наявність загальних норм і цінностей, взаємної довіри та соціальних мереж. Соціальний капітал, втілений у вигляді норм і традицій соціальної солідарності та розгалуженої мережі громадянської співучасті, є важливою передумовою успішного суспільного розвитку. Оскільки у системі механізмів формування соціального капіталу первинне місце займають механізми формування соціальної довіри, то вивчення проблематики активізації соціального капіталу політичними методами доречно аналізувати через призму категорії «довіра».

У сучасному політологічному дискурсі проблема довіри стає однією з найактуальніших, позаяк різкі та несподівані соціально-полі-

тичні зміни підривають довіру індивідів як до державних інститутів, так і один до одного, що виключає можливість формування соціального діалогу у суспільстві і, відповідно, несе деструктивний вплив як на функціонування окремих сфер суспільного життя, так і всього соціуму взагалі. Довіра є невіддільною складовою комунікації, соціальних відносин на всіх рівнях організації суспільства. Дефіцит довіри порушує основи соціальних відносин, що негативно позначається на різних аспектах функціонування суспільства.

Метою статті є аналіз поняття «соціальний капітал», його формування та накопичення через наявність загальних норм і цінностей, взаємної довіри та соціальних мереж. Також розглядається теза, що соціальний капітал, втілений у вигляді норм і традицій соціальної солідарності та розгалу-

женої мережі громадянської співучасті, є важливою передумовою успішного суспільного розвитку.

Актуальність вивчення проблематики довіри диктується необхідністю пошуку механізмів забезпечення соціальної стабільності, стійкості, передбачуваності соціальних взаємодій, мінімізації ризиків.

Стан опрацюванні проблеми. Попри значну кількість робіт, ступінь наукової розробленості теми довіри, як складової соціального капіталу, характеризується теоретичною фрагментарністю. Більшість учених пов'язують соціальний капітал із довірою, проте немає чітко визначеного місця довіри у структурі соціального капіталу. Серед українських дослідників проблематика довіри як передумови соціального капіталу представлена розробками Н. Левчук, Т. Новаченко, А. Панькової, Т. Стеценко та іншими.

Необхідно вивчати механізми формування соціального капіталу та довіри, як його компоненти, оскільки сьогодні відсутнє не тільки чітке уявлення про місце довіри у структурі соціального капіталу, а й немає загальноприйнятої моделі структури соціального капіталу, у результаті чого не вистачає конкретики у визначенні інших складових соціального капіталу, а відповідно, не встановлено їх взаємозв'язку з довірою.

А. Сміт визнавав, що довіра – це «природне почуття індивіду», і його «установка на довіру» є базовою і панівною [1, с. 324]. «Будь-яка система – економічна, правова чи політична – вимагає довіри як обов'язкової умови. Без довіри вона не у змозі стимулювати необхідну діяльність у ситуації невизначеності або ризику» [2, с. 103]. Е. Дюркгейм і М. Вебер вважали, що за певних умов довіра може з індивідуальної якості, що характеризує особистість, перейти до характеристики окремої соціальної групи або суспільства у цілому.

Р. Патнам зауважив, що особливістю соціального капіталу є те, що він становить суспільне добро, у той час, як звичайний капітал є приватним добром [3, с. 207]. У праці «Творення демократії: Традиції громадянської активності у сучасній Італії», Р. Патнам разом із колегами Р. Леонарді та Р. Нанетті наголошує, що у громадянсько свідомих регіонах Італії соціальна довіра була основним інгредієнтом поведінки, що підтримувала динамізм економіки та ефективність уряду [4, с. 190].

Як відомо, ступінь довіри буває різним залежно від характеру зв'язків, що сформувалися між людьми (наприклад, вони можуть бути родинними, дружніми, діловими тощо). У такому аспекті взаємозв'язок між довірою і соціальним капіталом є очевидним. Це підтверджує запропонована Р. Патнамом класифікація типів соціального капіталу, побудована за ознакою міцності зв'язків між суб'єктами.

Відповідно до цієї класифікації, Р. Патнам поділяє соціальний капітал на міжособистісному рівні на два типи. Перший тип об'єднує відносини між членами родини, друзями і характеризує наявність тісних зв'язків, що відповідно породжують високий ступінь довіри між ними. На думку Р. Патнама, цей тип капіталу допомагає людині бути прийнятним у певній спільноті. Другий тип соціального капіталу характеризує відносини зі знайомими, партнерами, колегами. Хоча ці зв'язки вважають менш міцними і ступінь довіри у них є значно нижчим, ніж у зв'язках першого типу, проте вони є особливо важливими для кар'єрного росту, набуття людиною гідного соціального статусу.

Р. Патнам, Р. Леонарді та Р. Нанетті зазначають, що у суспільстві, де люди довіряють тільки своїм родичам і не схильні до кооперації з іншими, спостерігається економічна стагнація. На їх думку, довіра є однією з тих невіддільних якостей особистості, які підвищують її добробут і виявляються тільки у процесі колективної діяльності, тобто під час формування соціального капіталу [5, с. 136].

На думку польського дослідника П. Штомпки, феномен довіри слід розуміти як виражене у дії, здійснене щодо партнера очікування, реакції якого будуть для нас вигідними, тобто, здійснена в умовах невпевненості ставка на партнера у розрахунку на його сприятливі для нас відповідні дії. Звідси робимо припущення, що довіра є позитивною морально-етичною, прагматичною або емоційною оцінкою соціальним суб'єктом деякого об'єкта з позицій його надійності та відповідності очікуванням суб'єкта; вона виступає орієнтацією на дію, імпульсом до взаємодії та характеризує готовність суб'єкта до кооперації.

У системі суспільних відносин феномен довіри є: основним ресурсом формування та накопичення соціального капіталу, інтегратором, який утворює соціальну цілісність; відображенням актуального у сучасному та минулому досвіді соціальних взаємодій, відтворюючи сформовані традиції, структуру та норми взаємин; різновидом раціонального ставлення до сьогодення та майбутнього внаслідок включення і підтримки системи розвитку очікувань; прагненням знайти або встановити певну впорядкованість у поле взаємодії для того, щоб попередити можливі ризики, забезпечити безпеку і взаємовигідність співпраці; інструментом адаптації до соціально-економічних умов різних соціальних груп внаслідок внутрішньогрупової та міжгрупової консолідації; символічним кредитом, який є однією з умов розширення можливостей соціально-економічного життя [6, с. 104].

А. Гіршман назвав довіру «моральними ресурсами», тобто ресурсами, які під час використання не зменшуються, а наростають; і навпаки, без ужитку ці ресурси зникають. Таку саму анало-

гію можна провести й щодо соціальних норм і зв'язків, які збільшуються під час використання та зменшуються без ужитку.

Вітчизняний психолог Л. Найдьонова вважає, що соціальний капітал – це колективний ресурс, який складається із громадської участі, мережі зв'язків, норм взаємності, а також різноманітних організацій, які встановлюють довіру між громадянами та діють на покращення спільного добробуту [7]. Отже, довіра, виступаючи сприятливим чинником добробуту суспільства, розглядається нею як явище, що є похідним від діяльності складових соціального капіталу.

Довіра також виступає й наслідком, важливим результатом формування соціального капіталу; довіра є не просто набором чинних у суспільстві інститутів, це «клей», що утримує їх разом [8, с. 9]. Громада створює та підтримує механізм соціальної солідарності, безумовно примножуючи соціальний капітал, як той простір, де цінується довіра, взаємодопомога.

Довіра є одним із найважливіших чинників зростання добробуту суспільства, оскільки фактично кожна комерційна угода несе у собі елемент довіри, особливо довготермінова угода. Довіра сприяє співпраці: чим вищий рівень довіри у суспільстві, тим вища ймовірність співпраці.

Відсутність взаємної довіри, солідарності, звички до співпраці та взаємодопомоги визначає низький рівень соціального капіталу. Якщо у розвинених демократіях геллнерська «модулярна людина», як член громадянського суспільства, перебуває у відносинах, що ґрунтуються на довірі та солідарності, то для українського суспільства відносини такого роду обмежені тісним колом, що формується швидше на зв'язках вертикального типу. У цьому аспекті можна говорити про накопичення швидше негативного соціального капіталу, який сприяє поширенню корупційних схем та подальшому зростанню соціальної поляризації у суспільстві, на думку О. Шуби, найважчими соціальними наслідками цього є посилення дезінтеграції у суспільстві, яке зумовлює агресію і нестабільність, активізацію масової девіантної поведінки, що проявляється переважно серед молоді, зростання потенціалу протестної поведінки, розрив соціальної тканини і відчуження населення у вигляді озлоблення та аномії [9, с. 145].

Люди оцінюють успішність та заможність держави, регіону переважно за допомогою економічних показників і не звертають уваги на моральні цінності, рівень культури та довіри. За умов стрімких змін, невизначеності і нестабільності дедалі більшого значення набуває питання ціннісних орієнтацій суспільства, виявлення довіри та дотримання соціальних норм, які є основними складовими соціального капіталу.

Довіра є важливим компонентом соціального капіталу. Коли немає довіри – немає впевненості в угодах, а отже, й сили у законах. У суспільстві з високим рівнем довіри зазвичай вищий рівень визнання публічної влади, а отже, нижчі витрати на підтримку порядку та стабільності. У багатьох країнах із низьким рівнем довіри люди не мають елементарних інституціональних гарантій, що захищають їх від політичного свавілля. Низький рівень довіри є перешкодою консолідації суспільства та влади [10, с. 60].

Місце довіри у системі соціального капіталу визначається тим, що останній є тим нематеріальним ресурсом, продуктом відносин між суб'єктом та контактами його мережі, зумовлених довірою, солідарністю, толерантністю й взаємністю, регульованих нормами, цінностями, зобов'язаннями й очікуваннями та детермінованих ризиком, контролем і недовірою, які, функціонуючи у формах взаємодопомоги, соціальної підтримки, громадської та соціальної активності й ініціативи, конвертують його в інші форми капіталу, відповідно до цілей та потреб соціального суб'єкта. Соціальний капітал розглядається як певний потенціал суспільної взаємодії, що є результатом довіри між та всередині різних груп та спільнот населення. Взаємодовіра є одним із головних мірил соціального капіталу.

За Р. Патнама та Ф. Фукуямою, це здійснення очікуваного, зокрема чесної, зорієнтованої на спільні цінності поведінки [11; 12]. Ресурси соціального капіталу збільшуються зі зростанням довіри членів громади один до одного і до влади. Довіра, що базується на вірі та надії, сприяє колективній взаємодії, кооперації зусиль, доступу до об'єктивної інформації. У суспільстві, де довіряють, люди бачать перед собою надію, спираються на глибинну життєву снагу, а згубна дія безнадії проявляється у погіршенні психологічного самопочуття населення, підвищенні ризику самогубств, алкоголізму, злочинності та інших проявів асоціальної поведінки. Довіра є тим «мастилом» (Ф. Фукуяма), що полегшує соціальну кооперацію, зміцнює соціальні зв'язки, зменшує ризик конфліктів, а відтак – скорочує потребу у нелегітимних засобах досягнення цілей та асоціальних формах діяльності.

Вочевидь, сутність соціального капіталу визначається саме мірою взаємної довіри людей у суспільстві. Якщо у суспільстві є взаємна довіра, то можна говорити і про наявність соціального капіталу. Саме довіра в одне ціле єднає окремі індивідуальні капітали людей на рівні трудових колективів, громадських рухів, національних і державних співтовариств. Суть соціального капіталу полягає у тому, що громадське багатство створюється завдяки контактам, активізації зв'язків між людьми; на ньому тримається вся соціальна цілісність. Дуже часто найцінніші знання й уміння

виражені не в явній формі (документах, керівництві, базах даних), а виявляються у соціальному досвіді осіб і ноу-хау окремих членів суспільства. Така ситуація характерна для інститутів громадянського суспільства, де розвиток і процвітання багато у чому залежать від тісних стосунків між людьми, що засновані на повазі. Дж. Коулман стверджував, що соціальний капітал – потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, що формується у міжособистісних відносинах: зобов'язання та очікування, інформаційні канали і соціальні норми [13, с. 124].

Для підрахунку національного обсягу «соціального капіталу» застосовуються два показники: індекс довіри та членство у громадських об'єднаннях.

Довіра до партій зруйнована діями партійних функціонерів. Довіра до урядів руйнувалася очевидною масштабною корупцією та масовим зубожінням народу. Державним інститутам українське населення висловлює вкрай низький рівень довіри. Населення України висловлює найвищий рівень довіри сім'ї та родичам, а починаючи із січня-лютого 2014 р. фіксується сплеск довіри до різноманітних загонів самооборони, патрулів, створених силами самої громади для забезпечення правопорядку.

Українська дослідниця Т. Стеценко сконструювала теоретичну структурно-функціональну модель соціального капіталу, в якій визначено місце довіри. Структурними елементами моделі виступають: соціальні актори; кола спілкування суб'єкта соціального капіталу, організовані відповідно до соціальної дистанції між ним та його контактами; власне соціальна мережа контактів суб'єкта соціального капіталу. До функціональних елементів дослідниця відносить: 1) інтегруючі: довіра, солідарність, толерантність, взаємність; 2) регулюючі: соціальні норми, соціальні та культурні цінності, зобов'язання, соціальні

очікування; 3) захисні: ризик, контроль, недовіра; 4) ціледосягаючі: взаємодопомога, соціальна підтримка, громадська активність, соціальна активність, соціальна ініціатива [14, с. 6-8].

Довіра як чинник, інструмент і засіб накопичення соціального капіталу відображає актуальний, минулий, індивідуальний і соціальний досвід індивіда, соціальної групи, соціуму. Атмосфера довіри відтворює архетипи і задає норми взаємин. Довіра несе у собі соціальну пам'ять. Через механізм довіри забезпечується накопичення і розвиток соціального капіталу, який легко втратити, і дуже складно знову формувати і накопичувати. Довіра демонструє характер і розвиненість соціального партнерства як на рівні суспільства, так і окремих його сфер на основі міжособистісної, міжгрупової, міжінституційної взаємодії, що покликана забезпечити узгодженість, стійкість життєдіяльності соціуму.

В умовах нестабільності роль довіри як ресурсу, який спрямований на забезпечення стійкості, порядку і стабільності суспільної системи у цілому і окремих її сфер вагома і значуща, тому необхідно розвивати культуру довіри на принципах взаємовигідного співробітництва, соціальної відповідальності. Це забезпечить запобігання глобальних і локальних ризиків, а розвиток конструктивного соціального діалогу, сприятиме підвищенню якості життя населення, позитивному соціальному самопочуттю, що у підсумку формує щільну соціальну тканину, стабільні стійкі соціальні відносини, відносну передбачуваність ситуацій та їх наслідків.

Висновки. Отже, довіра може вважатися інтегральним показником соціального капіталу, бо відображає сукупність неформальних норм у дії. При високому рівні довіри всі сфери життя суспільства – економіка, політика, право – функціонують значно краще, з більшою користю для членів суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Смит А. Теория нравственных чувств / А. Смит. – М. : Республика, 1997. – 351 с.
2. Luhmann N. Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives / N. Luhmann // Trust-Making and Breaking Cooperative Relations. – Oxford : Basil Blackwell, 1988. – P. 94-107.
3. Патнам Р.Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р.Д. Патнам, Р. Леонарді, Р.Й. Нанетті ; пер. з англ. В. Ющенко. – К. : Основи, 2001. – 302 с.
4. Патнам Р.Д. Вказ. робота.
5. Патнам Р.Д. Вказ. робота.
6. Панькова О.В. Доверие как основа формирования социального капитала в контексте развития человеческого потенциала Украины / О.В. Панькова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2012. – № 16. – С. 101-109.
7. Найдьонова Л. Психологічне благополуччя людини / Л. Найдьонова // Директор школи. Україна. – 2007. – № 2. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://osvita.ua/publishing/director/121>. – Назва з екрана.
8. Андрущенко Г.І. Характер та особливості взаємозв'язку довіри і соціального капіталу / Г.І. Андрущенко // Український соціум. – 2010. – № 2. – С. 7-12.

9. Шуба О. Проблеми соціальної нерівності в Україні в контексті соціальної безпеки / О. Шуба // Політичний менеджмент. – 2010. – № 5. – С. 143–146.
10. Лесечко М. Значення соціального капіталу в організації місцевого самоврядування / М. Лесечко, О. Сидорчук // Вісн. Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 2 (12). – С. 58–64.
11. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ ; Хранитель, 2006. – 730 с.
12. Putnam R. The Prosperous Community, Social Capital and Public Life / R. Putnam // The American Prospect. Vol. 4. № 13. – March 21. – 1993. – P. 1-12.
13. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122-139.
14. Стеценко Т. О. Довіра як складова соціального капіталу : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к. соціол. н. / Тетяна Олександрівна Стеценко ; НАН України, Ін-т соціології. – К., 2013. – 16 с.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ

SOCIO-POLITICAL FACTORS OF FORMING OF POLITICAL PARTICIPATION

Новакова О.В.,
*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова*

Стаття присвячена аналізу ідеологічних засад та сутнісних характеристик політичної участі українських громадян у процесі демократичної трансформації суспільства. Предметом аналізу є новітні тенденції формування протестної активності громадян та напрямки її залучення до процесів державного будівництва.

Ключові слова: демократія, політична участь, протестна активність, ідеологія політичної участі.

Статья посвящена анализу идеологических основ и сущностных характеристик политического участия украинских граждан в процессе трансформации общества. Предметом анализа выступают новые тенденции формирования протестной активности граждан и направления привлечения ее в сферу государственного строительства.

Ключевые слова: демократия, политическое участие, протестная активность, идеология политического участия.

The article is devoted the analysis of ideological principles and essence descriptions of political participation of the Ukrainian citizens in the process of democratic transformation of society. The article of analysis are the newest tendencies of forming of protest activity of citizens and directions of its bringing in to the processes of state building.

Key words: democracy, political participation, protest activity, ideology of political participation.

Постановка проблеми. Аналіз історичного досвіду дозволяє зробити висновок, що результат соціально-політичних катаклізмів (війн, революцій, тощо) визначається боротьбою (взаємодією) носіїв різних соціальних ідеалів (проектів). Виникає особлива проблема вибору, яка торкається живих людей з їх ідеями, інтересами та переживаннями. Саме зіткнення цих ідеалів (проектів) визначає, яка модель соціальних відносин буде реалізована. Розглядаючи боротьбу суспільних ідеалів, необхідно враховувати, що має значення як якісне, так і кількісне співвідношення сил носіїв різних ідеалів. Тому кінцевий результат часто не збігається ні з одним з ідеалів, оскільки вибір визначається не однією силою, а рівнодією усіх соціально-політичних сил.

Стан опрацювання проблеми. Фундаментальні засади політичної участі закладені у роботах Г. Алмонда, Б. Барбера, С. Верби, Р. Даля, Л. Ле Дюка, С. Ліпсета, М. Каазе, М. Конвейя, Л. Мілбрайта, Р. Мілса, М. Каазе, Дж. Кіма, Н. Найя, К. Пейтмен, Г. Перрі, Д. Ціммермана та ін. Після отримання незалежності в Україні почалася розробка концепції політичної участі у контексті українських реалій. Феномен політичної участі став об'єктом наукових досліджень І. Алексєнко, В. Бортнікова, Н. Дембіцької, І. Доцяка, Е. Ключенка, О. Куценко, Н. Ротар, Л. Угріна, О. Чемшита та ін.

Предметом спеціального наукового аналізу визначена проблематика виступає у наукових

працях соціологів: І. Бекешкіної, Є. Головахи, Є. Ключенка, О. Куценко, Н. Паніної О. Стегнія, а також політологів: В. Бортнікова, В. Бурдяк, Г. Зеленько, А. Колодій, М. Обушного, О. Резніка, А. Романенка, Н. Ротар, В. Цвиха, К. Черкашин, Ю. Шведа та ін.

У працях науковців визначено сутність, типологію та функціональні складові політичної участі. Ретельно проаналізовані мотиваційні механізми залучення громадян до політичної діяльності, вплив політико-культурних чинників на її формування. У той же час додаткового дослідження потребує специфіка політичної участі громадян України, її протестних складових та ідеологічних засад масової політичної мобілізації населення.

Метою статті є аналіз ідеологічних засад та сутнісних характеристик політичної участі українських громадян у процесі демократичної трансформації суспільства, а також новітні тенденції формування протестної активності громадян та напрямки її залучення до процесів державного будівництва.

Виклад основного матеріалу. Розв'язання проблеми визначення характеристик політичної участі у контексті сучасних політичних перетворень є одним із найактуальніших для політичного процесу у сучасній Україні. Р. Даль, аналізуючи значення політичної участі для демократизації політичної системи, зазначає, що слід виходити з суті класичних ліберальних свобод, які насичують змістом сам термін політична участь. Це, зокрема,

закріплені за громадянами можливості опанування уряду, право формування політичних організацій, дискусії з політичних питань, що ведуться без побоювання переслідувань з боку влади, ознайомлення з альтернативними позиціями у ЗМІ, збереження таємниці голосування виборців, мирна передача влади переможцям виборів [1, с. 20-21]. Саме класичні ліберальні свободи дозволяють чітко визначати критерії демократизації політичного процесу, серед яких Р. Даль на перше місце ставить ефективну участь громадян (у розумінні рівних і дієвих можливостей для висловлення своїх поглядів) та рівне виборче право як «рівні та реальні можливості для голосування, причому всі голоси мають однакову силу» [2, с. 41]. Не менш важливим наслідком демократизації є розширення спектра форм політичної участі, що у поєднанні з політичною конкуренцією спричиняє зміни характеру участі громадян у діяльності політичних партій.

Політичний розвиток України після 2005 року характеризувався негативними тенденціями участі громадян у політичному житті країни. Так, кількість учасників у громадсько-політичних заходах, зменшилась удвічі (з 35,3% у 2006 р. до 17,6% у 2011 р.) [3, с. 219]. Кількість членів громадсько-політичних організацій та рухів скоротилася майже на 4% і стала найнижчою за всі роки незалежності. Так, офіційний чисельний склад політичних партій скоротився втричі (з 4,6% у 2006 р. до 1,4% у 2011 р.) [4, с. 22]. Таким чином, очевидно, що партії не прагнуть реальної політичної соціалізації громадян та незацікавлені у створенні ефективної системи політичної участі. Їх мета – штучне створення потужного фасаду для організації політичної реклами та залучення додаткових інвестицій.

Хоча показники формального партійного членства є невисокими і в інших країнах, у цьому відношенні наші дані майже не відрізняються від загальноєвропейських, але рівень залученості українців до громадських організацій та їх діяльності є найнижчим у Європі [5, с. 84]. Згідно з даними «Європейського соціального дослідження», в Україні практика суспільної праці й солідарної активності була обмежена. У рамках дослідження ЄСД-2009 респондентів запитували «чи доводилося Вам упродовж останніх 12 місяців працювати в інших організаціях або об'єднаннях, окрім політичних партій або рухів?». З українських респондентів тільки 2,9% відповіли ствердно. За цим показником у рейтингу європейських країн Україна посіла одне з останніх місць, лише трохи випереджаючи Туреччину, Словенію і Болгарію. Для порівняння: у Фінляндії показник участі у роботі громадських організацій та об'єднань становить 34,1%, у Норвегії – 27,9%, у Швеції – 26,9%. Одним словом, лідирують країни,

в яких домінуючою релігією є лютеранство (класичний протестантизм). Цей показник перевищує 20% також у Німеччині, Нідерландах, Данії, Бельгії [6].

Низький рівень інституціоналізованої політичної участі пов'язувався зі зневірою в ефективності політичних партій та громадських організацій як виразників та захисників реальних інтересів громадян, відсутністю близької та зрозумілої людям ідеології, програмних цілей діяльності.

Ознаки глибокої суспільної кризи спостерігалися не лише в офіційно-державницькій сфері, а також і у міжособистісних відносинах. Під час дослідження кінця 2010 – початку 2011 років майже 80% українців заявляли, що оточуючим не можна довіряти і треба бути дуже обережним у спілкуванні [7, с. 268]. Згідно з даними Європейського соціального дослідження, недовіра до оточуючих перешкоджає формуванню групової солідарності та підвищенню рівня самоорганізаційної активності населення.

Розвиток процесів політичної участі населення також гальмує брак громадянської відповідальності. Лише чверть населення відчуває відповідальність щодо стану справ у державі. Деяко більше українців (близько третини) відчувають відповідальність за стан справ у місті або селі, де вони проживають [8].

Серед основних проблем, що перешкоджають розвитку демократії участі, експерти називають неналежне виконання посадовими особами органів виконавчої влади та місцевого самоврядування вимог чинного законодавства щодо забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень; формалізацію діалогу із громадськістю, недосконалість правового та адміністративного середовища для створення та функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні [9].

Невіра людей у власні сили, звичка покладатись на зовнішні обставини перешкоджає поширенню активістських орієнтацій, а також сприяє усталеності патерналістських установок. Нині, так само, як і на початку незалежності, переважна більшість українців покладає сподівання щодо свого соціального захисту на державу. Патерналізм простежується й в уявленнях населення щодо соціальної справедливості. Більшість українців (57,1%) вважають, що держава має підтримувати соціальну справедливість у суспільстві, забезпечуючи матеріальний добробут громадян та не допускаючи великої різниці у доходах; третина (39,3%) – що соціальна справедливість має забезпечуватись шляхом створення рівних умов для діяльності громадян, гарантуючи при цьому дотримання законів [10].

Накопичення вищезазначених негативних тенденцій привело до різкого падіння ефективності інституціональних механізмів політичної участі

та підсилення неформальних, протестних форм боротьби за свої права. Саме відсутність можливостей захистити свої права у межах існуючого політико-правового поля, колосальне відчуження влади вивели людей на вулиці і докорінно змінили ситуацію у країні.

Опитування показали, що кожен п'ятий говорить про те, що особисто брав участь у подіях на Майдані. При цьому тільки 5% опитаних сказали, що бували особисто на головному Майдані незалежності у Києві. 6% респондентів повідомили про підтримку місцевих зборів за євроінтеграцію і проти режиму Януковича, 9% – допомагали протестуючим.

Серед регіонів найбільше учасників Майдану – жителі центрального та західного регіонів України: 9% були у Києві, кожен четвертий на місцевому Майдані, третина збирала допомогу. Найменше участь в Євромайдані взяли жителі Донбасу і півдня України – всього 3% [11].

Як наголошує Ю. Шведа, справжня революція відбулася саме у суспільній свідомості українців. Такий потужний та масовий спалах громадянської непокори став явищем «несподіваним та неочікуваним». Глибина та потужність масових виступів на Майдані зимою 2013–2014 рр. визначалася, передусім, ціннісним зламом, втратою будь-яких правових можливостей захисту громадянських прав та свобод. Українці почали відчувати небезпеку існування у власній країні, яка формувалася під впливом системних загроз з боку влади. У соціально-економічній сфері такі загрози мали вигляд корупційного тиску з боку органів держави, унеможливлення будь-яких форм автономності громадян та самостійної організації соціального простору. Разом з цим, зходили нанівець формально декларовані державою послуги із соціального та медичного забезпечення, освіти чи охорони правопорядку. Сукупність цих процесів привела до руйнації стабільного способу життя представників середнього класу та виштовхнула за межі цивілізованого існування значну кількість менш забезпечених громадян.

Особливий вплив на ставлення громадян до влади як джерела загроз мали також негативні тенденції у розвитку системи правового захисту. Правоохоронні органи фактично діяли за гаслом: «Для своїх – право, для ворогів – закон!». Вони використовувалися як ефективний засіб боротьби з опонентами, вибивання корупційних платежів та формальної легітимації шахрайської діяльності владної еліти. Щодо пересічних громадян, то вони були абсолютно позбавлені правового захисту і зустрічали у відповідних органах лише знущання, зневагу та хабарництво.

Загрозливою для більшості громадян України виглядала і гуманітарна політика правлячого режиму. За умов відсутності помітного прогресу

в економічній та соціальній сферах влада намагалася мобілізувати підтримку, виконуючи передвиборчі обіцянки у мовній та історико-культурній галузях. Н. Паламарчук слушно наголошує, що «такі дії влади, як фактичне повернення до радянського погляду на події Другої світової війни та її схильність використовувати ярлик «фашистів» проти власних політичних опонентів, здійснювана за її потурання кампанія Комуністичної партії України з реабілітації Й. Сталіна, – усе це створювало враження у багатьох громадян, що відбувається повернення не лише ідеології, а й репресивних практик тоталітарних часів» [12].

Актуальні політичні події свідчать про те, що на наших очах формується нова ідеологія політичної участі – ідеологія та культура спротиву, що ґрунтується на усвідомленні своєї причетності та відповідальності за власне життя та життя народу. Звичайно, ця ідеологія ще дуже неоднорідна, революційна руйнація пробудила до життя різноманітні суперечливі процеси, що можуть привести до непередбачуваних наслідків.

Для того, щоб ідеологія спротиву поступово набувала неконфліктних, конвенційних форм необхідно активно використовувати розбурхану енергію народу для реальних змін у суспільстві. Цікаво, що попри усі розбіжності виборчих кампаній 2012 та 2014 років, є одне спільне гасло, яке активно використовувалося майже усіма політичними силами. Це гасло – реформи.

Тут важливо нагадати твердження С. Хантінгтона, що необхідною умовою успішності реформ у країнах, які трансформуються, є відповідність активності населення та інституціоналізації. С. Хантінгтон у праці «Політичний порядок у суспільствах, що змінюються», зазначав, що найважливішим з того, що відрізняє одну країну від іншої у політичному відношенні, є не форма правління, а наявність політичного порядку. Демократичні країни і диктатури відрізняються один від одного менше, чим відрізняються ті країни, політичне життя яких характеризується згодою, міцністю громадських зв'язків, легітимністю, організованістю, ефективністю, стабільністю, від тих, де цього найбільше бракує. Відповідно, досягнення політичного порядку на основі повернення довіри до органів державної влади, до держави – є нині одними з найбільш актуальних задач, які мають бути вирішені для того, щоб розпочати вирішувати проблеми подальшого розвитку країни.

Інституціоналізація наразі в Україні відстає. Одна з ознак цього – проведення виборів за старим виборчим законом, збереження політичними гравцями правил виборів, в яких саме вони добирають корпус майбутніх парламентарів. Усі найбільш потужні політичні сили декларували свою прихильність до виборів на основі преференцій-

ного голосування у пропорційній системі. Але за півроку ніхто не ініціював публічного діалогу з цього питання і не організував відповідних заходів. Політичні гравці, не маючи наміру досягати консолідованої позиції, просто заговорили проблему, змагаючись у представленні найрізноманітніших варіантів голосування.

Крім того, внаслідок збереження «закритих списків» громадяни позбавлялися можливості голосувати за осіб, яким вони делегують своє право на управління. Зважаючи на те, що більшість партій не інституалізована, кадровий склад у них сформовано не самими партіями, а ініціаторами використання партій, списки партій є наборами представників політичних гравців.

Іншою яскравою ознакою відставання інституціоналізації активності громадян є нездатність політичних партій здійснювати свої головні функції – артикуляцію та агрегацію реальних інтересів українців та захист їх за допомогою ресурсів влади. Абсолютна більшість партій належать до прагматичного табору, використовуючи ідеологічні гасла з розрахунку на політичну кон'юнктуру. Судячи з аналізу передвибірчих програм, партії не встигають за змінами, які вже настали, і тим паче, не усвідомлюють та не формують перспективні стратегії діяльності. Їхні функції звузилися до виконання завдань «машин для голосування», чого абсолютно недостатньо, особливо у період глибокої системної кризи суспільства та зовнішньої військової агресії. Цілком

очевидно, що партійна політика, умови функціонування цих суб'єктів політики потребують змін, які стимулюватимуть партії до інституціоналізації, відкритості та ідентифікації. У протилежному випадку буде неможливою політична відповідальність і відповідальна державна політика.

Партії для виконання своїх природних функцій повинні адаптувати і виражати інтереси, що народжуються суспільством. Багатьом громадянам складно визначитися зі своєю підтримкою через те, що люди не можуть ідентифікувати партії за жодним із маркерів (ідеологічним, організаційним), крім лідерського, а оцінка діяльності та побудова очікувань ґрунтується на прихильності або причетності до влади (колишня – майбутня).

Висновки. Сучасні події привели до влади новий, проєвропейський і реформаторський парламент. Уперше за часи незалежності Україна стала на справжній шлях євроінтеграції. Однак, якщо Україна хоче процвітання, їй потрібні справжні реформи. Потрібне швидке й ефективне їх запровадження. Треба багато зробити, зокрема, зміцнити верховенство права, викоринити корупцію, скоротити бюрократичну тяганину та забезпечити бізнес-середовище, що дозволяє підприємцям процвітати, примножувати багатство й створювати робочі місця. Чимало реформ будуть непростими, але, як свідчить досвід західних сусідів України, це чітка дорога до успіху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Даль Р.А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Р. Даль ; пер. з англ. О.Д. Білогорського. – Х. : Каравелла, 2002. – 216 с.
2. Даль Р. О демократії / Р. Даль; пер с англ. А.С. Богдановського ; под ред. О.А. Алекрінського. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 208 с.
3. Резнік О. Динаміка громадсько-політичних практик і протестних настроїв в Україні / О. Резнік // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – Том 1. Аналітичні матеріали – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 576 с.
4. Вісник «Твій вибір-2014. Парламентські вибори». № 5 // Український незалежний центр політичних досліджень. – Київ. – 2014.
5. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. / За ред. д. філос. н. Є.І. Головахи, д. соц. н. М.О. Шульги. – Том 2: Таблиці і графіки – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 480 с.
6. Єрмолаєв А. «Вишневий сад» українського традиціоналізму / А. Єрмолаєв // «Дзеркало тижня. Україна». – 2011. – № 21. – С. 1, 11.
7. Соболева Н. На шляху надій і розчарувань: сподівання та страхи сучасних українців / Н. Соболева // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. / За ред. д. екон. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – Том 1. Аналітичні матеріали. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 576 с.
8. Степаненко В. Політична культура і суспільна відповідальність / В. Степаненко // Результати щорічного соціологічного моніторингу «Українське суспільство – 2010» Інституту соціології НАН України, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/pdp.php>
9. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні. Аналітична доповідь, 2012 // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/795/>

10. Украинский характер (Характерные социально-психологические особенности населения Украины). Аналитический доклад, 2011 // Сайт Центра социальных исследований «София» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dialogs.org.ua/__files/20110616.pdf

11. Соцопрос: более половины украинцев благодарны Майдану [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://joinfo.ua/sociaty/1054000_Sotsopros-polovini-ukraintsev-blagodarni-Maydanu.html

12. Паламарчук Н.О. Суперечності між безпекою владного режиму та безпекою особи в Україні як рушій на сила внутрішньополітичного конфлікту (листопад 2013-лютий 2014 рр. / Н.О. Паламарчук // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2 (31). – С. 5–10.

ПРО ІННОВАЦІЙНІ ЧИННИКИ ОНОВЛЕННЯ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

ON INNOVATIVE FACTORS OF THE RENEWAL OF SOCIETY'S LIFE

Соснін О.В.,

*доктор політичних наук, професор,
заслужений діяч науки й техніки України,
член-кореспондент Української академії політичних наук,
завідувач кафедри «Міжнародна інформація»
Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету*

Зростання потужності інформаційно-комунікаційних процесів породжує в суспільстві новий тип культури. Будь-яка інформаційно-комунікаційна діяльність являє собою складний процес установлення порозуміння та взаємодії не менше ніж між двома учасниками, і не завжди її доцільно відобразити як самоорганізуючу систему з певними активними елементами, навіть коли вона декларує принцип зворотного зв'язку як необхідну умову.

Ключові слова: інформація, інноваційна діяльність, інформаційно-комунікаційні технології, національне інформаційне законодавство.

Рост мощности информационно-коммуникационных процессов порождает в обществе новый тип культуры. Любая информационно-коммуникационная деятельность представляет собой сложный процесс установления взаимопонимания и взаимодействия не менее чем между двумя участниками, и не всегда ее целесообразно отражать как самоорганизующуюся систему с определенными активными элементами, даже когда она декларирует принцип обратной связи как необходимое условие.

Ключевые слова: информация, инновационная деятельность, информационно-коммуникационные технологии, национальное информационное законодательство.

The growth of the power of information and communication processes generates a new type of culture in society. Any information and communication activity is a complex process for establishing mutual understanding and interaction between at least two participants, and it is not always appropriate to reflect it as a self-organizing system with certain active elements, even when it as a necessary condition declares the principle of feedback.

Key words: information, innovation activity, information and communication technologies, national information legislation.

Постановка проблеми. Зростання потужності інформаційно-комунікаційних процесів породжує в суспільстві новий тип культури. Ми не помічаємо, як поступово входимо в епоху «екза», адже комп'ютер досягає історичної межі працездатності – квінтільйон (10¹⁸) операцій на секунду, що наближає нас до можливості стежити за процесами функціонування людського мозку в реальному часі. Людство долає численні фізичні й технологічні перепони, вирішуючи проблеми інтеграції в сучасній мікроелектроніці. Зменшивши за 35 років розміри транзистора в 1000 разів (з 1 мм до 1 мкм), людство продовжує цей процес, створюючи навіть штучні металоорганічні структури для формування транзисторів нанометрового розміру. Усе це наближає нас до виробництва на їх основі потужних процесорів, які можна буде не тільки «вбудовувати» в гудзики й інші невеликі за розміром предмети, а навіть імплантувати їх в організм людини, щоб, уловлюючи електричну активність її мозку, не давати людині за певних обставин втрачати канал зв'язку із зовнішнім світом. Усе це, з одного боку, докорінно змінює наші уявлення про реальні можливості людини,

а з іншого боку, безумовно, робить нас іще більш вразливими й беззахисними під тиском розвитку комп'ютерної техніки, засобів зв'язку й узагалі процесів інформатизації суспільства.

Метою статті є аналіз інноваційних чинників оновлення життя суспільства.

Виклад основного матеріалу. Вишукуючи цікаве в аналітичних публікаціях, ми натрапили на інфографіку [1]. Наведений нижче графік (рис. 1) демонструє, як змінюється обчислювальна потужність (швидкість вирішення стандартних математичних завдань – кількість операцій за хвилину) комп'ютерів від інвестицій вартістю \$1 за період із 1980 по 2010 рр.

Зверніть увагу на динаміку зміни обчислювальної потужності, швидкості вирішення завдань: вони вражають і до того ж, як ми розуміємо, мають умотивовані тенденції до ще більшого зростання. Усе це підпорядковане необхідності ефективно працювати з інформацією як із ресурсом розвитку в системі розбудови мережі засобів сучасної комунікації, глибше усвідомлювати роль комунікації як основи створення емерджентних властивостей інформаційних ресурсів у процесі перетворення наявної й

Рис. 1. Обчислювальна потужність комп'ютера за період із 1980 по 2010 рр.

розрізнені інформації в консолідовану інформацію з принципово новими, неочікуваними властивостями. Під впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) відбувається розвиток новітніх ідей і сама реалізація новітніх засобів комунікації в людському суспільстві.

Під впливом ІКТ, раціональних планів і думок учених процеси економічної глобалізації, безумовно, підпорядковуються потребам інтегрованого капіталу. Могутність міжнародних організацій і транснаціональних корпорацій (далі – ТНК), їх економічні й політичні важелі, здобутий досвід володіння інформацією в якості ресурсу розвитку й зброї одночасно вже доведені. Розвиваючи ІКТ, ТНК змінюють світ і вже досягли такого розвитку, що набули ознак не тільки світових центрів впливу, але й стали деякою мірою певною загрозою, майже неконтрольовано нав'язуючи свою інформаційну продукцію й послуги народам інших культур усупереч їхній традиції. Безумовно, що в питаннях взаємодії різних культур вони дотримуються максимальної делікатності, коректності й толерантності, а їх позитивним і головним впливом на процеси інформатизації світу є те, що вони передають усім новітні знання, технології й послуги транснаціонального бізнесу. Це, безумовно, сприяє інтеграції ідей і фінансових ресурсів під час організації досліджень і підтримки комунікації, що стимулює встановлення гармонійних відносин у світі. Саме тому не можна підозрювати міжнародні організації, ТНК, узагалі світові країни-лідери в простому «агресивному імперіалізмі», прагненні за будь-яку ціну отримувати з інших країн просто дешеvu робочу силу або сировинні чи нематеріальні ресурси.

Розуміючи, що закони глобальної взаємодії несуть загрозу миттєвого віддзеркалення процесів нестабільності, і ситуація з найбідніших країн може легко переноситися до розвинених держав, останні намагаються діяти обережно й виважено, вибудовуючи різноманітні засоби й кордони безпеки. Відпрацьовуючи новітні стандарти й вимоги в поводженні з інформацією, вони впевнено реалізують довгострокові науково-технічні, соціально-економічні й політичні програми в глобальному вимірі. Однак слід усе ж таки зазначити, що стратегічною метою ТНК, які стали «локомотивами» світового розвитку (розбудовують і активно поширюють у світі сучасні ІКТ і високі технології), є руйнація науково-освітньої сфери інших країн і поповнення своїх дослідних центрів новим інформаційним ресурсом (креативно мислячими вченими, новітніми знаннями з бібліотек усього світу). Для цього ТНК, об'єднуючи свої фінансові й кадрові можливості, активно і цілеспрямовано ведуть проти інших країн світу аналітичну й конкурентну розвідку в широкому спектрі науково-технічної й технологічної діяльності. Таким же чином діють і інші країни, скажімо, на нашому науково-технічному потенціалі зростають Китай, обидві Кореї, Іран...

У світі вже виникла інформаційна й кадрова нерівність, а нас усіх «утягнуто» в нове глобальне інформаційно-комунікаційне середовище, в якому зростає міжнародне суперництво за володіння інформацією й засобами ІКТ. Ми бачимо жорстке протистояння країн заради того, щоб нав'язати один одному спосіб мислення, світоглядні цінності й навіть мову, щоб позбавити суперників самої можливості сформулювати свої життєві й

національні інтереси. У світі вже розв'язана нова, глобальна за виміром інформаційно-комунікаційна війна, в якій усі країни протистоять одна одній перед загрозою нищівних нападів і руйнації національних інтересів. У новому протистоянні, безумовно, перемога буде за країнами, які будуть спроможні своєчасно сприйняти загрозу й опанувати методи захисту інформації в процесі впровадження новітніх ІКТ, адаптувати їх миттєво до своїх умов, активно реагуючи на виклики й своєчасно вносячи корективи й зміни в інформаційну функцію своїх держав. І надалі перемагатимуть країни, громадяни яких, володіючи знаннями, спроможні будуть створювати такі умови розвитку суспільства, в якому високі місця в ієрархії структур управління займатимуть високоосвічені люди з чистими й прозорими біографіями. Сподіваємось, що вони за умов послідовних дій влади швидко ставатимуть і в нас елітою нації, тобто такими, що мають морально-вольові якості, які відповідають вимогам до офіцерів елітних військ – гвардії, оскільки ці люди вестимуть постійну боротьбу проти насаджування шкідливих для розвитку нації тенденцій і ідеологій у науці, освіті, управлінні тощо.

У світі активно відбувається становлення мережевого суспільства, формується нетократія¹, яка поступово знищує владу «кухарок», і сьогодні, формуючи мережеві структури, вона починає реально управляти світом, стає реальною владою. Вибудовуючи структури громадянського суспільства, нетократія змушує владу діяти публічно й упроваджувати новітні ІКТ для управління. Звідси витоки зростання потреб суспільства до інформаційно-аналітичної діяльності, створення єдиної системи моніторингу й управління інформаційно-комунікаційним середовищем (ІКС) на засадах точного аналізу й коректності в поведінці з інформацією, до координації й узгодженості в діях власників інформаційно-комунікаційних систем (зокрема й Інтернет-провайдерів).

Усвідомлене застосування різних концептуальних понять на кшталт «реформування», «модернізація» тощо сьогодні як ніколи вимагає всебічного аналізу й філософського осмислення на рівні сучасних знань, оскільки проблема отримання багатоаспектної й об'єктивної консолідованої інформації щодо комп'ютерних мереж для подальшого її використання в різноманітній аналітичній діяльності потребує застосування креативних рішень. Таким чином, управління інформаційно-комунікаційною діяльністю в новітню інформаційну добу стає більш складним і ризиковим, оскільки особливістю сучасного інформаційно-комунікаційного простору є наявність багато-

сторонніх, багатопрофільних джерел інформації, які треба постійно відслідковувати. Сукупність потоків інформації від цих джерел утворює нове за виміром і динамікою змін інформаційно-комунікаційне середовище, яке забезпечує споживання суспільством накопиченої інформації й розширене її відтворення. Усе це сприяє розвитку (або занепаду) духовних сил людини й суспільства. Наразі є погляд, що наявні концепції інформатизації суспільства, їхня раціональність і технологічний детермінізм ведуть і до негативних наслідків розвитку людства. Роботу з інформацією всюди вважають найбільш відповідальною й одночасно найбільш ризикованою з погляду забезпечення глобальної й національної безпеки на найближчі десятиліття. І все ж таки особливістю сучасної комп'ютеризації суспільства стає формування нових за світоглядом процесів створення знань та інноваційне опрацювання змістовної інформації як ресурсу розвитку за допомогою організації ефективної комунікації. Така робота інтенсивно проводиться всюди, особливо в розвинених країнах світу. До неї, наприклад, у США залучено вже понад 70% дієздатного населення, і програми такої роботи розглядаються в якості загального інструмента організації суспільства й державних установ, як засіб концентрації влади в інтересах громадян, суспільства й держави.

Поглинаючи весь попередній досвід створення архітектури світових систем управління (від колоніальних імперій європейських країн до глобальних світових корпорацій ХХ ст.), сучасний світ в інформаційну добу вибудовує нові методи управління в усіх сферах людської діяльності, концентруючи змістовну інформацію, яку в поєднанні із сучасними системами комунікації порівнюють із капілярами життя. Роботу з інформацією всюди вважають найбільш відповідальною й ризикованою з погляду забезпечення глобальної й національної безпеки на найближчі десятиліття.

Будь-яка інформаційно-комунікаційна діяльність являє собою складний процес установаження порозуміння і взаємодії не менш ніж між двома учасниками, і не завжди її доцільно відображати як самоорганізуючу систему з певними активними елементами, навіть коли вона декларує принцип зворотного зв'язку як необхідну умову. Р.Т. Крейг виділив сім дисциплінарних підходів до теорії комунікації: риторичний (rhetorical), який розглядає комунікацію як практичне мистецтво дискурсу; семіотичний (semiotic), у якому комунікація досліджується як система знаків; феноменологічний (phenomenological), який вивчає способи організації спілкування між людьми, діалог; кібернетичний (cybernetic), для якого комунікація – це процес оброблення й передачі інформації; соціопсихологічний (sociopsychological) – комунікація, яка спирається на знання психології, як спо-

¹ Нетократія (англ. netocracy) – це нова форма управління суспільством, у рамках якої основною цінністю є не матеріальні предмети (гроші, нерухомість і т. д.), а інформація.

сіб впливу на поведінку людини, груп людей, суспільства в цілому; соціокультурний (sociocultural), згідно з яким комунікація розглядає відтворення громадського порядку, взаємодію людей у соціумі; критичний (critical) підхід, предметом дослідження якого є відбиття дискурсу [2].

У бурхливому потоці змін ХХ ст. під тиском розвитку комунікації виникли незнані до цього ІКТ і наукові дисципліни, як-то документалістика (наука про оптимальне управління документальними системами), кібернетика (наука про оптимальне управління великими динамічними системами), інформатика (наука про властивості інформації й методи її опрацювання сучасними ІКТ), інформаційне право (наука про правове регулювання інформаційної діяльності) та інші. Протягом останніх десятиліть вони, з одного боку, уже сформували нове матеріальне середовище для життя сучасної людини, в якому джерела інноваційних чинників розвитку промислових, наукових, освітніх і управлінських технологій ми знаходимо в наукових знаннях, а з іншого – стали основним стимулом для встановлення міжособистісних взаємовідносин – комунікації.

Аналізуючи процеси організації й використання інформаційно-комунікаційної інфраструктури, становлення нового постіндустріального (мережевого) суспільства, ми бачимо, що в світі, який нас оточує, активно з'являються нові форми управління людиною, суспільством, державою. Формується й новий клас управлінців (нетократія (англ. *netocracy*), інфократія (англ. *infocracy*), медіократія (англ. *mediocracy*)), який переводить нас і нашу свідомість в іншу, віртуальну реальність. Віртуальну не тому, що це «ірреальний» або «фіктивний» світ, а тому, що в штучно сконструйованому кібернетичному просторі мінімальна кількість перешкод для поширення інформації. Основною цінністю всюди поступово стають не стільки матеріальні цінності (гроші, нерухомість тощо), скільки інформація, люди, які нею володіють, наявність і рівень освоєння ними новітніх засобів комунікації. Усюди в світі зростає потреба у високоосвічених, зі знанням іноземних мов, фахівцях, які здатні раціонально (кібернетично) мислити, а головне – уміти працювати з інформацією й володіти сучасними засобами ІКТ. Їхні знання й здатність до управління через новітні ІКТ всіма матеріальними й нематеріальними ресурсами своїх країн поступово знищують владу безвідповідальних політиків («кухарок»), які часто безглуздо, без розуміння наукових засад роботи з інформацією, напомацки, не маючи досвіду навіть донести реальний зміст термінів, які вони використовують під гаслами інформатизації, «вкидають» у побут суспільства й документи офіційної державної політики нові словосполучення, як-то «електронний уряд», «електронна держава»,

«сервісна держава», «електронний сервіс» тощо. Як наслідок, багато концептуальних рішень, що імплементуються ними через законодавчі акти в наше життя під гаслами розбудови інформаційного суспільства, у нас не переходять системно в розряд нормативно-правових актів, в яких вони мають наповнюватися праворегулюючим або правозабезпечуючим змістом. Імовірно, що тут ми будемо в майбутньому шукати ключ до розкриття своїх помилок і шляхи їх ліквідації, але вже відчутно, що внаслідок низької кваліфікації організаторів і виконавців планів нашого зростання довіри громадян, які живуть працею, до держави на зламі ХХ і ХХІ ст. зазнала суттєвих утрат і знизилася до тієї граничної межі, за якою проглядається крах наявної системи управління. Саме тому пріоритетним напрямом у стратегічних планах реформування соціально-економічного розвитку України має стати спрямованість на формування більш демократичних засад діяльності наукових і освітніх установ України, щоб не допустити свавілля чиновництва й «обростання» його псевдоринковою системою «грантоїдства», яка просто знищує родюче підґрунтя національної науково-технічної діяльності.

Сьогодні державі конче необхідно піти на створення певних умов для заснування спільно з ТНК інформаційно-аналітичних і дослідницьких центрів заради інтеграції нашого інноваційного науково-технічного потенціалу у світову економіку високих технологій. Саме величезний інноваційний потенціал, здатність нації до інтелектуальної праці, розташування України в стратегічно вигідному регіоні світу (на перехресті віковичних торговельних шляхів і інтересів розвитку народів Євразії), територіальне примикання до північної межі Світового енергетичного еліпса навколо країн Перської затоки – усе це дає нам надзвичайно високу мотивацію наблизитися до держав, які утворюють постіндустріальне ядро світу, і включитися в процеси реалізації постіндустріальних проектів у багатьох країнах світу. За таких умов виключно актуальними стають питання підготовки фахівців, які здатні працювати в сучасному інформаційно-комунікаційному середовищі, зокрема й міжнародному, заради інноваційного розвитку своєї країни. На наш погляд, це взагалі є ключовим фактором проведення всіх реформ у державі, оскільки лише системна підготовка фахівців і фахові знання дають змогу зрозуміти намагання й мрії політиків і розробити технології перенесення до нас досвіду країн-лідерів. Саме фахово підготовлені спеціалісти проводять необхідні реформи, яких вимагають темпи розвитку сучасного світу.

Підготовку своїх громадян до реалізації міжнародних і національних інформаційно-комунікаційних проектів у всіх сферах людської діяль-

ності всі країни розглядають як головний фактор розвитку й домінування. Тут за цим, безумовно, стоїть активна цілеспрямована робота країн-лідерів, міжнародних організацій, ТНК, які, зважаючи на свою технічну, технологічну й фінансово-політичну перевагу, а головне – підготовленість своїх суспільств до інформаційно-комунікаційної діяльності, прагнуть до світового панування, намагаються раціонально використати вибухове зростання інтересу людства до «всесвітнього павутиння», особливо в країнах, що розвиваються.

Сьогодні могутність впливу ІКТ на життя людини стала всім зрозумілою. Ми бачимо, що радіо, телебачення, Інтернет стали середовищем нової соціалізації людей, які по-новому сприймають інформацію й винаходять для її поширення все нові й часто незвичні за формою технології спілкування. Інтернет узагалі став «призмою», через яку мільйони людей по-своєму сприймають світ, і ми бачимо, як соціальні мережеві технології по-новому реалізують інтегровану енергію розумової й суспільної активності людей. Зокрема, під впливом Інтернету людське суспільство, на жаль, дедалі більше стає «електронним класовим суспільством», у якому, крім комфорту спілкування, зростає напруженість, несправедливість і нерівність, що прирікає людство на ескалацію соціальних конфліктів і спонукає до бунтарства й громадянських війн.

Ми маємо констатувати, що Революція Гідності змусила лише частину нашого суспільства сприйняти ідеї відкритого деліберативного управління в країні, науці й освіті. Як наслідок, ми поки що не маємо тут дієвих інструментів, що зумовлює безперспективність загальних розмов про реформи й методи застосування енергії людського інтелектуального потенціалу для формування й реалізації стратегічних планів інноваційного розвитку України. Ми бачимо, що на тлі абсолютно дестабілізованої системи управління державою відбувається лише незворотна руйнація старих принципів, а синтезу нових форм облаштування наукового, освітнього й суспільно-політичного життя немає, оскільки заважає постійний переподіл сфер впливу регіональних еліт (як на товарних ринках, так і в трансконтинентальних комунікаціях).

Широко розплющивши очі, ми дивимось, як падає, руйнуючись, усе, що ми вважали для себе вічним, і як зростає рівень протистояння людей і їх суспільно-політичних об'єднань. Нас дедалі більше поглинає глобальний (за виміром) інформаційно-комунікаційний хаос, і ми втрачаємо вплив на процеси міжнародного суперництва країн за володіння абсолютним ресурсом розвитку – інформацією й ринками освіти. Тут для нас уже багато що втрачено, і виникла значна нерівність, подолати яку виключно важко. Однак

нашому суспільству і владі слід усвідомити, що в глобальному протистоянні перемога, безумовно, дістанеться країнам, які спроможні будуть своєчасно сприйняти й застосувати інноваційні й винятково складні методи роботи зі змістовною науково-технічною інформацією, її носіями й технологіями оброблення та поширення.

Шлях, який ми починаємо долати, важкий, і його мета має бути підпорядкована глобальному за масштабами завданню розбудови держави. Для цього нашому суспільству конче необхідно чесно й виважено відповісти на цілу низку надважливих для розвитку держави питань. Чому національний інтелект не став генеруючою силою в діяльності національної влади? Як зробити так, щоб інноваційний потенціал нації, який сконцентровано в науково-технічному й освітньому секторах нашої економіки, став затребуваним і ефективно використовувався в практиці розбудови держави? Як досягти узгодженості в намаганнях національної еліти, яка, маніпулюючи індивідуальними й масовими діями, дестабілізувала сталий розвиток країни? На них треба відповісти чесно й публічно заради інноваційного оновлення державного апарату, промисловості, ОПК і армії, сталого розвитку міжнародних відносин в умовах національної соціально-політичної й військової кризи. Питання формування інноваційної політики й розбудови демократичних засад у становленні нової за сенсом інформаційної функції держави необхідно більш активно виносити на порядок денний усіх зібрань як актуальне державницьке завдання.

Сьогодні, скажімо, ведеться багато розмов про необхідність мати високоточну зброю (далі – ВТЗ) на озброєнні української армії. Без неї дійсно неможливо уявити проведення ефективних бойових дій під час захисту своєї країни. Її поява й стрімкий розвиток пов'язані з винаходами й технологічною реалізацією конструкцій малогабаритних лазерів і фоточутливих матриць, а генерування самих ідей її створення відбулося в середині ХХ ст. майже одночасно в США, Росії й Україні. Минулого року в Росії й Україні майже одночасно пішли з життя творці цієї ідеї – академік РАН А.Г. Шипунов, який ввів в обіг термін «високоточна зброя», і наш напівутаємничий конструктор-виробничник М.І. Шкарлет. У 2001 р. на міжнародній виставці в Абу-Дабі він довів спроможність України бути третьою в світі країною-виробником високоточної зброї, але, на превеликий жаль, заслуги М.І. Шкарлета до цього часу не відзначені достойно. Частково це відповідь на запитання, чому сьогодні ми починаємо шукати прихильності західних країн і досі не виробляємо ВТЗ самостійно.

Усе це, безумовно, ускладнює для нас загальну безпекову ситуацію, адже для її виправлення від владних структур потрібна наявність

певних знань щодо організації науково-технічної діяльності. Вирішення проблем роботи з інформацією під час запровадження її новітніх форм зумовлює постійне інноваційне оновлення світу. Політика держави тут має бути всім зрозумілою, а тому потреба у фахівцях, обізнаних із проблемами організації сучасної інформаційно-комунікаційної функції держави, постійно зростатиме. Однозначно треба сказати, що Україна має піти заради цього на безпрецедентні реформи в науковій і освітній сферах, про що ми багато говоримо протягом усіх років незалежності, і влада тут багато чого завинила.

Безумовно, вирішення багатьох проблем оновлення в епоху становлення постіндустріального світу в Україні буде наштовхуватися на спротив, оскільки постійно з'являтимуться люди з відстороненим баченням багатьох ідеологічних конструкцій і багатовікових традицій, але останні вже практично відійшли й суттєво не впливають на розуміння реальних стратегій сучасного цивілізаційного розвитку. Сьогодні, коли ми живемо в епоху переходу людства від індустріальної фази економічної суспільної формації до постіндустріальної, у нас постійно виникатиме тут безліч проблем, оскільки навіть сприйняття процесів такого переходу відбувається складно. Вони характеризуються, зокрема, докорінною зміною уявлень про значення інформації у виробничих, організаційних і освітніх технологіях, декласуван-

ням індустріальних виробників і переходом їх до консьюмеріату².

Висновки. Упровадження ідей стратегічного управління інноваційними процесами логічно потребує обрати стратегію їх організації, що вимагає максимально точного моделювання процесів розвитку організаційно-правових механізмів реалізації стратегії й тактики розбудови постіндустріального суспільства в Україні. Треба окреслити правове поле, на якому будуть формуватися інституційні й правові засади адміністративного, теоретико-методичного й технологічного забезпечення інноваційної діяльності в Україні. Слід зауважити, що об'єктом тут виступатимуть головним чином суспільні відносини, що виникатимуть у процесі інноваційної діяльності громадян. Вони вже мають нову філософсько-світоглядну основу, навіть нову парадигму людиноцентризму, однак їх концептуальні положення мають бути різнобічно обговорені в суспільстві фахівцями різних галузей знань, чиї знання й досвід мають закладатися в програми розвитку держави й надійно захищатися всіма засобами.

Ми маємо терміново оновити логіку послідовних дій для створення засад інноваційної інформаційно-комунікаційної функції держави. На сьогодні це виключно важке й складне завдання, оскільки інноваційне оновлення в нас відбувається на тлі колапсу політичної й правової систем, а координати світоглядних уявлень зміщено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вычислительная мощность и доллар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.2000.ua/specproekty_ru/infografika-2000/tehnologii_infografika-2000/vychislitel'naja-moshnost-i-dollar.htm.
2. Craig R.T. Communication Theory as a Field / R.T. Craig // Communication Theory. – 1999. – № 9. – P. 217–242.

² Консьюмеризм (consumerism) – суспільні відносини, згідно з якими економічна діяльність повинна бути організована відповідно до інтересів споживачів, а не виробників.

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 339.94

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

SPECIFIC OF THE SYSTEM OF TRADE-ECONOMIC COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND POLAND

Балян А.В.,
*доктор економічних наук, професор,
академік Національної академії аграрних наук України,
віце-президент Національної академії аграрних наук України*

Метою статті було проаналізувати систему торговельно-економічного співробітництва України та Польщі. Торговельне співробітництво між сусідніми країнами стає найбільш важливим елементом європейської політики. Також розвиток транскордонного співробітництва між прикордонними регіонами є життєво важливим для прикордонних територій України і їх сусідів першого порядку. У статті важлива складова транскордонного співробітництва сфокусована на питаннях інституціоналізації міжнародного та національного рівнів України та Польщі.

Ключові слова: Україна, Закарпаття, регіон, Польща, Європейський Союз, співробітництво.

Целью данной статьи было исследование торгово-экономического сотрудничества Украины и Польши. Торговое сотрудничество между соседними странами является важным элементом европейской политики. Кроме того, развитие трансграничного сотрудничества между приграничными регионами является жизненно важным для приграничных территорий Украины и их соседей первого порядка. В статье важным составляющим элементом трансграничного сотрудничества является фокусирование на вопросах институционализации международного и национального уровней Украины и Польши.

Ключевые слова: Украина, Закарпатье, регион, Польша, Европейский Союз, сотрудничество.

The aim of this study was to analyze the trade-economic cooperation system between Ukraine and Poland. Trade cooperation between neighboring countries has become the most important element of European policy. Thus, the development of trans-border cooperation between the bordering regions is a vital issue for the border territories of Ukraine and its first-rate neighboring countries. In the article the important component of the of trans-border cooperation focusing in the institutionalization of cooperation between Ukraine and Poland.

Key words: Ukraine, Transcarpathia, region, Poland, European Union, cooperation.

Постановка проблеми. Традиційно українсько-польські економічні відносини мають потужні перспективи подальшого розвитку, адже основою динамічних торговельно-економічних українсько-польських взаємовідносин є не тільки територіальна близькість чи важливе геополітичне розташування двох сусідніх країн, розгалужена система культурно-гуманітарної співпраці, але і цілком прагматичні взаємні економічні інтереси сторін і безперечно історичні традиції взаємовигідного партнерства.

Метою статті є аналіз системи торговельно-економічного співробітництва України та Польщі, яке стає найбільш важливим елементом європейської політики сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Згідно з чинним законом України, зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяль-

ності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що відбувається як на території України, так і за її межами. Важливим з точки зору розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіону є наявність певних сприятливих умов – як важливе географічне розташування – природне положення на стикові кількох держав на міжнародних транзитних лініях комунікацій (що відводить значну роль регіону в інтеграції до європейських структур й активну участь регіону у міжнародному розподілі праці), активна співпраця з суб'єктами інших прикордонних регіонів, активна участь у міжнародному інвестиційному співробітництві.

Прикордонні території володіють значними потенціалами щодо розвитку зовнішньої торгівлі та активізації зовнішньоекономічної діяльності. Їх розташування на межі двох (а інколи і більше)

соціально-культурних та економічних систем, створює додаткові переваги у міжнародній спеціалізації. Передусім, це стосується важливого просторового чинника транскордонного економічного співробітництва – транспортних комунікацій. Прикордонні регіони отримують додаткові можливості фінансових надходжень від транспортних перевезень внаслідок їх транзитного обслуговування та супроводження. Крім того, у таких регіонах, як правило, концентруються локальні транспортні мережі сфери обслуговування – торгівля, побутове обслуговування, фінансова діяльність тощо.

Більшість науковців, які досліджують проблеми транскордонного співробітництва одностайні у думці, що таке співробітництво є суттєвим чинником міжнародної інтеграції та зростання ефективності світового господарства, а також дієвим важелем децентралізації зовнішньоекономічної діяльності на основі використання переваг міжнародного поділу праці.

У зв'язку з цим Україні для входження в європейський економічний простір та інтеграцію у світове господарство необхідно вирішити наступні стратегічні завдання та використати:

- завершити розпочаті реформи, однією із кінцевих цілей яких є досягнення європейських стандартів соціально-економічного розвитку;
- інтенсифікувати транскордонне співробітництво, для чого потрібно підвищити роль прикордонних територій у формуванні зовнішньоекономічної політики держави;
- розвивати добросусідські відносини з усіма країнами Європи, включаючи як західних, так і східних та північних сусідів, тобто використати своє вигідне розташування у центрі Європи;
- ефективно реалізувати можливості чорноморських територій України, діяльність яких за змістом є близькою до транскордонного співробітництва;
- поступово і цілеспрямовано використати можливість таких просторових чинників транскордонного економічного співробітництва, як функціонуючих та новостворених єврорегіонів, так і спеціальних (вільних) економічних зон.

Вказані стратегічні орієнтири можливо реалізувати лише у руслі послідовного вибору пріоритетів транскордонного співробітництва на основі диверсифікації зовнішньоекономічної діяльності українських регіонів. Завдання пріоритетності можна вирішити на основі децентралізації зовнішньої політики, зі зміщенням її акцентів на регіональний рівень. У такому разі територіальні орієнтири зовнішньоекономічної діяльності гармонійно проводяться у двох її основних напрямках – глобалізації та регіоналізації.

У контексті положень Договору між Україною і Республікою Польща про добросусідство,

дружні відносини і співробітництво, підписаного у Варшаві 18 травня 1992 року, а також враховуючи положення міжнародних договорів, які зобов'язують Договірні Сторони у сфері економічного співробітництва, беручи до уваги членство Республіки Польща у Європейському Союзі, прагнучи зміцнювати та розвивати економічні відносини між Україною та Республікою Польща, найважливішою є Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про економічне співробітництво від 04.03.2005 року (ратифікація 04.05.2006 року), де стаття перша чітко визначає: «Договірні Сторони сприятимуть розвитку взаємовигідного економічного співробітництва в усіх галузях і секторах економіки на принципах рівності і взаємної вигоди відповідно до законодавства держав Договірних Сторін» [9]. Там само визначені і пріоритетні напрями економічного співробітництва: «Співробітництво, яке реалізується у рамках зазначеної Угоди, буде спрямовано на:

- 1) використання економічного потенціалу для зміцнення двосторонніх економічних відносин;
- 2) інтенсифікацію двосторонніх економічних відносин, зокрема, у сфері інвестицій, інновацій та фінансування економічних проєктів;
- 3) розбудову транспортної інфраструктури та системи транспортування енергоносіїв;
- 4) розвиток міжрегіональної економічної співпраці» [9].

Більш детальний перелік основних напрямів українсько-польського економічного співробітництва містить стаття друга Угоди: «Співробітництво, про яке йдеться у Статті 1 цієї Угоди, буде реалізовуватися, зокрема, шляхом: розвитку співробітництва між суб'єктами господарювання; проєктування, будівництва, ремонту або реконструкції, а також технічної та технологічної модернізації об'єктів суб'єктами господарювання однієї держави на території іншої держави, або спільної діяльності суб'єктів господарювання держав Договірних Сторін на їхніх територіях, або на територіях третіх країн; взаємодії у реалізації проєктів у нафтовому, газовому і електроенергетичному секторах, а також у сфері транспортної та прикордонної інфраструктури; запровадження механізмів, пов'язаних з фінансуванням, страхуванням та наданням гарантій для економічних проєктів; взаємодії у сфері сертифікації та стандартизації; сприяння контактам між організаціями, що об'єднують суб'єктів господарювання; розвитку консалтингових, юридичних, банківських і технічних послуг, у тому числі для підтримки реалізації інвестиційних проєктів на територіях держав Договірних Сторін; започаткування та підтримки всіляких форм контактів, обміну спеціалістами і технічним персоналом, навчання, участі у ярмарках та виставках, економічних місіях, рекламних

та інших заходах, пов'язаних з економічним співробітництвом; розвитку співробітництва у галузі туризму» [9].

На прикладі прикордонного регіону – Закарпатської області – це угоди між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади України з адміністративно-територіальними одиницями Польщі: Угода про співробітництво між Закарпатською обласною адміністрацією та Підкарпатським воєводством; Угода про партнерську співпрацю між м. Чоп та м. Соколув Малопольські (Польща); Угода про транскордонне співробітництво між Великоберезнянською райдержадміністрацією, районною радою Закарпатської області та повітом Лесків Підкарпатського воєводства (Польща); Угода між Виноградівською районною державною адміністрацією та Гміною Санок (Республіка Польща); Угода між Міжгірською радою Закарпатської області (Україна) та м. Влодава (Польща); Угода між Міжгірським районом та містом Коженіце (Польща); Угода між с. Велика Добронь Ужгородського району та Гміною Корчина Підкарпатського воєводства (Польща); Угода між Ужгородською міською радою та між органами місцевого самоврядування міста Ярослав (Польща) [1].

Важливою складовою є також стратегічні документи транскордонного співробітництва між Україною та Республікою Польща [5; 6; 7; 8].

Аналіз українсько-польських торгово-економічних відносин слід здійснювати з часу проголошення України суверенною державою і відповідно з часу встановлення двосторонніх дипломатичних відносин між Україною та Республікою Польща. У цьому контексті принципово важливим вважаємо підкреслити важливість дослідження не тільки міждержавних українсько-польських економічних зв'язків, але і міжрегіональний та євро регіональний транскордонний рівень економічного співробітництва сусідніх регіонів Польщі та України.

Республіка Польща є найбільшим торговельним партнером України, серед країн Центральної та Східної Європи, зокрема, Польща займає четверте місце серед країн-партнерів України за обсягами експорту українських товарів до неї та п'яте місце за обсягами імпорту польської продукції до України.

Важливо підкреслити, що позитивні тенденції зростання обсягів українсько-польської торгівлі продовжувалися як до приєднання Польщі до ЄС, так і після «східного розширення» Євросоюзу, тобто внаслідок вступу Республіки Польщі до Європейського Союзу.

Зовнішньоекономічна політика Республіки Польща з 1991 року була спрямована на пошук засад взаємовигідного економічного, фінансового

та науково-технічного співробітництва як з країнами Заходу, так і східними сусідами, де одним з пріоритетних напрямів було окреслено стимулювання розвитку торговельних відносин з країнами ЄС і залучення інвестицій, а саме як використання фінансової й технічної допомоги країн-членів ЄС для проведення країною ринкових реформ і створення соціально орієнтованого ринкового господарства.

Основними завданнями зовнішньоекономічної політики Республіки Польща з 1991 року було приєднання країни до Європейського співтовариства з метою посилення економічної безпеки країни та активізації переходу країни до реальної функціонуючої ринкової економіки, а також перехід до окремих європейських програм інтеграційного характеру у сферах енергетики, транспорту, сільського господарства, окремих галузей промисловості, охорони навколишнього середовища, освіти тощо; здобуття підтримки ЄС щодо приєднання країни до системи ГАТТ/СОТ.

Безперечно, головними напрямками зовнішньоекономічної політики Республіки Польща з 1991 року було також два виміри – правовий: приведення у відповідність до європейських норм нормативно-правової бази країни від єдиних законодавчих норм ЄС, а також торгово-економічний вимір – досягнення спроможності польських підприємств конкурувати за єдиними правилами із західними компаніями.

Так, динаміка внутрішнього валового продукту Республіки Польща, яка у 1990 році становила 59 млрд. доларів США (у поточних цінах згідно з офіційним валютним курсом), а у 2001 році вже досягла рівня 176,4 млрд. доларів США свідчить також і про динамічне збільшення ВВП на збільшення частки Польщі у світовому ВВП з 0,3% у 1990 році до 0,5% у 2000 році [3].

Таким чином, за період 1990–2003 років польська економіка розвивалася швидкими темпами, поглинаючи імпорт товарів широкого вжитку, інвестиції та сировину. Більше того, основні зусилля економічної політики держави були спрямовані на загальне збільшення міжнародної конкурентоспроможності польської економіки та розвиток її здібності до швидкого та гнучкого пристосування до кон'юнктурних коливань та структурних змін на зовнішньому ринку. Так, за період 1990–2000 років динаміка світового промислового виробництва середньо за рік складала 1,5%, у той час як у Польщі 4,2% [2; 11].

Розвиток польської зовнішньої торгівлі свідчить про динамічне зростання. Слід відзначити, що у виробництві багатьох промислових товарів Польща зараховується до провідних світових виробників. Країна знаходиться у першій десятці у виробництві: рафінованої міді, сірки, кам'яного та бурого вугілля; у другій десятці у виробництві:

сірчаної кислоти, цементу, сталі, телевізійних приймачів, легкових та вантажних автомобілів, електроенергії. Польща є одним із провідних світових виробників деяких сільськогосподарських виробів: жита, картоплі, цукрового буряку, домашньої худоби та молока – країна вже багато років знаходиться серед десяти найбільших виробників. У другій десятці світових виробників знаходиться у виробництві ячменя, пшениці, цукру, м'яса [2].

Принципово важливо відзначити, що протягом 1991–2000 років динаміка польської зовнішньої торгівлі була суттєво вищою ніж динаміка світової торгівлі. Так, середньорічний темп збільшення світового товарообігу (у доларах США у поточних цінах) складав за цей період (згідно з даними Світової організації торгівлі (WTO) 6,3% по експорту та 6,5% по імпорту. Польський експорт збільшувався на 8,3% середньорічно, у той час як динаміка імпорту була майже дворазово вища ніж експорту, та становила 15,5% [3].

У результаті частка польського імпорту у світовому імпорті збільшилася з 0,3% у 1990 до 0,7% у 2000 році, що розташовувало Польщу на 27 позиції серед світових імпортерів. У той же час частка польського експорту у світовому експорті збільшилася з 0,4% у 1990 році до 0,5% у 2000 році (35 місце серед експортерів). У 2001 році, попри стагнацію у світовій торгівлі, у Польщі спостерігалось збільшення експорту на 14,0%, у порівнянні з 2000 роком, натомість імпорт збільшився на 2,7% [3; 11].

Сучасний соціально-економічний розвиток Республіки Польщі свідчить також про позитивні тенденції розвитку польської економіки. За результатами 9 місяців 2011 року у Польщі спостерігались позитивні тенденції розвитку економіки. У порівнянні з аналогічним періодом 2010 року зареєстровано приріст виробництва промислової продукції на рівні 7,0% проти 10,7% у 2010 році, продукції будівельно-монтажного виробництва на рівні 18,2% проти зниження на 1,5% у 2010 році [3].

У Польщі за результатами 9 місяців 2011 року відбувся приріст середнього рівня працевлаштування у секторі підприємництва – на 2,7% стосовно аналогічного періоду 2010 року. Щодо зареєстрованих безробітних осіб у Польщі наприкінці вересня 2011 року, то їхня кількість становила 1 862 тис. осіб. Рівень безробіття наприкінці вересня 2011 року склав 11,8% проти 11,6% у серпні 2011 року, та 11,7% у липні 2011 року [2; 10].

Водночас, за даними Міністерства економіки РП, за підсумками 2010 року, приріст рівня ВВП РП становив 3,8% (1 416 млрд. пол. злотих або 470,4 млрд. дол. США). У 2009 році було зафіксовано зростання ВВП РП на рівні 1,7%. Міністерство економіки РП прогнозує, що зростання ВВП Польщі у 2011 році становитиме

4,2%. ВВП на душу населення у РП у 2010 році становив 18 936 дол. США. Структура ВВП РП: послуги – 65%, промисловість – 32%, сільське і лісове господарство – 3%. Провідні сектори економіки РП: машинобудування, чорна і кольорова металургія, хімічна, нафтохімічна, коксохімічна, текстильна промисловість, виробництво фарфору, фаянсу, виробництво спортивних товарів, а також продовольства і напоїв. Приріст рівня ВВП РП за 9 місяців 2011 року склав 4,2% і завдячує приросту рівня виробництва промислової продукції, будівельно-монтажної продукції та рівню роздрібного продажу, а також рівню продажу на виробничих підприємствах, які забезпечують продаж продуктів харчування. За 9 місяців 2011 року у Польщі відбулось підвищення цін на товари та послуги на рівні 4,2% (проти 4,2% у періоді січень – серпень 2011 року), на промислову продукцію – на рівні 7,2% (проти 7,0% у періоді січень – серпень 2011 року), у той час, коли рівень заробітних плат у підприємницькому секторі також підвищився на 5,1%. У звітному періоді рівень середньої заробітної плати у підприємницькому секторі становив 3 549 пол. злотих (1 130,3 дол. США). Рівень інфляції у Польщі за 9 місяців 2011 року склав 4,2% [2; 10].

Виконання дохідної частини бюджету, за результатами 9 місяців 2011 року, становить 75,0%, тобто склало 205,0 млрд. злотих (орієнтовно 65,3 млрд. дол. США), тоді як державним бюджетом РП передбачено на 2011 рік загальну суму доходів на рівні 273,1 млрд. злотих (орієнтовно 87 млрд. дол. США). Виконання витратної частини бюджету за результатами 9 місяців 2011 р. становить 72,4%, і склало 226,9 млрд. злотих (орієнтовно 72,3 млрд. дол. США), тоді як державним бюджетом РП передбачено на 2011 рік загальну суму витрат на рівні 313,3 млрд. злотих (орієнтовно 99,8 млрд. дол. США) [2; 4].

Головна причина відносно позитивного розвитку польської економіки за умов важких наслідків світової фінансової кризи, полягає у використанні фінансових ресурсів ЄС на суму 95 млрд. дол. США, які повинні бути використані до 2015 року. Згадані кошти призначені на розвиток інфраструктури (39 млрд. дол. США) і людського капіталу (18 млрд. дол. США), інноваційні технології (13 млрд. дол. США), охорону навколишнього середовища, регіональний розвиток, а також модернізацію сільського господарства. Що стосується зовнішньої торгівлі, за 8 місяців 2011 року (останні дані станом на 18.11.11 р.) динаміка зовнішнього товарообігу РП мала тенденцію до зростання. Обсяг експорту склав 89 316,5 млн. євро або 123 256,8 млн. дол. США (зріст на 15,3%) та обсяг імпорту склав 98 419,6 млн. євро або 135 819,1 млн. дол. США (зріст на 15,1%). Від'ємне сальдо зовнішньої тор-

гівлі склало 9 103,1 млн. євро (12 562,3 млн. дол. США). За підсумками 2010 року динаміка зовнішнього товарообігу РП мала тенденцію до зростання. Обсяг експорту у зазначеному періоді склав 117 381,5 млн. євро або близько 154 800 млн. дол. США (зростання на рівні 19,5%, у порівнянні до аналогічного періоду 2009 року), обсяг імпорту – 130 870,4 млн. євро або близько 172 600,0 млн. дол. США (зростання на рівні 21,7%, у порівнянні до аналогічного показника 2009 року). Від’ємне сальдо зовнішньої торгівлі склало 13 489,0 млн. євро (близько 17 800,0 млн. дол. США) [2; 4].

За результатами 8 місяців 2011 року (останні дані станом на 18.11.11 р.), Німеччина залишилась найбільшим торговельним партнером Польщі, на яку припадає 26,16% польського експорту та 22,06% німецького імпорту. Серед країн колишнього Радянського Союзу головним торговельним партнером Польщі залишається Росія, на яку припадає 4,48% польського експорту та 11,81% російського імпорту. Україна займає друге місце серед країн колишнього Радянського Союзу. На Україну припадає 2,36% польського експорту та 1,36% українського імпорту. Республіка Польща є найбільшим торговельним партнером України серед країн Центральної Європи та займає за результатами 11 місяців 2011 року п’яте місце серед країн світу [2; 4].

Ключові експортні партнери Польщі: Німеччина (26,16%), Великобританія (6,33%), Чеська Республіка (6,22%), Франція (6,11%), Італія (5,52%), РФ (4,48%), Нідерланди (4,29%). Ключові імпортні партнери: Німеччина (22,06%), РФ (11,81%), Китай (8,66%), Італія (5,30%), Франція (4,22%), Чеська Республіка (3,78%), Нідерланди (3,66%) [2; 4].

За даними Національного банку РП, величина прямих іноземних інвестицій до Польщі за період березень 2010 – лютий 2011 років зменшилась і склала 10 357,4 млн. дол. США (29 933 млн. пол. злотих), тобто на 32,5% менше у порівнянні до аналогічного періоду 2009–2010 років. Величина польських інвестицій закордоном становить – 19 333 млн. пол. злотих (6 689,6 млн. дол. США), що становить на 30,5% вищий показник, ніж за аналогічний період 2009–2010 років. При виборі місця реалізації проектів іноземні інвестори зазвичай віддають перевагу спеціальним економічним зонам. Попри той факт, що пільги, які існують у цих зонах, починаючи з 2001 року, на виконання вимог Європейського Союзу були суттєво обмежені, інтерес до провадження діяльності на їх територіях не зменшився [2; 4].

У Республіці Польща позитивний вплив на ринок праці має розвиток послуг «outsourcing». Світові концерни, які вже володіють центрами послуг у Польщі, розбудовуються, оскільки така стратегія зменшує витрати, пов’язані з подо-

рожанням утримання таких центрів у Західній Європі. Значну увагу РП приділяє підготовці до Євро 2012. Польща намагається якнайшвидше модернізувати інфраструктуру: дороги, залізничні шляхи, порти, аеропорти, електростанції, каналізації тощо. У підготовці чемпіонату Європи з футболу 2012 беруть участь центральні та місцеві органи влади, оскільки потреби організації даного заходу мають різний характер: 6 нових стадіонів, 300 готелів, 800 км автострад, 5 аеропортів, модернізація залізничних шляхів, будівництво доріг у шести містах, а також оновлення засобів громадського транспорту [2; 4].

За підсумками 11 місяців 2011 року обсяги зовнішньої торгівлі товарами України з Республікою Польща склали 5 441,0 млн. дол. США. При цьому рівень українського експорту до РП становив 2 543,6 млн. дол. США та у порівнянні з аналогічним показником 2010 року збільшився на 58,9%. Рівень польського імпорту до України – 2 897,4 млн. дол. США та у порівнянні з аналогічним показником 2010 року збільшився на 14,9%. Негативне сальдо у зовнішній торгівлі з РП – за результатами 11 місяців 2011 року склало 353,8 млн. дол. США [2; 4].

Обсяги зовнішньої торгівлі послугами України з Республікою Польща за результатами 9 місяців 2011 року (останні дані станом на 19.01.12 р.) зросли на 21,7% від рівня аналогічного періоду 2010 року і склали 187,9 млн. дол. США. Рівень українського експорту послуг до РП за 9 місяців 2011 року склав 93,2 млн. дол. США, а рівень польського імпорту послуг до України – 94,7 млн. дол. США.

За даними Держкомстату України, за 2010 рік обсяги зовнішньої торгівлі товарами і послугами між Україною та Республікою Польща склали 4803,1 млн. дол. США. При цьому обсяги зовнішньої торгівлі товарами між Україною та Республікою Польща зросли на 35,2% від рівня 2009 року і склали 4576,0 млн. дол. США. Обсяги українського експорту до РП за 2010 рік склали 1787,2 млн. дол. США та у порівнянні з показником 2009 року зросли на 47,9%. Обсяги польського імпорту до України за 2010 рік склали 2 788,8 млн. дол. США та у порівнянні з показником 2009 року зросли на 28,5%. Від’ємне для України сальдо торговельного балансу у звітному періоді склало – 1001,6 млн. дол. США. Обсяги зовнішньої торгівлі послугами України з Республікою Польща за результатами 2010 року зросли на 15,0% від рівня аналогічного періоду 2009 року і склали 227,1 млн. дол. США. Рівень українського експорту послуг до РП у 2010 році становив 91,5 млн. дол. США, а рівень польського імпорту послуг до України – 135,6 млн. дол. США [2; 4].

На нашу думку, розвиток польсько-українських економічних відносин можливо поділити на три

етапи. Перший етап – з 1991 року – часу встановлення дипломатичних відносин і проголошення України незалежною державою, до 1999 року – тобто для цього періоду характерними були основи формування договірно-правової бази, інституціалізація відносин між суб'єктами співпраці на міждержавному та міжрегіональному рівнях.

Для цього періоду характерним було, хоча і повільний, але зріст із 1993 року двосторонньої торгівлі, інтенсифікація якої відбулась вже у 1998 році саме на міжрегіональному, прикордонному рівнях. Сприятливим чинником розвитку польсько-українських торговельно-економічних відносин на міжрегіональному рівні став розвиток прикордонної інфраструктури, збільшення пропускної спроможності прикордонних переходів, лібералізація перетину кордону. Навіть за умов часткового спаду обсягу польсько-українського товарообігу у другій половині 1998 року – першій половині 1999 року (у 1998 році відбулося зниження рівня товарообігу між Польщею та Україною на 13% у порівнянні з 1997 роком, також це було пов'язано із впливом російської фінансово-економічної кризи другої половини 1998 року), а у першому півріччі 1999 року обсяг зменшився у порівнянні з першим півріччям 1998 року на 38%, саме у першій половині 2000 року цей показник знов почав зростати [2; 4].

Другий період – з 1999 року до 2004 року – як час підготовки вступу Польщі до Євросоюзу. І третій етап – з 2004 року і по сьогодні, як період повноправного членства Республіки Польща в Європейському Союзі. Таким чином, зміни кон'юнктури на світовому товарному ринку, системні зміни економіки у Польщі та Україні мали безпосередній вплив і на динаміку польсько-українського товарообігу протягом 1991–2010 років.

Порівняння даних двосторонньої торгівлі українських і польських статистичних органів свідчить про збереження розбіжностей у зафіксованих даних товарообігу, яке відбувалося протягом останнього десятиріччя, в основному у частині імпорту польської продукції до України. Протягом 11 місяців 2011 року статистичні розбіжності склали 22,0 % [2; 4].

Можна зробити наступні висновки стосовно торговельно-економічного співробітництва між

Україною та Республікою Польща як на міждержавному, так і на регіональному рівнях. У цілому у 2004 році і після входження Республіки Польща до Європейського Союзу тенденції збільшення обсягів українсько-польської торгівлі виразно посилюються, а також відбувається активізація зовнішньоекономічної діяльності прикордонної Закарпатської області.

Позитивні тенденції зростання обсягів українсько-польської торгівлі продовжувалися та у період після східного розширення ЄС у 2005–2011 роках як на міждержавному, так і на міжрегіональному рівнях. Позитивним у структурі українського експорту є зростання частки товарів зі значним, або середнім ступенем перероблення (механічне та електротехнічне обладнання, текстиль та вироби з текстилю, деревина та вироби із неї, напівфабрикати, різні промислові вироби).

Негативною рисою українського експорту до Республіки Польща продовжує залишатися його монокультурність (потужна частка експорту формується сировиною та напівфабрикатами). У загальних обсягах як експорту, так і імпорту товарів, залишається значною питома вага давальницької сировини та продукції, що виготовлена з неї.

На регіональному рівні основою експорту залишаються послуги транспорту і зв'язку, послуг пов'язаних із будівництвом, операції з нерухомістю та послуг обробної промисловості. У товарній структурі імпорту переважає постачання механічного обладнання, машин і механізмів, електрообладнання та їх частин, мінеральних продуктів, полімерних матеріалів, пластмаси та каучуку. Надання послуг у двосторонній україно-польській торгівлі займає 3–4%, тоді як у зовнішньоекономічному обороті домінує торгівля товарами.

З-поміж основних країн-партнерів, які співпрацюють з Україною Польща займає 4-5 місце, на регіональному рівні – із Закарпаттям – традиційно третє місце у розрізі Карпатського євро-регіону, на регіональному рівні у сфері зовнішньої торгівлі країнами-партнерами Закарпатської області залишаються: Угорщина, Німеччина, Австрія, Словаччина, Італія, Чеська Республіка, а також і Польща. Зовнішньоторговельний оборот з Польщею знаходився у постійній динаміці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закарпатська обласна державна адміністрація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.uzhgorod.ua>
2. Міністерство економіки РП. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mg.gov.pl
3. Посольство Республіки Польща в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kijow.polemb.net
4. Посольство Республіки Польща в Україні. Економічний бюлетень Посольства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uk/economika/?country=pol
5. Спільна польсько-українська стратегія транскордонного співробітництва Люблінське воєводство, Підкарпатське воєводство, Волинська область, Львівська область 2005-2015 роки. Разом у майбутнє. – Люблін : Дім Європи, 2006. – 57 с.

6. Стратегія економічного та соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року. – Ужгород, 2007. – 156 с.
7. Стратегія транскордонного співробітництва «Карпати 2004-2011». – Ужгород : Закарпаття, 2004. – 46 с.
8. Стратегія українсько-польського міжрегіонального і прикордонного співробітництва. – Київ-Варшава : Українсько-Польська Міжурядова Координаційна Рада з питань міжрегіонального співробітництва, 2004. – 26 с.
9. Угоди України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua/laws
10. <http://www.polska.com.ua>
11. Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 2009.– Warszawa: Główny urząd statystyczny, 2009.
12. Strategic Development Programme for the Carpathian Euroregion Interregional Association. Nyiregyhaza, 2004.

ЄВРОРЕГІОН: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ**EUROREGION: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE RESEARCH****Кіш Є.Б.,**

*доктор історичних наук, професор,
член зовнішньої колегії Академії наук Угорщини,
завідувач кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції
гуманітарно-природничого факультету
Ужгородського національного університету*

У статті досліджуються теоретико-методологічні проблеми єврорегіонів. Теоретико-методологічні засади вивчаються крізь призму ролі регіонів у транскордонному співробітництві. Єврорегіони – найвища інституційна форма транскордонного співробітництва. Роль і місце єврорегіонів у системі транскордонного співробітництва є визначальними. У науковій роботі досліджуються проблеми і перспективи єврорегіонального співробітництва України у контексті європейської інтеграції. Також досліджено теоретичні європейські аспекти єврорегіонального співробітництва.

Ключові слова: Україна, Європейський Союз, єврорегіон, транскордонне співробітництво, інтеграція, геополітична ситуація, кордон.

В статье исследуются теоретические и методологические проблемы еврорегионов. Теоретические и методологические основы изучаются сквозь призму роли регионов в трансграничном сотрудничестве. Роль и место еврорегионов в системе трансграничного сотрудничества имеет определяющее значение. В научной работе исследуются проблемы и перспективы еврорегионального сотрудничества Украины в контексте европейской интеграции. Также исследованы теоретические европейские аспекты еврорегионального сотрудничества.

Ключевые слова: Украина, Европейский Союз, еврорегион, трансграничное сотрудничество, интеграция, геополитическая ситуация, граница.

The article analyzes the theoretical and methodological problems of the euroregions. The theoretical and methodical approaches to the substantiation of the role of trans-border cooperation of regions are researched. Euroregion – is the higher institutional form of the trans-border cooperation in Europe. The role and place of euro-region in the system of the trans-border cooperation are defined. The scientific work is devoted research of the problems and the perspectives of the development of the euroregional cooperation of Ukraine in the context of European integration. The article considers theoretical European aspects of the euroregional cooperation.

Key words: Ukraine, European Union, Euroregion, trans-border cooperation, integration, geopolitical situation, border.

Постановка проблеми. Роль і місце єврорегіонів у сучасній системі міжнародних відносин, які динамічно змінюються, потребують глибокого наукового вивчення на основі нових методологічних підходів з урахуванням реалій сьогодення і стратегічної перспективи України, синтезу різноманітних аспектів визначальних тенденцій глобального і регіонального розвитку.

Розробки і втілення принципово нових підходів до розвитку єврорегіонів в Україні в умовах розширення ЄС вимагають радикальні зрушення у геополітичній ситуації на європейському континенті та зміна геополітичного статусу єврорегіонів після масштабного розширення європейської спільноти. Принципово значущим є твердження доктора економічних наук А.В. Баян, що Україна максимально адаптуючи загальноєвропейські принципи єврорегіонального співробітництва, має максимально не тільки використовувати загальноприйнятні визначення, категорії транскордонного співробітництва, але і предметно втілювати їх у життя. Таким чином, нові реалії міжнародного характеру у ХХІ столітті за умов поглиблення та

поширення євроінтеграційного процесу зумовлюють також необхідність якісної зміни системи єврорегіонального співробітництва України та активізації основних суб'єктів транскордонних відносин – регіонів [1, с. 16]. Авторське бачення поняття регіону визначає його насамперед як систему просторової територіальної реальності/інституту у складній взаємодії внутрішніх однорідних, але не уніфікованих фізико-географічних, економічних, етнокультурних складових та зовнішніх факторів суміжних територій, просторів. Природно, що просторові категорії детермінують регіональний розвиток. Значущість транскордонного співробітництва безпосередньо межуючих суміжних регіонів за умов наявності спільного кордону, як і міжрегіонального співробітництва регіонів, які не мають спільного кордону, важко переоцінити саме у контексті інтеграції України в європейські структури [2, с. 58].

В Європі на сьогодні існують чотири основні *концептуально-теоретичні підходи до розвитку єврорегіонального співробітництва* та міжнародної регіональної інтеграції:

Перший – інтеграція як процес усунення перешкод, які заважають інтеграції ринків товарів, послуг, капіталу та робочої сили. Його методологічна основа – неоліберальна теорія (деякими дослідниками визначається як ринковий підхід).

Другий – міжрегіональна, як і загальноєвропейська інтеграція, розглядається як поступова передача повноважень національними владами наднаціональним структурам. Це – спроба синтезу неокейнсіанської та інституціональної теорій (також визначається як інституційний підхід).

Третій – так званий «сітьовий» чи «мережевий» підхід розглядає соціально-економічний простір як систему транснаціональних макрорегіонів, що перетинаються.

Четвертий – це сценарій *просторового розвитку* Європи на найближчі 50 років, який отримав назву – Концепція «червоного восьминога». Він передбачає, що до 2026 року в Європі і надалі найбільш розвинутою територією буде центральне ядро, яке ще називається «синій банан». Але невдовзі від нього протягнуться своєрідні «коридори розвитку» (щупальці), які досягатимуть всіх віддалених кутків Європи. Вздовж них формуватимуться могутні транскордонні агломерації «червоний банан».

Надалі нова зона транскордонного співробітництва в Європі посунеться із «синього» через «червоний» до «зеленого банана» на межі держав Центральної Європи, а також Східної Європи, що сприятиме появі *нової геополітичної конфігурації* [3].

Стан опрацювання. Питання історіографії єврорегіонів сфокусуємо насамперед на вітчизняному просторі, адже в Європі наявні не просто наукові розробки, а існують наукові школи майже у кожній із країн. Вивчення проблематики єврорегіонів у вітчизняній науці можливо поділити на два досить коректні, як на нашу думку, сегменти. По-перше (і це, на жаль, становить лівову частку публікацій, статей публіцистично-компіляційного характеру), це ідеалізація вітчизняними дослідниками досвіду єврорегіонів України. Спрощена характеристика досвіду єврорегіонів України і штучне поєднання транскордонної співпраці між-державного і міжрегіонального рівнів з метою презентації «кращих практик» такої транскордонної співпраці України приводить у результаті до нівелювання проблематики дослідження і визначається непорозумінням суттєвих характеристик дії єврорегіонів. По-друге, як позитивний «прорив» саме із 2002 року в Україні з'явилися перші наукові академічного рівня дослідження, в яких не тільки акумулюється досвід єврорегіонів Європи, але і визначаються конкретні проблеми та рекомендації прагматичного характеру щодо їх розбудови у прикордонній Україні, зокрема, це монографічні праці Н.А. Мікули [4; 5], А.В. Баляна [6], В.П. Луцишина

[7]. Найбільше публікацій українськими дослідниками сфокусовано на характеристиці діяльності Карпатського єврорегіону – це наукові розвідки О. Вишнякова [8], З. Бройде [9], Є. Кіш [10; 11; 12; 13], М. Лендьела [14], С. Мітряєвої [15; 16]. Як позитив, слід відзначити діяльність Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Ужгороді в організації міжнародного рівня конференцій, зокрема із питань єврорегіонів. Так, у рамках проекту «Карпатський Єврорегіон: виклики і перспективи» було опубліковано чотири видання з проблемних питань Карпатського єврорегіону [17; 18; 19].

Метою наукового дослідження – є аналіз теоретико-методологічних засад єврорегіонального співробітництва, дослідження нового статусу єврорегіонів внаслідок масштабного східного розширення Європейського Союзу.

Результати дослідження. Методологічно і практично сьогодні наявними є три найпотужніші інституційні форми транскордонного співробітництва: єврорегіони, робочі об'єднання, асоціації. Певна річ, найпоширенішим в Європі є формат *єврорегіонів*.

Організаційно єврорегіони мають відповідати основним наступним критеріям:

- об'єднання регіональних і місцевих органів влади з обох сторін кордону, інколи з парламентською асамблеєю;
- транскордонні організації з постійно діючим секретаріатом, експертами та адміністративним апаратом;
- створені у відповідності з приватним правом на основі національних асоціацій або фондаций по обидві сторони кордону згідно з відповідним публічним правом;
- створені у відповідності з публічним правом на основі міжнародних договорів, які також регламентують членство регіональних органів влади [20].

Серед *методів роботи* європейських єврорегіонів можна зазначити наступні:

- співробітництво на основі стратегії розвитку, здійснювані заходи мають системний характер;
- діяльність має чітку транскордонну орієнтацію, а не обмежується прикордонним регіоном окремо взятої країни;
- не створюється новий адміністративний рівень;
- у центрі діяльності – налагодження транскордонних зв'язків між громадянами, політиками, установами, соціальними партнерами, організаторами культурних акцій тощо;
- пошук точок обопільного інтересу між різноманітними структурами й органами влади по обидві сторони кордону, враховуючи психологічні особливості;

– партнерське співробітництво як на вертикальному (європейському, урядовому, регіональному, місцевому), так і на горизонтальному рівні поза кордоном;

– практична реалізація транскордонних рішень на національному рівні та у відповідності з процедурами, прийнятими по обидві сторони кордону (уникнення конфліктів у сфері компетенції та повноважень);

– транскордонна участь громадян, установ та соціальних партнерів у програмах, проектах та у процесі прийняття рішень;

– прямі ініціативи та використання власних ресурсів як передумови для залучення допомоги і підтримки третіх сторін.

За змістом транскордонного співробітництва для єврорегіонів характерними є наступні дії:

– визначення сфер діяльності у відповідності зі спільними інтересами (наприклад, інфраструктура, економіка, культура);

– співробітництво в усіх сферах життєдіяльності – життя, робота, дозвілля, культура тощо;

– однаковий наголос на питання соціально-культурного та економічно-інфраструктурного співробітництва;

– виконання міждержавних договорів та угод, укладених на європейському рівні, які спрямовані на розвиток транскордонного співробітництва;

– консультації, допомога та координація транскордонного співробітництва, особливо у таких галузях: економічний розвиток, транспорт, регіональний розвиток, охорона навколишнього середовища та збереження природи, культура і спорт, охорона здоров'я, енергетика, перероблення відходів, туризм і дозвілля, розвиток сільського господарства, інновації та передача технологій, школа і освіта, соціальне співробітництво, взаємодія при ліквідації надзвичайних ситуацій та запобігання катастроф, зв'язок, громадська безпека [21].

Єврорегіональне співробітництво – невіддільна складова частина, підсистема і підрівень цілісної системи сучасних міжнародних відносин. Водночас відносини єврорегіонального співробітництва – це специфічна сфера міжнародних і міждержавних стосунків, яка здійснюється і розвивається на основі чітких критеріїв і принципів. Здійснений аналіз розвитку системи міжрегіональних відносин в умовах поглиблення інтеграційних процесів дозволяє констатувати, що єврорегіональне транскордонне співробітництво в Європі і в Україні на сьогодні знаходиться на етапі системних якісних змін. У рамках розширеного Європейського Союзу розвинене транскордонне співробітництво вступило у стадію активного здійснення на основі суттєвого пониження бар'єрного характеру внутрішніх для ЄС державних кордонів і стає засобом успішної реалізації спільної регіональної політики, принципу

субсидіарності, децентралізації влади тощо, а у більш широкому розумінні – будівництва цілісної «Європи регіонів». Європейська спільнота, зацікавлена у створенні по всьому периметру своїх кордонів смуги сталого економічного розвитку, політичної і соціальної стабільності та добросусідства, пропонує будувати майбутні відносини з межуючими східноєвропейськими державами на основі нової стратегії взаємостосунків [22, с. 114].

На нашу думку, інституційною формою транскордонного співробітництва є **єврорегіони** – двосторонні і багатосторонні міжнародні асоціації та об'єднання прикордонних адміністративно-територіальних одиниць держав, які створюються з метою зміцнення добросусідських стосунків, культурних і економічних контактів, координації заходів у різних сферах життєдіяльності і діють у відповідності до національних законодавств і норм міжнародного права між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон.

Важливим у цьому контексті є формування **європейського рівня системи єврорегіонів України** як складової ефективно діючої системи транскордонного співробітництва України та Європейського Союзу. Саме через механізми єврорегіонального співробітництва досить продуктивно здійснюється інтеграція сусідніх адміністративно-територіальних одиниць, територіальних самоврядних спільнот і регіональних господарських комплексів межуючих держав.

Факт, що на сьогодні діяльність єврорегіонів України попередньо не була підготовлена до процесу розширення ЄС і безпосереднього наближення кордонів Євросоюзу до України. Єврорегіони України не змогли адаптуватися до нових умов роботи з огляду на вступ центральноєвропейських держав до ЄС. Більше того, вийти за рамки в основному декларативно-політичного співробітництва у межах наявних єврорегіонів не вдалося. Тому система євро-регіональної співпраці, як і транскордонного співробітництва України у цілому потребує системної якісної трансформації [23, с. 114].

Виокремимо концептуальні положення, які, на нашу думку, сприятимуть більш ефективній розбудові системи єврорегіонального співробітництва України.

1. Регіони, як основні суб'єкти транскордонних відносин, все ж правочинні виключно у рамках делегованих їм, згідно з міжнародно-договірними домовленостями і рішеннями державного центру, компетенцій щодо самостійних дій на міжнародній арені. Чітка на сучасному етапі загальноєвропейська тенденція децентралізації, спрямована на розширення повноважень місцевої влади і територіальних спільнот, передачі їм частини повно-

важень державного центру, позитивно сприяє подальшому розгортанню транскордонного співробітництва.

Структурно визначальним чинником розбудови системи єврорегіонального співробітництва України та ефективно діючих єврорегіонів України в європейському порівняльному контексті є децентралізація, що по суті означає створення єврорегіонів «знизу» за ініціативи органів самоврядування; максимальне залучення співпраці саме регіонів; надання реальних, а не декларативних повноважень, компетенцій органам самоврядування України.

2. Європейський досвід найефективнішої форми транскордонного, міжрегіонального співробітництва – єврорегіонів, свідчить про те, що мета створення і відповідно напрями діяльності єврорегіонів на кордонах Німеччини, Польщі та Чехії були визначені цілеспрямовано і що найголовніше – ці програми життєздатні і вже за умов розширення ЄС на Схід. Як приклад, мультикультурний єврорегіон Шпрее-Нейсе-Бобер, у рамках якого розвиток туризму та задіяння у цьому контексті традицій, культури лужицьких сербів у підсумку, як цілісного туристичного «продукту», презентує всесвітньо відому «Сільську Венецію» (Шпревалд) – сервіс готелів, туристичні водні маршрути, специфіка приготування страв та їх патентування. Насамперед, оптимальне поєднання розвитку інфраструктури та туризму створює нові робочі місця, демонструє високий рівень міжетнічної толерантності, збереження етнокультурної спадщини цивілізаційної мозаїки представників інших національностей.

3. Прикордонні території з обох боків нових східних кордонів ЄС і України – традиційно відносно відсталі у соціально-економічному розвитку від індустріальних центрів своїх країн. Самостійно внаслідок лише внутрішніх регіональних ресурсів вони не здатні вирішити складні господарські проблеми. Українська держава поки що не має могутньої регіональної політики, засобами якої прискорювався б розвиток периферії. Тому бажано під'єднати до розв'язання регіональних проблем і зовнішні ресурси. Вони можуть надходити і через канали міжрегіонального співробітництва. Отже, важливим аспектом динамічного єврорегіонального розвитку є питання фінансування. Питання у тому, наскільки українські єврорегіони можуть максимально використати переваги розширення ЄС і під'єднатися до спільної реалізації міжрегіональних міжнародних програм.

Сучасний динамічний розвиток європейської інтеграції вже за умов розширення на схід Євросоюзу потребує виокремлення нових пріоритетів розвитку транскордонного співробітництва України та сусідніх держав. Більше того, геополітичні зміни, зокрема у регіоні Центральної та

Східної Європи, внаслідок розширення ЄС на схід, також вимагають формування транскордонних відносин за європейськими стандартами [24].

Після східного розширення Євросоюзу у 2004–2007 рр. та вступу держав Центральної Європи до ЄС, транскордонне співробітництво України і центральноєвропейських країн вступило в *якісно новий етап розвитку*. У всіх сторін-учасниць беззаперечно наявна політична воля і прагнення до тісної транскордонної взаємодії та оновлення механізму співробітництва. Впродовж останніх років збагатилася і суттєво вдосконалилася нормативна основа регулювання міжнародних відносин транскордонного співробітництва України з центральноєвропейськими державами – новими членами ЄС.

Європейський досвід єврорегіональної транскордонної співпраці в Україні має бути прийнятий за основу, але певна річ не у сенсі копіювання його, позаяк це практично неможливо, хоча б за умов наявності суттєвих відмінностей навіть у проявах загальних закономірностей єврорегіональної кооперації в Європі.

По-перше, якщо раніше міжрегіональне співробітництво України з РП, СР та УР було в основному справою двосторонніх або багатосторонніх відносин держав Центральної та Східної Європи, то зараз воно вийшло за цей дещо штучно звужений регіональний рівень. Тобто, перетворилося у форму стосунків України як з окремими державами-членами ЄС, так і з Євросоюзом у цілому.

По-друге, співробітництво центральноєвропейських держав з Україною тепер стало невіддільною складовою частиною нової східної політики Євросоюзу, у тому числі і концепції «Розширена Європа – Сусідні країни. Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами».

Таким чином, *геополітичний статус єврорегіонального співробітництва, статус єврорегіонів* України з центральноєвропейськими державами піднявся на якісно вищий щабель. Це – беззаперечний позитив. Україна може більш ефективно вирішувати проблеми зміцнення міжрегіональних відносин не лише з кожною із центральноєвропейських держав або їх регіональними об'єднаннями (Вишеград, Центральноєвропейська Ініціатива тощо), але і безпосередньо з Брюсселем та Страсбургом – на рівні центральних загальноєвропейських інституцій. У свою чергу, з кожною державою – західним сусідом та на рівні співпраці межуючи з ними прикордонних адміністративно-територіальних одиниць Україна може погоджувати і здійснювати спільні кроки у структурах ЄС, наприклад, для отримання тієї ж фінансової допомоги з метою реалізації спільних транскордонних проектів [25, с. 121].

На транскордонному єврорегіональному рівні стосунки України з ЄС майже не обтяжені про-

блемами і претензіями як політичного, так і економічного характеру. Тому взаємодія України з ЄС та країнами-членами ЄС у сфері єврорегіонального, транскордонного співробітництва може бути навіть більш динамічною і ефективною, ніж на міждержавному рівні. Єврорегіони здатні створити розгалужену систему координації стійких прикордонних зв'язків регіонів України із суміжними адміністративно-територіальними одиницями сусідніх центральноєвропейських держав-членів ЄС. Безумовно, що ефективна єврорегіональна інтеграція через транскордонне співробітництво суттєво розширить базу включення України до європейських інтеграційних процесів.

У розвитку *нового статусу єврорегіонів України* з центральноєвропейськими державами після розширення ЄС поєднуються як зовнішні – євроінтеграційні, так і внутрішні (зокрема, комплексний розвиток прикордонних територій) національно-державні інтереси. На сьогодні розбудова ефективно діючої системи єврорегіонів набуває важливого значення для України.

Вкрай важливим концептуальним висновком щодо майбутнього розвитку єврорегіонів України за нових геополітичних умов є необхідність розробки спільних концепцій розвитку прикордонних регіонів України з межуючими прикордонними територіями центральноєвропейських країн повноправними членами ЄС. Вкрай нагальним завданням є активізація участі прикордонних областей України у створенні нових, більш прагматичних єврорегіонів з прикордонними регіонами сусідніх держав, що також створює можливість використовувати і міжнародну фінансову допомогу у реалізації проектів територіального соціально-економічного розвитку регіонів.

Принципово важливим моментом є те, що новий етап якісно нового розвитку єврорегіонів України з державами Центральної Європи відбувається за умов розширення ЄС на стадії завершення формування економічного та валютного союзу, значного прогресу на шляху формування політичного союзу, поглиблення співпраці у сфері безпеки. У свою чергу це також обумовлює істотні зміни у структурі та механізмі транскордонного співробітництва в Європі взагалі, та єврорегіонів зокрема.

Формування економічно конкурентоспроможних єврорегіонів на західному кордоні України, утворення спільних з європейськими партнерами асоціацій, проектів, укладення нових угод для оновлення правової бази співробітництва, взагалі координація соціально-економічного та екологічного розвитку прикордонних регіонів мають стати пріоритетами єврорегіональної співпраці України на найближчу перспективу. Безумовно, що багато питань у даній статті лише поставлені і тому

потребують подальших наукових досліджень, пріоритетним з-поміж яких, на наш погляд, є аналіз системної трансформації єврорегіонів України у контексті розширення на схід ЄС, а також проблемні питання створення ефективної системи транскордонного співробітництва України.

Обґрунтування і, що особливо важливо, імплементація концептуальних засад у теорію і практику єврорегіонального співробітництва України є вкрай важливим, позаяк:

- сприяє кращому розумінню перспектив міжрегіонального та транскордонного співробітництва України з Європейським Союзом (включно, що Україна, внаслідок приєднанням держав Центральної Європи до Євросоюзу, має спільний кордон з ЄС);

- імплементація головних принципів регіональної політики ЄС у національне законодавство України сприятиме реалізації головної мети зовнішньої політики України – прискорить визначення з боку Європейського Союзу чітких критеріїв для України з метою отримання останньою статусу асоційованого члена ЄС;

- створення відповідної інфраструктури – як системи інституцій та структур для регулювання єврорегіональної політики в Україні, як гармонізації територіального поділу із врахуванням специфіки адміністративного поділу в Україні, як і більшість *acquis communautaire* – є обов'язковою для виконання умовою для вступу будь-якої держави в Європейський Союз, отже, і для України.

Висновки. На нових зовнішніх кордонах ЄС єврорегіональне співробітництво перетворюється у дієвий інструмент формування розширеним Євросоюзом смуги добросусідства та інтенсивного розвитку зв'язків європейської спільноти з усіма прикордонними державами. Внаслідок розширення Європейського Союзу до кордонів України, суттєво змінився статус єврорегіонального/ транскордонного співробітництва України. Для нашої країни єврорегіональне співробітництво являє собою надзвичайно важливий шлях практичного включення регіонів України до загальноєвропейських інтеграційних процесів. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у порівняльному аналізі єврорегіонального співробітництва України та регіонів країн Центральної Європи.

Стратегічна важливість єврорегіонального фактору у політиці Європейського Союзу зумовлена цілим комплексом обставин, які пов'язані з сучасним процесом *європейської інтеграції*, включно і політикою розширення ЄС на Схід. Існує також об'єктивна необхідність врахувати розвиток регіональної політики ЄС у контексті таких двох взаємопов'язаних важливих світових процесів – інтенсивного об'єднання світової економіки – глобалізації, а також трансформації та розширення

зони впливу Євросоюзу – як формуючого суб'єкта бутньому, зовнішньополітичних міжнародних відносинах держав та світових інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бальян А.В. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу (на прикладі прикордонних регіонів України та Угорщини) / А.В. Бальян. – Ужгород : Ліра, 2006. – 325 с.
2. Бальян А.В. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу (на прикладі прикордонних регіонів України та Угорщини) / Бальян А.В. – Ужгород : Ліра, 2006. – 325 с.
3. Кіш Є. Система міжрегіонального співробітництва України з країнами Центральної Європи / Є. Кіш // Історія науки і біографістика. – 2008. – №1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2008-1/index.html>
4. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи / Н. Мікула // Інститут регіональних досліджень. – Львів : ІРД НАН України, 2003. – 222 с.
5. Мікула Н.А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Н. Мікула. – 375 с. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи / Н. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2003. – 222 с.
6. Бальян А.В. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу (на прикладі прикордонних регіонів України та Угорщини) / А.В. Бальян. – Ужгород : Ліра, 2006. – 325 с.
7. Луцишин В.П. Єврорегіон Буг: концепція та стратегія розвитку / В.П. Луцишин. – Луцьк : Вежа, 2002. – 416 с.
8. Вишняков О. Правові аспекти транскордонного співробітництва між територіальними громадами або владами / О. Вишняков // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів: Проект Київського центру Ін-ту Схід-Захід / за ред. С. Максименка. – Київ : Логос, 2000. – С. 35-48.
9. Бройде З. Перспективи та особливості транскордонного співробітництва в єврорегіонах на заході України / З. Бройде // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів: Проект Київського центру Ін-ту Схід-Захід / за ред. С. Максименка. – Київ : Логос, 2000. – С. 118-120.
10. Кіш Є.Б. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції : [монографія] / Єва Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 440 с.
11. Кіш Є. Регіональна політика Європейського Союзу/ Єва Кіш // Незалежний культурологічний журнал. – Львів, 2002. – № 23. – С. 133-157.
12. Кіш Є. Регіони Європи на початку XXI століття / Єва Кіш // Політика і час ; МЗС України. – №1. – Київ, 2007. – С. 33-35.
13. Кіш Є. Концептуальні засади міжрегіонального співробітництва України / Єва Кіш // Вісник Львівського університету. Серія: міжнародні відносини. – №23. – Львів, 2008. – С. 220-226.
14. Лендьел М. Досвід Карпатського Єврорегіону: поштовх до переосмислення моделі транскордонного співробітництва / М. Лендьел // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів: Проект Київського центру Ін-ту Схід-Захід / за ред. С. Максименка. – Київ : Логос, 2000. – С. 49-70.
15. Мітряєва С.І. Карпатський єврорегіон – інструмент єврорегіональної стратегії України / С.І. Мітряєва // Стратегічна панорама. – №1. – 2005. – С. 42-51.
16. Мітряєва С.І. Україна і стратегії розвитку єврорегіонів / С.І. Мітряєва // Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього : [монографія]. – К. : Інститут європейських досліджень НАН України, 2009. – С. 433–443.
17. Carpathian Euroregion: Prospects and Challenges – Role of the Carpathian Euroregion in Strengthening Security and Stability in Central and Eastern Europe, Prešov-Uzhgorod 2001 – 84 p.
18. Carpathian Euroregion: Role of the Carpathian Euroregion in Confronting Its Minority Agenda. Prešov-Uzhgorod 2001 – 118 p.
19. Carpathian Euroregion: Role of the Carpathian Euroregion in Mitigating Possible Negative Effects of Schengen. Prešov-Uzhgorod 2001 – 66 p.
20. Handbook of Transfrontier co-operation for local and regional authorities in Europe. LACE Phare CBC, 1997. – P.11.
21. Handbook of Transfrontier co-operation for local and regional authorities in Europe. LACE Phare CBC, 1997. – P.11-12.
22. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 113.
23. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 114.
24. Кіш Є. Новий статус на нових кордонах / Є. Кіш // Політика і час ; МЗС України. – №4. – Київ, 2005. – С. 82-90.
25. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 121.
26. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – С. 119-121.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

CONCEPTUAL ISSUES POLAND-UKRAINIAN EUROREGIONAL COOPERATION

Русняк М.М.,
аспірант

*Закарпатського інституту агропромислового виробництва
Національної академії аграрних наук України*

Метою статті є концептуальний аналіз європейського регіонального співробітництва в польсько-українському контексті. Важливим компонентом дослідження є європейське регіональне співробітництво з акцентом на стратегічному плануванні та розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва. Здійснено аналіз ролі стратегічного виміру в розвитку прикордонних регіонів України, зокрема Закарпатської області, її соціального й економічного розвитку. Науковий аналіз теорії та практики європейського регіонального транскордонного співробітництва Європейського Союзу має особливо важливе значення внаслідок розширення Європейського Союзу на схід.

Ключові слова: Україна, Польща, Європейський Союз, європейське регіональне співробітництво, транскордонний регіон, концепція, інтеграція.

Целью статьи является исследование на концептуальном уровне европейского регионального сотрудничества в польско-украинском контексте. Важным компонентом исследования является европейское региональное сотрудничество с приоритетом стратегического планирования и развития украинско-польского сотрудничества. Осуществлен анализ роли стратегического аспекта в развитии приграничных регионов, особенно Закарпатской области, ее социального и экономического развития. Научный анализ теории и практики европейского регионального трансграничного сотрудничества Европейского Союза имеет особенное значение вследствие расширения Европейского Союза на восток.

Ключевые слова: Украина, Польша, Европейский Союз, европейское региональное сотрудничество, трансграничный регион, концепция, интеграция.

The aim of this study was to conceptual analyze the European regional cooperation in the Poland-Ukrainian context. In the article the important component of the European regional cooperation focusing in the questions of strategic planning of development of Ukrainian-Poland trans-border cooperation. Conducted analysis of the role of strategic programming in social and economic development of border region Ukraine – Transcarpathian region. The scientific analysis of theory and practice of European regional and cross-border co-operation the European Union has a particular importance in the context of EU enlargement to the east.

Key words: Ukraine, Poland, European Union, European regional cooperation, trans-border region, concept, integration.

Постановка проблеми. Саме в українсько-польському єврорегіональному транскордонному співробітництві у якості вельми позитивного прикладу концептуального характеру розглядається найбільша кількість стратегічних документів. Характер цих концептуальних стратегій є білатеральним – міждержавна «Стратегія українсько-польського міжрегіонального й прикордонного співробітництва» (2004 р.) [29]; міжрегіональна українсько-польська стратегія транскордонного співробітництва між Львівською й Волинською областями та Люблінським і Підкарпатським воєводствами (2004 р.) [27] і навіть п'ятисторонній програмний документ про стратегію розвитку транскордонного співробітництва країн Карпатського єврорегіону – «Стратегія транскордонного співробітництва «Карпати 2003–2011» [28].

Стан опрацювання. На загальному тлі поодиноких статей про міжрегіональне транскордонне співробітництво регіонів України на Сході, Півдні й Півночі приємно вирізняються дві потужні наукові школи: львівська й ужгородська школи науковців.

Питанням українсько-польського єврорегіонального, транскордонного та міжрегіонального співробітництва присвячені праці (монографії, посібники, наукові статті, соціологічні розвідки) українських учених – А. Балян [1], Н. Мікули [16–19], Є. Кіш [6–9], В. Луцишин [12–14], Ю. Шолох [32; 33].

Українським джерелом дослідження є статистика, хоча слід відзначити, що українська й польська статистика дещо різняться – відмінності є у визначенні експорт-імпорту тощо, але саме аналіз статистичних щорічників Польщі й України, інформаційної статистичної бази двох сусідніх країн створив умови для проведення об'єктивного дослідження.

Прискіпливо вивчається єврорегіональне співробітництво в Польщі. Праці Г. Горжеяк [35] і Р. Федан [31], Б. Кавалко [36], К. Куцаб-Бонк [37; 38], А. Міщук [39] присвячені виключно українсько-польському співробітництву на міжрегіональному рівні. Доктор економічних наук Краківського університету Міхаель Габріель Вожняк, обґрунтовуючи концепцію соціально-еко-

номічної когерентності ЄС, саме для країн – сусідів Польщі визначає такий пріоритет у співпраці, як розбудову інституційних форм і механізмів: «Необхідним є обмеження державного втручання в економіку через передачу певної компетентності й фінансових ресурсів від центрального бюджету до установ або неурядових фондів з одночасним введенням конкуренції між ними» [2]. По суті, цей напрямок співпраці і є базовою причиною неефективності сучасного єврорегіонального співробітництва в Україні.

Метою статті є концептуальний аналіз європейського регіонального співробітництва в польсько-українському контексті.

Виклад основного матеріалу. Із погляду наукового аналізу важливо виокремити такі поняття: регіон, прикордонний регіон, транскордонний регіон, транскордонне співробітництво, між-регіональне співробітництво, єврорегіональне співробітництво. Поняття регіону ми визначаємо згідно з вітчизняною національною політико-правовою специфікою та згідно із загальноприйнятими нормами та стандартами єврорегіонального співробітництва.

Базова категорія – регіон. Дискусії щодо поняття «регіон» є різними в різних науках, адже це міждисциплінарне поняття. Стосовно виокремлення поняття «регіон» і «прикордонний регіон» в аспекті нашого дослідження маємо підкреслити, що ми погоджуємося із загальноєвропейським визначенням – регіон має визнаватися на рівні конституції певної держави або законодавства, яке гарантує його автономію, самобутність, владні повноваження й організаційну структуру. Таке визначення формулює Асамблея Європейських регіонів (далі – АЄР) [34, с. 5–6]. Не абсолютизуючи тлумачення Декларації щодо регіоналізму в Європі, зазначимо, що АЄР презентує більше 300 європейських регіонів, відмінних за розміром, адміністративним і політичним устроєм, за статусом, який зумовлюється їхньою історією, культурою, конституційними принципами та характером територіальної організації кожної держави. Поважаючи відмінності регіонів, ця Декларація висловлює прагнення регіонів до подальшої регіоналізації в інституційних межах своїх держав, що мають федеративну, децентралізовану чи автономну структуру [34, с. 2–3].

Автор дослідження цілком погоджується з доктором економічних наук А. Балян, яка, визнаючи базовими загальноприйнятими європейські норми та критерії транскордонного/міжрегіонального співробітництва, а також відповідно до національних законодавств досліджуваних прикордонних регіонів, визначила *регіон* як територіальне утворення, сформоване в законодавчому порядку на рівні, що є безпосередньо нижчим після загальнодержавного й наділене правом політичного

самоврядування: «Поняття регіону визначає його насамперед як систему просторової територіальної реальності/інституту в складній взаємодії внутрішніх однорідних, але не уніфікованих фізико-географічних, економічних, етнокультурних складників і зовнішніх факторів суміжних територій, просторів. Природно, що просторові категорії детермінують регіональний розвиток. І саме в цьому контексті, на нашу думку, оцінка, комплексна характеристика прикордонної території, прикордонного регіону як системи має включати три підсистеми, а саме: природну, соціальну й економічну» [1, с. 58].

Згідно з документом Ради Європи *прикордонний регіон* – це адміністративно-територіальна одиниця, що знаходиться на наступному після державного рівні та розташована безпосередньо вздовж державного кордону. «Прикордонний регіон – це потенційний регіон із притаманною йому географією, екологією, етнічними групами, економічними можливостями тощо, але поділений суверенітетом урядів, що правлять по обидві сторони кордону» [15, с. 8].

У контексті нашого дослідження важливо визначити поняття *транскордонний регіон*, позаяк аналіз здійснюватимемо в розрізі польсько-українських взаємин. На нашу думку, українсько-польський транскордонний регіон – це цілісна інтегрована система співробітництва суб'єктів єврорегіонального розвитку України та Польщі. Сутність формування цієї системи полягає у створенні ефективної інтегрованої партнерської мережі на українсько-польському прикордонні.

Характер українсько-польського транскордонного регіону визначається як власне учасниками, суб'єктами, так і напрямами співпраці регіонів двох сусідніх держав – економічної співпраці, екологічного, освітнього, науково-дослідного характеру тощо, представників органів місцевої та регіональної влади прикордонних регіонів.

Із концептуального погляду в контексті сучасних процесів європейської інтеграції принципово важливим є застосування стратегічного підходу в плануванні й розвитку спільних програм євро-регіонального співробітництва транскордонного регіону України та Польщі. Таким чином не тільки реалізуються регіональні економічні потенціали, інтереси сторін із погляду конкурентоспроможності, але й формується постійно діюча міжнародна мережа партнерств у міжнародному вимірі, що в цілому підсилює конкурентні переваги українсько-польського транскордонного регіону.

Згідно зі ст. 1 Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами чи владами (Мадрид, 1980 р.) кожна Договірна Сторона зобов'язується підтримувати та заохочувати транскордонне співробітництво між територіальними общинами або

владами, які знаходяться під її юрисдикцією, і територіальними громадами чи властями, які знаходяться під юрисдикцією інших Договірних Сторін [4]. Тому в дослідженні ми використовуємо європейське загальноприйняте визначення поняття «*транскордонне співробітництво*», яке згідно зі ст. 2 означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін, і на укладання із цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей. Транскордонне співробітництво здійснюється в межах компетенції територіальних громад або властей, визначеної внутрішнім законодавством. Межі та характер такої компетенції цією Конвенцією не змінюються [4]. Є й так зване прикордонне співробітництво, але сьогодні в європейському тлумаченні це означає територіальну межу лише локальної співпраці. Подекуди це поняття використовується й нині дослідниками в Україні, але не слід усе ж таки ототожнювати прикордонне співробітництво з транскордонним, яке за організаційно-правовим визначенням, масштабами й характером дії більше відповідає європейським нормам і критеріям.

Організаційно-правове регулювання транскордонного співробітництва в Україні визначається Законом про транскордонне співробітництво, який набрав чинності 24 червня 2004 р. (далі – Закон), і постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. «Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів» включно. Згідно із Законом *транскордонне співробітництво* (ст. 1) – це спільні дії, спрямовані на поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами й місцевими органами виконавчої влади України й територіальними громадами та відповідними органами влади сусідніх держав у межах компетенції, визначеної їхнім національним законодавством. Метою транскордонного співробітництва є розвиток соціально-економічних, науково-технічних, культурних та інших зв'язків і добросусідських відносин між суб'єктами й учасниками транскордонного співробітництва на принципах визнання суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів держав; урахування під час укладення угод про транскордонне співробітництво повноважень суб'єктів і прав учасників транскордонного співробітництва; узгоджене усунення політичних, економічних, адміністративних та інших перешкод для взаємної співпраці (ст. 2) [5].

На відміну від транскордонного співробітництва, є й міжрегіональне співробітництво (або, як його ще визначено в документах, – міжтериторіальне співробітництво), тобто співробітництво

регіонів (адміністративно-територіальних одиниць), які не є прикордонними й просторово віддалені один від одного. Згідно зі ст. 2 додаткового протоколу до Європейської Рамкової Конвенції 1980 р. *міжрегіональне співробітництво* означає таке: «Для цілей цього Протоколу *міжтериторіальне (міжрегіональне) співробітництво* означає будь-яку спільну діяльність, спрямовану на започаткування відносин між територіальними громадами чи властями двох або більше Договірних Сторін, крім відносин транскордонного співробітництва між сусідніми властями, включаючи укладання з територіальними громадами чи властями інших держав угод про співробітництво» [3].

Зауважимо, що в правовому вимірі є чітке визначення саме *українсько-польського міжрегіонального співробітництва*. Так, 24 травня 1993 р. було підписано Угоду між Урядом України й Урядом Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво. Згідно зі ст. 1 цієї Угоди міжрегіональне співробітництво означає діяльність регіональних органів державної адміністрації й органів місцевого самоврядування, спрямовану на зміцнення й розвиток дружніх і добросусідських відносин між обома країнами [30]. Більше того, із теоретико-методологічного погляду вкрай важливо підкреслити, що між Республікою Польща й Україною в організаційно-правовому міждержавному вимірі має місце й *стратегічне партнерство*. Хоча в стратегічному партнерстві пріоритет визначається на рівні держав у реалізації довгострокових, стратегічних інтересів, стратегічне партнерство все ж є підсистемою, засобом зовнішньої політики на регіональному й міжрегіональному рівнях [20; 27].

На нашу думку, одним із найважливіших понять, із приводу якого точаться дискусії серед учених України, є категорія «*єврорегіональне співробітництво*». Так, зокрема, представники львівської школи регіоналістики Н. Мікула й П. Скотний використовують поняття «єврорегіональне співробітництво» лише як співробітництво єврорегіонів як структур, чи як співробітництво в рамках єврорегіонів, на відміну від використання цього терміна для позначення євроінтеграційних процесів співробітництва чи іншого тлумачення [16; 17; 18]. Представники ужгородської школи вчених-регіоналістів Є. Кіш [6; 7; 8; 9; 10] і М. Лендєл виокремлюють саме євроінтеграційний характер співробітництва, співпрацю регіонів Європи в контексті поширення та поглиблення європейського інтеграційного процесу [11].

Зауважимо, що з організаційно-правового погляду згідно з Мадридською конвенцією *євро-регіони* – це одна з інституційних форм транскордонного співробітництва, отже, не варто звужувати дію єврорегіонального співробітництва до дії єврорегіонів і в ієрархічній класифікації

еврорегіональну співпрацю ставити нижче за транскордонне співробітництво. Закон України про транскордонне співробітництво містить таке визначення **еврорегіону** (ст. 1): організаційна форма співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, що здійснюється відповідно до дво- чи багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво [5]. Стосовно формування та діяльності єврорегіонів постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 587 «Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів» (зі змінами, унесені згідно з постановами Кабміну № 270 від 01 березня 2003 р. і № 1402 від 04 вересня 2003 р.) чітко визначає: «Розвиток єврорегіонів на території України здійснюється відповідно до вимог актів законодавства, зокрема Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про зовнішньоекономічну діяльність», Указу Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики й Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами, їхніми державами-членами й Україною, інших міжнародних договорів України» [21].

Основними напрямками співробітництва створених **еврорегіонів України**, згідно з постановою Кабміну, є поєднання зусиль в економічній сфері, розбудова соціальної, інформаційної та виробничої інфраструктури, будівництво та модернізація інфраструктури кордону, розвиток транспортної мережі, наукової та культурної співпраці, охорона навколишнього природного середовища, обмін досвідом між відповідними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, взаємна допомога в ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, боротьби зі злочинністю й нелегальною міграцією тощо. Основними завданнями щодо подальшого розвитку єврорегіонів є такі: підтримка взаємовигідних зв'язків із сусідніми країнами, країнами-кандидатами та державами ЄС; здійснення заходів для поступового усунення перешкод (адміністративних, правових), що стримують розвиток транскордонної взаємодії; узгодження українського законодавства з питань регіонального співробітництва з міжнародними нормами [21].

На нашу думку, звужувати єврорегіональне співробітництво до рівня єврорегіонів небажано, слід використовувати європейський досвід, але теоретично й практично необхідно значно розширити формат співпраці. Наприклад, у Європі загальноприйнято, що класифікація єврорегіонального співробітництва здійснюється в трьох площинах, а саме:

- 1) транскордонне співробітництво;
- 2) інтеррегіональне (міжрегіональне) співробітництво;

3) транснаціональне співробітництво.

Таким чином, на нашу думку, **українсько-польське єврорегіональне співробітництво** – це цілісна інституційована система міжрегіональної взаємодії на двосторонній і багатосторонній основі, яка є підрівнем європейської інтеграції України. По суті, саме єврорегіональне співробітництво по всьому західному периметру кордонів України слугує так званим додатковим «містком» європейської інтеграції України на регіональному рівні в таких напрямках співпраці, як економіка, транспорт, екологія, культура, логістика, освіта, наука тощо.

Якісне оновлення форм і методів українсько-польської єврорегіональної співпраці на початку XXI ст. на основі розбудови чітко визначених європейських принципів, механізмів, методів було би неможливе без формування інституційного складника регіональної політики в кожній із сусідніх країн.

За основу в Європейському Союзі використовують класифікацію регіонів, так звану *єдину статистичну систему класифікації NUTS* (Nomenclature of Territorial Units for Statistical Purposes). По суті, ця класифікація не тільки сприяє більш ефективному просторовому плануванню та статистичному аналізу соціально-економічного розвитку регіонів в Європейському Союзі, але й створює можливість для більш прозорого фінансування регіонів. Класифікація NUTS поділяється на 5 рівнів. NUTS I – макрорегіони, регіони; NUTS II – мезорегіони, адміністративні одиниці; NUTS III – округи; NUTS IV – рівень маленьких територій; NUTS V – населені пункти, поселення. Наразі основною метою єврорегіонального розвитку в Європі визначено **конвергенцію**. Метою **конвергенції** (від лат. *convergentio* – наближення) є нівеляція диспропорцій між регіонами та країнами, підтримка слаборозвинутих регіонів, де ВВП на мешканця менше, ніж 75% середнього по ЄС. Країни, де ВВП менше, ніж 90% від середнього в ЄС, отримуватимуть додаткове фінансування на програми в галузі транспортної інфраструктури й захисту довкілля (78% від загального бюджету). Визначено чотири основні напрями стосовно додаткового фінансування на регіональному та міжрегіональному рівнях: модернізація виробництва; формування й розвиток галузевої інфраструктури, вихід на ринок, захист довкілля; розвиток продуктивних сил; налагодження ефективної діяльності у сфері державного адміністрування. На досягнення регіональної конкурентоспроможності та підвищення рівня зайнятості населення виділено 17,2% (близько 57,9 млрд євро): 48,31 млрд євро – для регіонів, які знаходяться поза конвергенцією; 9,58 млрд євро – як сприяння структурному розвитку відсталих регіонів, тобто надання допомоги регіонам, де показ-

ник ВВП на одну особу менший, ніж 75% ВВП у середньому по ЄС. Найцікавіше для регіонів України – це фінансування *європейського територіального співробітництва* – 3,94% (близько 13,2 млрд євро): 4,7 млрд євро – на транскордонне співробітництво; 1,6 млрд євро – на зовнішні кордони; 6,3 млрд євро – на транснаціональне співробітництво; 0,6 млрд євро – на мережу зв'язків [10, с. 346–347].

Фінансування в міжрегіональному, транскордонному єврорегіональному вимірі здійснюється через чотири програми-ініціативи: INTERREG (підтримка транскордонного співробітництва регіонів, включає транскордонну, транснаціональну й міжрегіональну співпрацю), URBAN (інтегрований розвиток міських територій), EQUAL (субсидування транснаціональних програм, що запобігають дискримінації на ринку робочої сили), LEADER (стимулювання розвитку сільських територій). Перелічені програми фінансують окремі фонди: INTERREG і URBAN – Європейський регіональний фонд розвитку; LEADER – Орієнтаційна секція Європейського гарантійного й орієнтаційного фонду сільського господарювання; EQUAL – Європейський соціальний фонд [1, с. 158–163].

Наявна *джерельно-інформаційна база дослідження* проблем єврорегіонального, транскордонного українсько-польського співробітництва свідчить про широкий масив джерел міжнародно-правового виміру, документів, законодавчих актів міжнародного характеру, статистики, аналітичних узагальнень, соціологічних досліджень, документів і статистики секретаріатів єврорегіонів, в яких беруть участь і українські регіони, офіційних матеріалів статистики України та зарубіжних країн. Зокрема, це статистичні щорічники, щомісячники, регіональні статистичні видання; статистичні відомості посольств України та Польщі щодо зовнішньоекономічної діяльності регіонів, статистичні видання щодо зовнішньоекономічної діяльності регіонів України й зарубіжних країн, а також бази даних прикордонних регіонів країн ЄС та України; офіційні, статистичні й аналітичні матеріали Ради Європи, Євросоюзу; періодичні видання, документальні та статистичні джерела з мережі Інтернет.

З-поміж основних документів слід відзначити Закони України про транскордонне співробітництво та постанови Кабміну щодо функціонування єврорегіонів, а також Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р. № 2850, постанову Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 587 «Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів», постанову Кабінету Міністрів України від 11 травня 2005 р. № 339 «Про затвердження Положення про порядок проведення конкурсного відбору проектів (програм) транскордонного спів-

робітництва, які можуть бути включені до державної програми розвитку транскордонного співробітництва», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 149 «Про схвалення Концепції Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2007–2010 рр.», постанову Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. № 1001 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р.», постанову Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р. № 1819 «Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2007–2010 р.», наказ Мінекономіки «Про затвердження Порядку підготовки проектів (програм) транскордонного співробітництва, зразків листка реєстрації висновків попереднього розгляду проекту (програми) транскордонного співробітництва, листка результатів оцінювання проекту (програми) транскордонного співробітництва» від 3 червня 2005 р. № 158, наказ Мінекономіки «Про утворення міжвідомчої робочої групи з підготовки рекомендацій зі складання переліку проектів транскордонного співробітництва» від 5 березня 2007 р. № 65.

Інший важливий блок – це міжнародно-правова й договірно-правова основа співробітництва України з Польщею, а також із Європейським Союзом і з іншими міжнародними європейськими організаціями, які безпосередньо регулюють систему транскордонного, міжрегіонального, єврорегіонального співробітництва. Складовою частиною цього блоку документів є законодавство України та законодавство Республіки Польща, зокрема зводи законів Польщі щодо активізації та підвищення ефективності транскордонного та міжрегіонального співробітництва (договори, міжурядові угоди, спільні декларації, заяви, протоколи). Важливим джерелом є й періодика, адже більшість документів із теми дослідження опубліковані в таких ЗМІ: «Офіційний вісник України», «Відомості Верховної Ради України», «Урядовий кур'єр» і «Голос України», «Газета Виборча», «Реч Посполіта», «Впрост».

Особливої уваги заслуговує так звана Мадридська конвенція 1980 р. і її два додаткові протоколи – Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 21 травня 1980 р. і два додаткові протоколи до неї – Додатковий протокол до Європейської Рамкової Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 9 листопада 1995 р. і Протокол № 2 до Європейської Рамкової Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва від 5 травня 1998 р., а також офіційні матеріали й інші документи інститутів Ради Європи,

Євросоюзу та їх керівних органів і структур із питань розвитку транскордонного співробітництва (протоколи, резолюції, рекомендації, доповіді, постанови, рішення, директиви).

Прагматичною сутністю вирізняються на сучасному етапі головні стратегічні й фінансові документи, пов'язані з реалізацією програм євро регіонального, транскордонного співробітництва, – Інструмент європейського сусідства й партнерства (далі – ІЄСП) – Регламент (ЄС) № 1638/2006, що встановлює загальні положення щодо Інструменту європейського сусідства й партнерства; Стратегічний документ Східної регіональної програми (2007–2013 рр.); Індикативна програма для Східного регіону ІЄСП (2007–2010 рр.), Стратегічний документ для України (2007–2013 рр.), Національна індикативна програма (2007–2010 рр.), Стратегічний документ та індикативна програма для Програми транскордонного співробітництва [22].

Так, згідно з програмою Інструменту європейського сусідства й партнерства (далі – ІЄСП), транскордонне співробітництво має на меті сприяти економічному та соціальному розвитку в регіонах по обидва боки спільних кордонів; вирішити спільні проблеми в таких сферах, як навколишнє середовище, охорона здоров'я, боротьба з організованою злочинністю; збільшити ефективність і безпеку кордонів; сприяти транскордонній «міжлюдській» співпраці на місцевому рівні [22].

Іншим важливим сегментом є білатеральні угоди різних рівнів, як міждержавного характеру (наприклад, Угода між Урядом України й Урядом Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво 1993 р.), так і на міжрегіональному рівні, зокрема, угода між Закарпатською обласною державною адміністрацією України та Підкарпатським воєводством Республіки Польща про транскордонне співробітництво 2002 р. [30].

Висновки. Отже, період 1990-х рр. був періодом адаптації до положень Мадридської конвенції євро регіонального, транскордонного співробітництва

України та Польщі. Його визначають як *передакцесійний* на період 2000–2006 рр. (до того, як країну прийняли до ЄС). У межах передакцесійних фондів діяли три програми: 1) *PHARE* – фінансування пріоритетних завдань у контексті законодавчого доробку Європейського союзу (бюджет становив 1 560 млн євро щороку); 2) *ISPA* – підтримка інвестування транспортних проектів і проектів з охорони навколишнього середовища (із бюджетом 1 040 млн євро щороку); 3) *SAPARD* – підтримка інвестицій у галузі сільського господарства (бюджет – 520 млн євро щороку протягом 2000–2006 рр.).

Період 2000-х рр. у Польщі можна визначити як етап формування політики євро регіонального та транскордонного розвитку в країнах Центральної Європи, адаптованої до норм Євросоюзу. Фактично це період імплементації нової моделі євро регіонального, транскордонного та міжрегіонального розвитку, який уже включає використання структурних фондів (для Польщі як повноправного члена ЄС), а також перегляд функціонування системи та моделі транскордонного співробітництва країн центральноєвропейського регіону в контексті програми вступу до ЄС на новий проектний і фінансовий період (2007–2013 рр.). Для регіонів України цей період є важливим не тільки з погляду адаптації до євро стандартів, але й у контексті підготовки вступу країни до Євросоюзу.

Основними суб'єктами транскордонного співробітництва є територіальні общини чи влада, які здійснюють місцеві чи регіональні функції та визначаються як такі внутрішнім законодавством кожної держави. Міжнародні нормативно-правові акти чітко визначають право територіальних общин і властей за певних умов укладати угоди про транскордонне співробітництво, визнають чинність для національного законодавства актів і рішень, які ухвалюються в рамках угод про транскордонне співробітництво, а також правову дієздатність (статус юридичної особи) будь-якого органу, який буде створений за такою угодою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балян А. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу / А. Балян – Ужгород : Ліра, 2005. – 325 с.
2. Возняк М. Зростання та спади соціально-економічного зближення в ЄС. Рекомендації для України / М. Возняк // Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей. – Київ, 2007. – 101 с.
3. Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
4. Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами чи властями (ETS № 106). Мадрид, 21 травня 1980 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
5. Про транскордонне співробітництво : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1861–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

6. Кіш Є. За програмою сусідства. Транскордонне співробітництво України після східного розширення Європейського Союзу / Є. Кіш // Політика і час. – 2004. – № 12. – С. 27–34.
7. Кіш Є. За стандартами транскордонної взаємодії (Перше десятиліття єврорегіональної співпраці) / Є. Кіш // Політика і час. – Київ, 2003. – № 10. – С. 79–84.
8. Кіш Є. Транскордонне співробітництво та регіональна політика Європейського Союзу / Є. Кіш // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів. Інститут «Схід – Захід». – Київ : Логос, 2000. – С. 13–34.
9. Кіш Є. Українсько-угорське транскордонне співробітництво: можливості та пріоритети у XXI столітті / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2003. – 124 с.
10. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 440 с.
11. Лендъел М. Досвід Карпатського єврорегіону: поштовх до переосмислення моделі транскордонного співробітництва / М. Лендъел // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів. – К. : Логос, 2000. – С. 49–70.
12. Луцишин В. Єврорегіон «Буг»: Волинська область / В. Луцишин. – Луцьк : Вежа, 1997. – 448 с.
13. Луцишин В. Єврорегіон «Буг»: концепція та стратегія розвитку / В. Луцишин. – Луцьк : Вежа, 2002. – 416 с.
14. Луцишин В. Єврорегіон «Буг» : Обласний суспільно-географічний комплекс : теорія, методика, практика / В. Луцишин. – К. : ІСД МО, 1996. – 207 с.
15. Методические материалы по организации приграничного сотрудничества местных и региональных властей Европы / Handbook on transfrontier cooperation for local and regional authorities in Europe. Русская версия. 2-е издание. – Страсбург, 1995. – 147 с.
16. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи / Н. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2003. – 222 с.
17. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Н. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 394 с.
18. Мікула Н. Регіональна політика розвитку транскордонного співробітництва / Н. Мікула // Транскордонне співробітництво. – 2007. – № 1. – С. 9–11.
19. Мікула Н. Транскордонне співробітництво в умовах інтеграційних процесів України : автореф. дис. ... д. е. н. / Н. Мікула. – Львів : ІРД НАН України. – 40 с.
20. Польсько-українська стратегія транскордонного співробітництва на 2007–2015 рр. – Люблін, 2008. – 230 с.
21. Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабміну № 270 від 01 березня 2003 р. і № 1402 від 04 вересня 2003 р.) : постанова КМУ від 29 квітня 2002 р. № 587 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/587-2002-%D0%BF>.
22. Програмування допомоги ЄС для країн ІЄСП [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.enpi-programming.eu/wcm/index.php>.
23. Регламент (ЄС) № 1638/2006 Європейського Парламенту й Ради від 24 жовтня 2006 р., що встановлює загальні положення щодо Інструменту європейського сусідства і партнерства.
24. Регламент (ЄС) № 951/2007 від 9 серпня 2007 р.
25. Скотний П. Світовий досвід організації та функціонування єврорегіонів / П. Скотний // Держава та регіони. – Серія : Економіка та підприємництво. – 2007. – № 6. – С. 157–160.
26. Скотний П. Проблеми розвитку єврорегіональної співпраці областями України / П. Скотний, Н. Мікула // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Збірник наукових праць. – Вип. 1 (57) Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2006. – С. 323–331.
27. Спільна польсько-українська стратегія транскордонного співробітництва. Люблінське воєводство, Підкарпатське воєводство, Волинська область, Львівська область. 2005–2015 роки. Разом у майбутнє. – Люблін : Дім Європи, 2006. – 57 с.
28. Стратегія транскордонного співробітництва «Карпати 2004–2011». – Ужгород : АРР «Закарпаття», 2004. – 46 с.
29. Стратегія українсько-польського міжрегіонального й прикордонного співробітництва. – Київ-Варшава : Українсько-польська міжурядова координаційна рада з питань міжрегіонального співробітництва, 2004. – 26 с.
30. Угода між Урядом України й Урядом Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua/cgi-bin/putfile/cgi/.
31. Федан Р. Регіональні фактори активізації транскордонної співпраці Польщі та України / Р. Федан. – Львів, 2003.
32. Шолох Ю. Міжнародно-правовий, інституційний вимір українсько-польського транскордонного співробітництва / Ю. Шолох // Науковий Вісник Закарпатського державного університету. Випуск 8. – Серія : Економічні науки. – 2008.

-
33. Шолох Ю. Стратегічне планування розвитку прикордонного регіону (на прикладі Закарпатської області) / Ю. Шолох // Регіональна економіка. – 2007. – № 2. – С. 131–138.
34. Declaration of the Assembly of European Regions on Regionalism in Europe. – Basel, 4 th December, 1996. Art. 1.
35. Gorzelak G. Verification of the structure of objectives, priorities and directions of the National Strategy for Regional Development for 2007–2013 (15). / G. Gorzelak Expertize commissioned by the Department of Coordination of Structural Policy, of the Ministry of Economy. – 2004.
36. Kawalko B. Polska granica wschodnia zewnetrzna granica Unii Europejskiej – wybrane aspekty. Barometr Regionalny / B. Kawalko.– № 3, WSZiA CBS. – Zamosc 2003.
37. Kucab-Bak K. Przedsiębiorczosc podstawa konkurencyjnosci malych i srednich podmiotow gospodarczych w przygranicznym regionie podkarpackim / K. Kucab-Bak // Jaroslaw: Uwarunkowania społeczno-ekonomiczne transgranicznych regionow lwowskiego i podkarpackiego, 2001. – S. 343–351.
38. Kucab-Bak K. Turystyka i atrakcyjnosc turystyczna czesci polskeej euroregionu karpackiego / K. Kucab-Bak // Jaroslaw: Podkarpacie jako region przygraniczny Unii Europejskiej. VIII Miedzynarodowa Konferencja Naukowa w Jaroslawiu. 2004. – S. 225–241.
39. Miszczuk A. Pogranicze polsko-ukrainskie jako przedmiot zainteresowania statystyki regionalnej / A. Miszczuk // Wiadomosci Statystyczne. –nr 6, 2005.

РОЗДІЛ 5 ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 322

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ТА МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ (ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)

STATE-CHURCH AND INTER-CONFESSIONAL RELATIONS IN UKRAINE (POLITICAL AND LEGAL ANALYSIS)

Палінчак М.М.,
*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних відносин
Ужгородського національного університету*

Сучасна релігійна ситуація в Україні має свої особливості, адже на неї певний відбиток накладає політика щодо релігії і церкви, яка проводилася у минулому, зокрема під час перебування України у складі Радянського Союзу.

Ключові слова: релігія, держава, церква.

Современная религиозная ситуация в Украине имеет свои особенности, ведь на нее определенный отпечаток накладывает политика в отношении религии и церкви, которая проводилась в прошлом, в частности во время пребывания Украины в составе Советского Союза.

Ключевые слова: религия, государство, церковь.

The current religious situation in Ukraine has its own peculiarities, because it is influenced by the policy regarding religion and the church, which was conducted in the past, in particular, during Ukraine's stay in the Soviet Union.

Key words: religion, state, church.

Постановка проблеми. Сучасна релігійна ситуація в Україні має свої особливості, адже на неї певний відбиток накладає політика щодо релігії і церкви, яка проводилася у минулому, зокрема під час перебування України у складі Радянського Союзу.

Метою статті є аналіз сучасної релігійної ситуації в Україні, яка має свої особливості, адже на неї певний відбиток накладає політика щодо релігії і церкви, яка проводилася у минулому, зокрема під час перебування України у складі Радянського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Невдалі спроби на початку ХХ століття створити свою державу не дали Україні можливості визначати власну внутрішню і зовнішню політику, стратегію, основні засади, напрями та механізми здійснення релігійної політики. Перебуваючи у складі Радянського Союзу, український народ змушений був впродовж майже сімдесяти років жити за законами, які розроблялися у Москві, а не у Києві.

Основоположним документом, яким у СРСР визначалися відносини церкви і держави, був Декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» (23 січня 1918 р.). Згідно з цим документом припинялося державне та місцеве

фінансування релігійних організацій, скасовувалися релігійна присяга або клятва. З усіх державних документів вилучалися дані про релігійну належність громадян, діяльність державних установ не супроводжувалася церковними обрядами та церемоніями. Ведення актів громадянського стану передавалося до відання світської влади. Заборонялося викладання релігійних віровчень, дозволялося лише приватне навчання релігії. Усі релігійні організації позбавлялися статусу юридичної особи та права власності. Їх культові споруди, майно, земля були націоналізовані. За рішенням органів місцевої влади окремі культові будівлі і майно могли надаватися релігійним громадам у користування [1].

Також важливе значення на формування державноцерковних відносин, становище релігійних організацій мала Постанова «Про релігійні об'єднання» (8 квітня 1929 р.). Нею запроваджувалася процедура реєстрації релігійних громад, служителів культу, керівників центрів релігійних об'єднань, а також визначався порядок використання ними культових споруд і майна. Цей документ забороняв релігійним організаціям створювати каси взаємодопомоги, кооперативи, виробничі об'єднання, надавати матеріальну підтримку своїм членам.

Функції контролю та нагляду за діяльністю релігійних об'єднань покладалися на органи влади, які здійснювали їх реєстрацію. За порушення встановлених положень і норм релігійні об'єднання знімалися з реєстрації, а їхня діяльність заборонялася [2].

Встановлений порядок на практиці виявився надмірно бюрократизованим.

На основі цих, а також партійних документів розроблялася і впроваджувалася головна мета радянської політики – знищення церкви, як ідеологічного конкурента. Її реалізація здійснювалася шляхом масового закриття храмів і молитовних будинків, витіснення релігії з усіх сфер суспільного життя, обмеження її рамками індивідуальної свідомості та побутової сфери та інше.

Наслідком цієї політики стало те, що на середину 1980-х років рівень релігійності серед дорослого населення СРСР залежно від регіону становив 1520%, релігійність серед молоді не перевищувала 3%.

В умовах масштабних суспільно-політичних перетворень, що відбувалися у СРСР наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр., тоталітарна радянська політика щодо релігії і церкви зазнала краху.

23 квітня 1991 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», який суттєво вплинув на релігійну ситуацію в Україні. Цим законом визначалися основні засади і принципи державно-церковних відносин, права та обов'язки держави щодо вірян і релігійних організацій, а також вірян і релігійних організацій щодо держави.

Важливе значення мало закріплення на законодавчому рівні таких положень і принципів як відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави і школи від церкви.

Зважаючи на тяжку радянську релігійну спадщину, одним із завдань закону було «подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви» [3].

Важливим було те, що релігійним організаціям надавалося право участі у громадському житті, провадження ними суспільно значущої діяльності, використання нарівні з громадськими об'єднаннями засобів масової інформації.

На громадян, які працювали у релігійних організаціях та на створених ними підприємствах, поширювалася дія законодавства про працю, оподаткування, державне соціальне страхування.

Після проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності України у неї з'явилися нові можливості для побудови відносин між церквою та державою, церквою та суспільством.

Стратегія держави на повноцінне забезпечення релігійних прав і свобод надалі знайшла своє відображення у Конституції України (1996 р.). Деякі положення, що містилися у Законі України «Про

свободу совісті та релігійні організації» (відокремлення церкви від держави і школи від церкви, право кожного на свободу совісті і віросповідання, випадки його обмеження та ін.), були закріплені на конституційному рівні. Релігійний плюралізм в українському суспільстві визначався конституційною формулою – «жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [4]. У разі, коли виконання військового обов'язку суперечило релігійним переконанням громадянина, Основний Закон надавав право заміни його альтернативною (невійськовою) службою⁴. Порядок проходження цієї служби визначався Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» [5].

З урахуванням поліетнічності та поліконфесійності українського суспільства, держава взяла на себе конституційний обов'язок щодо сприяння розвитку релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України. З метою уникнення етнопатристичних та міжконфесійних конфліктів, забезпечення миру і злагоди в українському суспільстві, Конституцією України заборонялося «утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі».

Таким чином, в Україні з'явилася правова база для формування такої моделі державно-церковних відносин, яка передбачала надання широких релігійних свобод. Обмеження права на свободу совісті і віросповідання, відправлення релігійних культів, релігійну діяльність встановлювалися лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

На загальну релігійну ситуацію в Україні впливає наявність зв'язку між релігією і політикою. У політизованому українському суспільстві релігійні організації не можуть повністю бути поза політикою. Особливості взаємозв'язку релігії і політики на українських теренах полягають у поєднанні поліконфесійності із багатопартійністю, різному рівні політизації релігійних організацій, перебуванні їх під впливом певних політичних сил. Особливо чітко дія релігійного чинника у політичній сфері України виявляється під час виборчих кампаній – місцевих, парламентських, президентських. Хоча відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій, не надають їм фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів [3], чимало з них систематично виступають на боці певних політичних сил. Крім того, керуючись положенням вищезазначеного закону, згідно з яким «священнослужителі мають право

на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами» [6], чимало служителів культу беруть участь у виборах.

Важливо зазначити, що небезпека політизації релігійноцерковного життя в умовах сучасної України полягає у можливості перенесення форм і методів політичної боротьби у релігійне середовище, що може призвести до посилення релігійного протистояння.

Останнім часом у релігійноцерковному житті України відбулися грандіозні суспільно-політичні події, які суттєво вплинули на загальну релігійну ситуацію, серед яких, Майдан, анексія Криму, окупація Донбасу.

Активною суспільною силою релігійні організації показали себе у часи Майдану. Чимало з них стали на бік протестувальників, зайняли патріотичні позиції. Особливу активність при цьому виявляли православні, що належать до Української православної церкви Київського патріархату та Української автокефальної православної церкви, греко-католики, протестанти, мусульмани, юдеї та інші. Священнослужителі цих релігій здійснювали духовну опіку учасників Майдану, проводили спільні богослужіння, виконували релігійні обряди, виголошували патріотичні проповіді, надавали допомогу та притулок пораненим тощо.

Під час Майдану низку заяв і звернень до влади, вірян, всього українського народу, спрямованих на захист мирних акцій, зробила Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій.

Учасників Майдану підтримували не лише українські релігійні організації, а й глави найвпливовіших церков світу та міжнародні релігійні організації – папа Римський Франциск, Вселенський патріарх Варфоломій, Конференція Європейських Церков.

По особливому у цій ситуації поведилася Українська православна церква. Тодішній її глава митрополит Володимир у заяві у зв'язку з подіями на Майдані, закликав українців робити все, щоб політичний процес не виходив за межі Божих заповідей і християнської моралі, за межі Конституції і законів України [6]. При цьому він засудив дії священнослужителів, які на Майдані «займаються нецерковною справою» [7].

Складна релігійна ситуація склалася на території анексованого Криму. Представники кримської влади, грубо порушуючи свободу совісті і віросповідання, вдавалися до політичного та морально-психологічного тиску на українців, кримських татар, які займають проукраїнські позиції. Мали місце непоодинокі факти переслідувань, затримань, побиття представників Української православної церкви Київського патріархату, Української греко-католицької церкви, мусульман з-поміж кримських татар. Політика щодо представників цих релігій спрямована на їх витіснення з Криму.

Особливо у скрутному становищі опинилися кримські татари, їхні релігійні організації, оскільки російська влада здійснює на них всілякі гоніння: з політичних і релігійних мотивів переслідує вірян, проводить обшуки у мечетях, закриває їхні духовні навчальні заклади тощо. На противагу Духовному управлінню мусульман Криму, яке продовжує перебувати на лояльних до України позиціях, створено альтернативний релігійний центр – Таврійський муфтіят. Це змусило кримських татар, зокрема тих, хто виїхав з півострова на материкову Україну, до перенесення офісу Духовного управління мусульман Криму із Сімферополя до Києва.

Крім того, релігійна ситуація у Криму значно ускладнилася у зв'язку із запровадженням Російською Федерацією обов'язкової перереєстрації усіх юридичних осіб, включаючи й релігійні організації. Запропонована процедура передбачає обов'язкову наявність російського громадянства для тих, хто реєструє релігійну організацію як юридичну особу, та дотримання значної кількості бюрократичних вимог. У зв'язку з цим під загрозою свого подальшого існування опиняються всі проукраїнські релігійні організації.

До значного ускладнення релігійної ситуації призвели події на окупованих територіях Донбасу. Тут спостерігаються значні обмеження релігійних прав і свобод людини. Проголосивши пануючою у донецькому регіоні Російську православну церкву, бойовики проводили рейди з ліквідації інших конфесій, захоплювали і громили їхні культові споруди, нищили церковне майно. Найбільшою мірою постраждали від таких дій Українська православна церква Київського патріархату, Українська греко-католицька церква, Римо-католицька церква, протестантські громади. Бойовики докладають усіх зусиль для витіснення цих церков і релігійних організацій із підконтрольної їм території. У таких умовах представники цих церков та релігійних організацій змушені або залишати ці території, або йти у релігійне підпілля.

Таке ставлення сепаратистів до вірян інших конфесій є грубим порушенням не тільки релігійної свободи, а й основоположного права людини – права на життя. Саме так кваліфікуються дії бойовиків Донбасу у звіті Державного департаменту США про стан релігійних свобод у світі за 2014 рік [8].

Як у часи Майдану, так і під час окупації Донбасу особливу позицію зайняла Українська православна церква. Її священнослужителі на окупованих територіях підтримують сепаратизм і сепаратистів, благословляють керівників самопроголошених республік, беруть участь у заходах, які вони проводять, і навіть у бойових операціях.

При цьому ніякого осуду свого церковного керівництва вони не отримали, оскільки сам глава церкви митрополит Онуфрій займає проросійську позицію. У той час, коли багато країн світу визнали і засудили російську окупацію та агресію проти України, він продовжує повторювати штампи кремлівської пропаганди про «братовбивчий конфлікт», «громадянську війну» в Україні. Викликом українському суспільству 8 травня 2015 р. стала демонстративна відмова його, а також духовних осіб, що його супроводжували у Верховній Раді України, вшанувати Героїв України, які захищали територіальну цілісність держави. Як бачимо, церкви, релігійні організації, віряни в Україні по-різному реагували і продовжують реагувати на події на Майдані, у Криму, Донбасі. У кінцевому підсумку ця реакція відображає їхнє ставлення до української держави, її незалежності, територіальної цілісності.

Події на Майдані, у Криму, Донбасі спричинили в Україні таке явище як зміна юрисдикції релігійними організаціями, що виявляється у формі переходу громад Української православної церкви Московського патріархату до Української православної церкви Київського патріархату. За останні два роки здійснено 60-70 таких переходів. Набуває також обертів кампанія про зміну юрисдикції православних святинь в Україні, зокрема Києво-Печерської лаври. Це пов'язано з тим, що Українська православна церква Київського патріархату більшою мірою відповідає національним і політичним устремлінням українців, ніж Українська православна церква Московського патріархату.

Суспільно-політичні події останнього часу призвели до того, що на більшості території України право на свободу совісті і віросповідання забезпе-

чується повною мірою, тоді як у Криму та на окупованих територіях Донбасу значно обмежуються.

Докорінна зміна після Майдану української влади (президента, уряду, парламенту) дала можливість врегулювати питання та розв'язати нагальні проблеми відносин держави і церкви, релігійноцерковного життя, які тривалий час не вирішувалися.

Так, після довгих дискусій почали розв'язуватися проблеми капеланства. Зокрема, на законодавчому рівні врегульовані питання щодо організації та порядку здійснення душпастирської опіки засуджених, спеціальної підготовки священнослужителів (капеланів) для проведення цієї роботи, а також визначені обов'язки адміністрацій установ виконання покарань щодо забезпечення права на свободу совісті і віросповідання позбавлених волі осіб.

Значна робота ведеться також по створенню та законодавчому закріпленню інституту військового капеланства. Зокрема, Міністерством оборони України розроблено і затверджено «Положення про службу військового духівництва (капеланську службу) у Збройних Силах України», де визначаються засади, принципи та напрями діяльності, головні завдання цієї служби, права і обов'язки військових священників, врегульовуються питання їх взаємодії з органами військового управління [9].

У 2015 р. Верховною Радою України було прийнято закон, який надає релігійним організаціям право на заснування навчальних закладів різного рівня – від дошкільних до вищих [10].

Висновки. Отже, модель державно-церковних відносин в Україні складалася протягом багатьох десятиліть, але навіть на сучасному етапі розвитку на ній залишається відбиток минулого і наслідки впливу радянської політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Об отделении церкви от государства и школы от церкви : Декрет СНК РСФСР // Собр. Узак. РСФСР, 1918. – № 18. – С. 263.
2. Постановление ВЦИК та СНК РСФСР «О религиозных объединениях» // Собр. Узак. РСФСР. – М. : НКЮ, 1929. – № 35. – С. 474–483.
3. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст. 283.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
5. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 15, ст. 188.
6. Комсомольська правда в Україні // Політика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kr.ua/politics/426696mytropolytvladumyrobtratylsiakmytynhuuischymypolytykam>.
7. Релігія в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/uploads/posts/201404/1398871633_0.png.
8. Релігія в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/articlesbytag?tag=3361>.
9. Законодавчі аспекти запровадження душпастирської освіти. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main>.
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів : Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 31, ст. 294.

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

Випуск 10

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Наталія Ковальчук*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 10,93. Замов. № 0218/3. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.